

Славянское Отделение Библиотеки
Российской Академии Наук.

І СВЕНЦІКМИ
доцент университета у Львові.

XXV
B. 615.

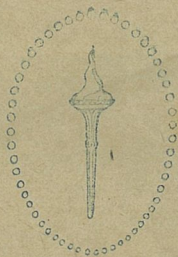
1923/
71.

не резать.

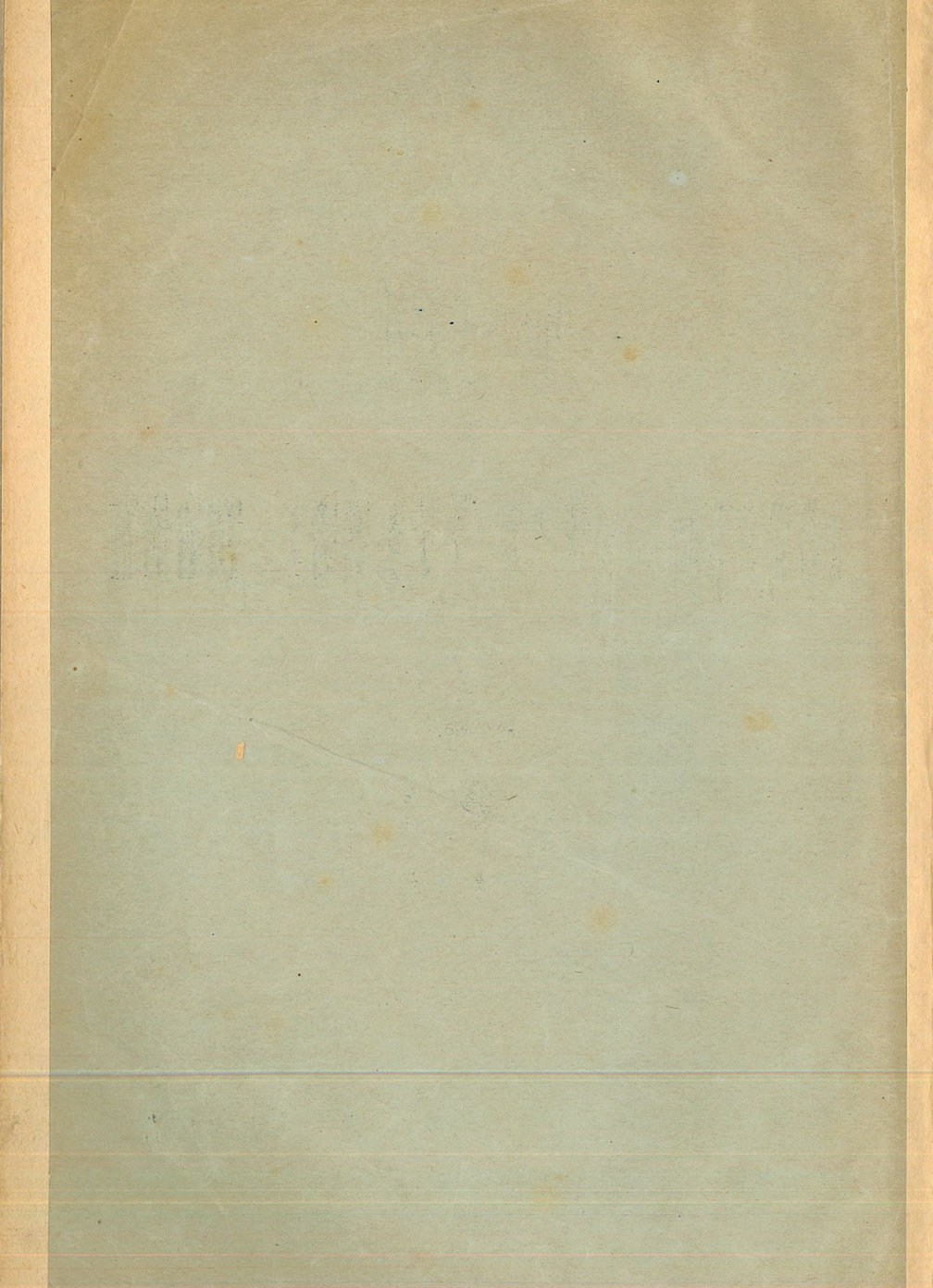
НАРИСИ

3

ІСТОРІІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Львів 1920.

І. СВЕНЦІЦКИЙ
ДОЦЕНТ УНИВЕРСИТЕТА У ЛЬВОВІ.

*Славянское Отдел.
Библиотека Рос. Ак. Наук.*

4
C24

93970
K

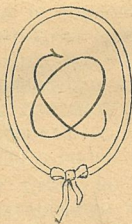
НАРИСИ

3

ІСТОРІІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

1923/71.

XXV
В. 615.

Библиотека
РОС. АКАДЕМИИ НАУК
Славянское Отделение

ЛЬВІВ 1920.

З ДРУКАРНІ „ДИЛА“ — РИНОК Ч. 10.

10 P 2020

445424 85

Державна історична
бібліотека УРСР

03

Отця книжка має бути одним зі ступнів до історії української мови. Досі такої історії ще не має, хоча дуже багато для неї зроблено Срезневским, українцем Потєбнею, Соболевским, Ягічем і Шахматовим — якраз для найстаршої і найтемнішої доби до XIV. в. Згадані дослідники не ставили одначе історії української мови в осередок своїх наукових інтересів, як предмету свого виключного досліду: нею вони займалися тільки у звязку із загальноруською чи там східнословянською філологією. Звідси либонь і пішло те, що доля української мови, мимо виразної різниці поглядів на неї Соболевского—Потєбні, Ягіча і Шахматова, в дослідях усіх цих вчених зливалася постійно з дослідями над долею великоруської. Нич дивного проте, що найбільше заслужений дослідник давніх памяток української мови — Соболевській вертав постійно до теорії одности-тотожности усіх трьох руських мов, та до думки про появу української мови на Подніпрію з Прикарпаття тільки згодом після великокняжої доби.

Дослідники, українці — Огоновський, Житецький, Кримський і Стоцький, вважаючи українську мову за виключний предмет своїх дослідів, не доцінювали знов тих звязків рідної мови з великоруською і білоруською мовами, що давали основу попередно згаданим дослідникам до окреслення цих очевидного споріднення усіх трьох мов у т. н. руській або східнословянській громаді. Вониж мало інтересовалися історією української мови, особливо по памятниках письменства, крім Житецького, що найкраще обробив XVI. і XVII. в. та Кримського, що часово перший підмитив деякі притивенства в означенню Соболевского т. н. галичо-волинських памятників мови. Ся обмеженість самого предмету досліду до одної мовної області, та часова неповнота досліду переважно над живою мовою — дали, що правда, вельми багатий матеріал з живої сучасности, але не з глибини віків.

З нею познакомив світ тільки не так що давно Шахматов, спираючись як раз на історичному матеріялові з памятників письменства та даних живої мови і порівняного мовознавства. Одначе й в нього не має ще тої повноти огляду історичного розвитку мови, до якої бажано приблизитись в дослідюванні над українською мовою.

Майбутньому дослідникови суцільної історії української мови доведеться дати вже не умовну відповідь на питання: з якого часу ми маємо певні і ясні сліди живої мови українського народу? — в яких взаєминах позиставали обі мови — жива і книжна у найстаршу добу письменства Київа—Галича? Відповідь на сі питання дасть йому змогу і певну основу для окреслення взаємин між українською і двома іншими руськими мовами

в найдалше доступній для дослідника давнині. Се буде можливе очевидно тільки на основі даних східнословянської філології, без якої не мислимо покласти трівких основ української філології. І тут тільки стає ясне, що ходить за одність досліду—методи, але не за одність—тотожність предмету, бо предмети досліду безумовно різні — хоча колись розділялись вони тільки незначними рисами.

Сею книжкою автор сповняє обовязок, прийнятий на себе перед слухачами і читачами „Основ науки про українську мову“, та дає ряд відповідей на поставлені ним і собі — що правда — дуже однобоко, на заранні своїй філологічній праці, питання про взаємини між руськими мовами (порівн. „Опытъ сравнительнаго словаря русскихъ говоровъ“, Живая Старина 1900).

Читачів він просить не жохатись історичного і мовного матеріалу, розсипаного в поодиноких главах, бо тільки значний граматичний матеріал, зібраний шляхом довголітнього розбору—аналізи, веде до суцільної історії мови, тож до пізнання історичної правди у всіх доступних нам частях досліду — шляхом систематики і синтези.

Автор найшов найбільше цього аналітично-синтетичного первістку в протилежних у подробицях, та однородних у цілому — поглядах на східнословянську філологію своїх великих наставників Соболевського і Ягіча. Ім ся книжка, спроба історії рідної мови, нехай буде виразом щирої вдяки і пошани від учня.

Львів, 1. лютого 1920 року.

І. С.

I. Загальні уваги про мову.

1. Мова людська — це спосібність всякого чоловіка виражати певними звуками, поодинокими словами і злученими в одну цілість зворотами приступними для слуху, або видимими оком, свої гадки, почуття й волю.

Мова — це органічна праця і творча спосібність живої людини, що при допомозі голосових звуків і накреслених знаків об'єднує й зв'язує людину з іншими, та невидиме духовне життя людини з видимим зовнішнім світом.

Мова — це знаряд для виразу людського пізнання; це шлях для поділу і розрізнення безчисленних явищ дійсності; це найкращий вислід культурного розвитку людини.

2. З огляду на різноманітність особових організмів в дійсності маємо стільки звукових мов скільки є поодиноких людей.

Подробні досліди над різними мовами національними та над мовою різних громад, гуртків і поодиноких людей однієї нації поклали основи науки про мову взагалі. Наука лінгвістики стала вихідною точкою дослідів над життям всякої мови, особливо її початків, та внутрішньої різноманітності будови.

Мовознавство вчить нас шляхом порівняння різних мов знаходити спільні для них явища, ясно окреслювати різниці між ними, або навіть правити поодинокими досвідами в області звучні.

3. Мову сучасну можна досліджувати дорогою слуху живих звуків в різних місцях від різних осіб — на довшому просторові часу, та шляхом зору писаного слова з різних місць і від різних осіб на однім місці та на невеликому просторові часу.

4. Мову давних діб пізнаємо тільки дорогою зору в пам'ятках письма, з яких зібраний матеріал просяємо здебільшого на основі даних загального мовознавства явищами живої мови. Досвід в області явищ мови давніх діб можливий хіба як наукова гіпотеза, яку можна не раз оправдати даними новопізнаних, колись майбутніх пам'яток. Вони однак мають обмежений зміст та свою грядицю, за яку не виходять в глибину віків.

5. Деякий матеріал, що доповнює дані пам'яток письма, подає історія мовної області, переказана нам з перед грядиці пам'яток письма в назвах місцевих і особових. Тут однак ми маємо ще менше спомоги послужитися яким небудь досвідом, що передавби нам первісний звуковий склад даного слова, бо з цих віддалених діб ми маємо тільки деякі назви, передані на письмі принагідно чужими джерелами, отже в звуковій формі чужого вуха, або значно змінені сучасною вимовою.

6. Одиним джерелом пізнання початків живої мови, що дає найбільше цінного матеріалу для найстаршої доби життя кожної мови це — порівняння різних мов між собою.

Порівнююче мовознавство встановило на підставі зібраного матеріалу звучні й видозміни, рівнож наголосу й складні — групи мов, споріднених взагалі внутрішньою будовою, ступнями розвитку, та спільнотою походження.

7. Говорячи про загальне споріднення та про спільне походження поодиноких мов певної мовної громади, мовознавча наука зовсім не твердить про яку небудь тотожність отих мов, або похідну залежність однієї мови від другої, хочби в найдавнішій добі життя людства: наука не має на це ніяких доказів первісних з поковніку. Але навпаки — на основі індивідуальної різноманітності мовних організмів — вона

пам'ятає про безумовну різнородність органічну, місцеву й часову зародження оцих споріднених мов.

8. Спільнота походження і споріднення будови в певних групах мов єсть очевидним виразом доосередної об'єднуючої праці певних діб, в які поодинокі горстки людий стали лучитися в більшій гурти, та як такі стали поширяти вплив збірного тіла на інших. Зовсім природно, що життя одиниці в гуртові несло з собою стільки ріжних можливостей для змін одиничних, органічних — через схрещення родове, та духових — через наслідування, скільки було дійсних нагід для них.

9. Одиниця боролась несвідомо в обороні свого питомого виду, але рівночасно також несвідомо під впливом перемоги збірної зміняла свій вигляд та з часом ставала новою особою громади, ріжною від первісної.

Виразом цієї боротьби самозахавчої відрубности одиниці з об'єднуючою доосередною силою громади в мові є явища спільноти і ріжноти, присущі всім мовам поодиноких мовних громад.

Література питання.

Wundt W. — Völkerpsychologie. I—II. Die Sprache. Leipzig 1900.

Jodl F. — Lehrbuch der Psychologie, B. II. 225—305: Entstehung und Leben der Sprache, Wort und Begriff — Urteil und Schluss.

Mauthner Fritz — Zur Sprachwissenschaft, Stuttgart 1901, 2ий том з трьох: Beiträge zu einer Kritik der Sprache. — Автор ставиться зовсім відмовно до всіх виснівків мовознавства, опираючись головню на індивідуальности і випадковости ріжних явищ мови. Багато цінного серед чималої але інтересної балаканини.

Delbrück A. — Grundfragen der Sprachforschung. Strassburg 1901.

Sütterlin L. — Das Wesen der sprachlichen Gebilde. Heidelberg 1902 (Критика Вундта).

Rozwadowski J. v. — Wortbildung und Wortbedeutung. Heidelberg 1904.

Paul H. — Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle 1909.

II. Приналежність української мови до індоєвропейської мовної громади.

А) 10. Порівняння української мови з іншими європейськими виказує, що вона належить до т. зв. індоєвропейської громади мов, з якими її лучить певна стала спільнота-різнота у звучні й видозміні, невідома в даному складові мовам інших груп. Одночасно свідчить воно й про поступенний розвиток живої мови з доби на добу, з місця на місце, від одиниці до одиниці.

§ II.	1. укр.	2. церк.-слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іранське 10. ст. індійське	примітки
С Ч А С Т И Н И Т І Л А	1. око-очі	очи	akis	augo Auge	oculus	ὄμμα (ὄμμα)	ákai	
	ухо	шн	ausis	auso Ohr	auris	ὄψ-ὠτός	uši	
	ніс	носъ	nósis	Nase	nares		nása	
	зуб	зѣбъ	dantis	tunpus Zahn	dens -ntis	ὀδούς, -όντος	dán	
	5. рамено	рама	4. irmo	arms Arm	armus		irmás	
	ніготь	ногѣть	nāgas	Nagel	unguis	ὄνυξ -χος	nakhás	
	губи, уста	ѣста	4. austin	hairto Herz	os, oris		as, óstas	
	серце	сръдцѣ	szirdis		cor, dis	καρδια, κήρ	hrd	
кров	крѣвь, крѣ	kraujas		cruor	κρέας (мясо)	9. cru ask, kaurás		
Р І Д Ц Я	10. батько			fadar Vater	pater	πατήρ	pitar pita	
	тато				tata	τάτα	tatás	
	отець	отѣць				ἄττα	a(i)thech	кельт. oikós
	няня, мама		māma		mamma	μᾶμα	naná	
мати	матн, -ири	mote (жінка)	Mutter	mater	μήτηρ	mata		

	1. укр.	2. церк.-слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іранське 10. ст. індійське	примітки
рідня	15. син донька, дочка брат сестра	сынъ Джшти, -ερε братръ сестра	sunus dukté brólis sesù 4. swestro	sunus Sohn dauhtar Tochter Bruder swistar Schwester	frater soror	υιός δουγάτηρ ἑσop	sunúš duhitá 9. brathir bhraia svása	
своїна	свекор 20. дівер зовиця ятрівка зять вуйко 25. жінка	свекръ Дкверъ взалека Іатръ взатъ ш жена	szezuras deveris inte žentas 3. avýnas 4. awis 3. mote 4. genna	swehur qino	socer levir glos janitricēs gener avunculus	ἐκχυρίς δατήρ γαλώως, γαλώως ἐ(ς)υατέρως γαμβρός γονή, -αικός	švášuras dēva yataras jamaia jániš, gana	
оселі	тин гóрод куча, хижá	градъ кшта	gardas	ст. н. zun Zaun gards (дiм) Garten Hütte	міста: Lug- dunum, Sig- indunum horius (о- город)	9. dun твердия	англ. (мі- сто): tun- town	
звірина домашня	вівця 30. ягня вовна бик, тур свиня порося 35. гусь утка	овеца агна, овкнъ важна твръ скинна прасл гжсь жты	avis éras vilna 3. tauras 4. tauris parszas 3. žąsis 4. sąnsy ániis	ст. н. ouwi wulla Wolle stiur Stier Ochs ст. н. swin Schwein Gans Ente	ovis agnus, aries lana taurus sus porcus (h)anser anas	ὄις ἀμνός, ἔρι- φος λένος, λα- νος ταύρος ὄς, οὐς πόρκος γῆν νήσσα	áviš 9. uan urna ukšá sukarás 9. porc 9. geis лебедь hąsas aiš	кимвірійс. уш, кельт. boukkō (корова)
рільництво	овес зерно полова 40. орю рало, плуг	овьсь зрхно паква орьк рале	aviža 3. žirnis 4. syrna 3. pelai 4. pelwo ariu árklas	kauru Korn arja pflüge Pflug	avena granum palea aro aratum	ἄρου ἀροτρον	yávas ячмнь 9. gran palávas 9. airim 9. arathar	

	1. укр.	2. церк.- слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
рільництво	сію	сѣѣж	séju	saia sæe	sego	ἔρημ		
	сімя	сѣма	3. sémens 4. semen	ст. н. samo Same	semen		9. sil	
	мелю	мѣлѣж	malu	mala mahle	molō	μύλλω	9. mel'im	
	45. серп	срѣжнѣ	лит. sirpe	ст. н. sarf	sarpo pīžu	ἄρπη	9. serr	
в с я к а ж и в и н а	миша	мѣшѣ		ст. н. mus Maus	mus	μῦς	mus	
	блоха	блѣха	blusa	Floh	pulex	φύλλος		вірм. lu
	гнида			ст. н. hniiz (вош)		κονίς (вош)		
	49. муха	мѣха	3. muse 4. muso	ст. н. musca Mücke	musca	μῦσα		
	муравель	мравинн			*mormica formica	μόρμηξ		вірм. mormica
	бджола	бѣчѣла	3. biinis 4. biite	ст. н. bini Biene	fucus		9. bech	
	мід	мѣдѣ	medus		mel	μελι, μέθυ	9. mid 10. mádhu	
	(в)оса		vapsa	ст. н. weisa Wespe	vespa			
	засць	засѣць	4. sasins	Hase			sásás	
	55. видра	кыдра	údra	ст. н. ottar Otter		ὄδρα	udrá-	
	бобер	бѣбрѣ	bebrus	ст. н. bibar Biber	feber, fiber			авест. bawra-
	іжак	ежѣ	ežys	ст. н. igil Igel		ἔχινος		вірм. ozni
	вовк	влѣкѣ	vilkas	wulfs Wolf	lupus	λύκος	virkas	
	рись		lúszis	ст. н. luhs Luchs		λύξ	9. lug	
	60. вепр	вѣпрѣ		ст. н. ebur Eber	aper			
	олень	елень	élnis	ст. н. elho Elch лось		ἔλλος ἐλαφος		вірм. ein кимвр. elain
	білка, ви- вірка	вѣверница	vovere	Eichhorn				кимвр. gwywer
	верблюд	вѣлѣ(а)ждѣ		ulbandus Elefant	elephas			
тетеря		teterva		turtur (туркавка)	τετράων τατῦρας	tittiri	перс. tadarv	
журавель	жеравѣ	gérve	ст. н. cranuh Kranich	grus	γέρανος		вірм. krauk	
66. орел	орѣлѣ	erelis	ara Adler		ὄρως (птах)			
крук	кросѣ		Krähe	corvus	κόραξ	9. cru		

	1. укр.	2. церк.- слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
всѣка живина	лин		linas	slio Schlei		λινεύς (мор. риба)		
	мень, мнѡх 70. вуж	лжжъ	menke angis	ст. н. mupewa Aal (угор)	anguis	μαίνη (мала рибка) ἔγχελος (угор)	9. escung (угор)	
з б і ж ж а	лен, льон	лѣнъ	linas	ст. н. lin Lein	linum	λίνον	9. lin	вірм. kanaph перс. kanab
	конопля	конопаній		ст. н. hanaf Hanf	cannabis	κάνναβις	śanáś	
	біб	бѣбъ	4. babo	Bohne	faba			вірм. siseru
	горох	грѡхъ	3. keke 4. keckers		cicer	κρίος		
	75. ріпа	рѣпа	ropė	ст. н. raba бурак Rübe	rara бурак	ράπις		
	жолудь	жѣлѣдъ	gile		gians, -ndis	βάλανος		вірм. kalin
	яблоко	ѣбѡко	3. óbulas 4. wobu	Apfel	malum	μήλον	9. aball	кельт. aballos
	черешня	чрѣшьня		Kirsche	cerasum	κέρασσος		
	дерево	дрѣво	derva			δρῦς (дуб)	9. daur 10. daru	
	80. береза	брѣза	beržas	ст. н. birihha Birke		φορκόν біле	bhuijas	
	віт(к)а	вѣткѡ	vutis лоза	ст. н. wida Weide	vitec лоза	ἴτεα (лоза)	vacitīs	
	бук			Buche	fagus	φηγός		
явір		klevas клен	Ahorn	acer				
ясень		3. usis 4. woasis	ст. н. ask Esche		ἄση (бук)			
85. ива		3. jeva 4. iuwis	ст. н. iwa Eibe			9. eo		
вільха	вѣлѣха рус. ольха	elksnis	ст. н. elira Erle	alnus lucus silva	κλήθρη			
ліс	лѣсѡ				ἄλη, ἄλσος			
лука	лжжѡ	laukas	ст. н. loh			lokás		
межа	мѣждѡ	medis (де- рево)	midjis mitien серед	medjus (середний)				
металі	100. руда		aruzzi Erz	rudus (співень, залізо)			lohás	
	залізо	жѣлѣзо	3. geležis 4. gelso			χαλκός мідь	лет. dsélsis	
	золото	златѡ	zelts	Gold		χρῶσος	феник. hanuz	

	1. укр.	2. церк.- слов.	3. литов 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
метали	жовтий	жягть		gelo gelb				авест. zairiā
	зелений	зелень	žalias		helvus	χλωρός	hāris	
	105. срібло	сърѣбро	3. sidabras 4. siraplis	silubr Silber	argentum	ἀργυρος μολύβδος (βόλιμος)		
	олово		3. alvas шина 4. alwis		plumbum			
х а в я н с т в о	сокира	сѣкыра			securis			
	меч	мечъ		mekeis	malleus			
	МОЛОТ	млатъ		hamar Hammer				
	110. камінь	камъ	akmū			ἄκμων (ковало)	āśma	
	віз	везъ	vežimas	wagan Wagen	vehiculum	ὄχος	vāhanam	
	вісь	ось	3. aszis 4. assis	ahsa Achse	axis	ἄξων	āksas	
	дишель	рус. дышло		dihśala Deichsel				
путь, до- рога	пжть	4. pintis		pons мјст	πάτος стежка πόντος море	pánthas		
і ж а	115. нагий	нагъ	núgas		nudus	γυμνός	naguás	
	босий	босъ	basas	bar barfuss				
	повсть	пакетъ		Filz	pilleus	πίλος		
і ж а	ім	імь	édmi, édu	itan essen	edo	ἔδο	ádmi	
	їда	їжда, їдъ		ст. н. as			ádmau	
	120. пити	пити	4. pout		bibo	πίνω	pibati	
	пекти	пишти		backen	coquere	φάγειν	pácafi	
	ОГОНЬ	огнь	ugnis	Feuer	ignis	πῦρ	agniś	
	мясо	месо, мъздра	3. mesa 4. mensa	mimz	(член) membrum	μῆρος удо	9. mir 10. mas	вирм. mis
	юшка	юха	3. jusze 4. juse		jus	ζωμός	yuś	
125. сіль	соль	4. sal	sali Salz	sal	ἅλς	9. salanu	вирм. al	
СОЛОДКИЙ	сладжк	saldus	süss	suavis	ἄρδς	svaduś		
ВИНО	кино	vynas	Wein	vinum	Ῥῶνος		вирм. gml	

	1. укр	2. церк.- слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
час в природі	ніч	ношть	naktis	nahts Nacht	nox, -ctis	νύξ, -κτός	9. nocht naktam (acc.)	
	день	днь	dena	dags Tag	dies		dinam dina	
	(завтра)	стро	рання зірниця auszra	ст. н. Ostar схід Osten	півднем. вітер auster	ран. зірниця αὐρός - ἥως	ušas	
	131. вечір	вечірть	vakaras		vesper	ἑσπερα		
	місяць	міксяць	minesis	mena Monat	mensis	μήν(η)	9. mi 10. mas(as)	
	зима	зима	zema		hiems	χειμών	heman (зимомою)	
	весна	весна	vasara літо		ver	ἔαρ	vasantis	
	135. сніг	снігть	3. snegas 4. snaygis	snaiws	nix, -vis	νεφέλας	9. snechta	
сонце	сахниць	sāule	sauil Sonne	sol	ἥλιος	sawel		
	міняти	мінкнати	mainas (заміна)		mito міняю minus дар		māyate	
	ціна	ціна пеня		waig (муж) Wergeld	roepa кара vir муж	χοινή спільна ποινή кара	9. cain 10. kaena	
	139. вира			Mord вби- вство	vir муж		virás муж	
	вмерти	мрктн		namo Name	morior		miryate	вірм. meranim
	імення	нама	4. emmeus		nomen	ὄνομα	9. ainm 10. nama	
	віно	вкно		ст. н. widumo		ἔδρα		
	вдова	кь дова	4. widdewu	widuwu Witwe	vidua		vidháva	
	144. дим	думць	dúmai (pl.)		fumus	θυμός (вастрій, відвага)	dhumas	
	дух, душа	дшхть	dvasé (дух) devas бог		deus	θεός (бог)	9. dia бог devas бог	
	святий	святть	szventas		sanctus			
	слово					κλέφος	śrávas слава	avec. sravo
	звати	звати					hávate	ав. zavaiti
віщий відун	ккдлатн	4. waidelotte 4. waidewut	waii (знає) wissen			οἶδα	védaznaю	
150. бог	кь богъ					ст. перс. бага авест. бага		
лікаръ			lekeis			9. liaig		
повний	пажнть	piinas	fulls voll	plenus	πολύ багато πλήρη			

	1. укр.	2. церк.- слов.	3. литов. 4. ст. прус.	5. готське 6. німец.	7. латин.	8. грецьке	9. ст. іран- ське 10. ст. ін- дійське	примітки
	я	язъ	esz -asz	5. ik 6. ich	ego	ἐγώ	aham	
	є, єсть	єсть, єста	esti	ist	est	ἐστιν	asi	
Ч И С Л І В Н И К И	155. один	єдинъ, инъ		eins	unus	(οἷός) εἷς		
	перший	пръкъ	pirmas	erster	primus			
	два	Дива, вте- рый	dvi, antras	twai zwei -ter	duo, se- cundus	δύο, δεύτε- ρος	duvan, dviitayas	
	оба, обі	ѡба, ѡвк	abu, abi	bai beide	ambo	ἀμφω	ubhán, ubhé	
	три, тре- тій	трѣе	treji, treczias	drei dritter	tres, tertius	τρεῖς	tráyas	
	чотири, четвертий	чѣтыре	keturi	vier -ter	quatuor quartus	τέτταρα	catvaras	
	161. пять	пѣтъ	penki	fünf	quinque	πέντε	pánca	
	шість	шѣсть	szeszi	saihs sechs	sex	ἕξ	šaš	
	сім	сѣдмъ	septyni	sibun sieben	septem	ἑπτα	s. -ta	
	164. вісім	ѡсмъ	asztūni	ahtau acht	octo	ὀκτώ	aštau	
девять	дѣвѣтъ	3. devyni 4. newints	niun neun	novem	ἐννέα	náva		
десять	дѣсѣтъ	deszimas	taihun zehn	decem	δέκα	dása		
сто	сѣто	szimtas	hundert	centum	ἑκατόν	šatám		
168.тысяча	тысѣщѣ		tausend	mille	χίλιοι			

Примітка. В повищій таблиці не поставлено цілого ряду знаків, принятих в мовознавчій науці — особливо в стовпцях 3—6, і 9—10, з огляду на їх недостатку в місцевих друкарнях.

В стовпцях 3, 4 неозначені поодинокі слова з литовського, в стовпцях 5, 6 верхнє слово на ліво — готське, нижнє на право ново-німецьке; в останньому стовпцєві одиничні неозначені слова староіндійського походження.

12. З повищого зіставлення можна зробити ось-такі виснівки:

а) звуковий склад слів, взятих з різних царин життя людства, свідчить про ту первісну близькість мови української до інших мов індоєвропейської громади, одиноко яка могла позиставити оцей трівкий слід з прадавньої доби життя людства в живій мові народній сучасності. Прикладів цєму можна би набрати єще більше й з інших царин життя, але це вже належить до етимологічного словаря української мови.

б) Звукова спільнота-ріжнота між українською й іншими індоєвропейськими мовами виражається рівноважністю голосівок-самозвуків:

укр.	ц. сл.	лит.	гот.-нім.	лат.	грец.	ст.-інд.	приклади з § 11.
a, ja	a, ja	ā, o	o, a, u	o, a, u	α, ω, α, γ	a	11, 14, 17, 18, 77, 115
ja	(j)ę	en, in	en	an, en	εν, αη	a, am	22, 23, 123, 146, 158, 165
e	e, ь	e, i, a	e, a	é, a	ε, ω	a, i	44, 52, 57, 60, 64, 71, 89, 121, 129, 131, 134, 162, 163
i	jē, i	e, y, o	ai, ae a, i, ei	e, a i, oe	α, γ ι, οι	e, á ai, ae	20, 42, 43, 75, 81, 85, 118, 132, 135, 138, 142, 149, 151
o	o, e ь	a, e, o u	au, a i au, o	o, e a, i	ο, ε, α υ	a, u u	1, 3, 6, 12, 37, 40, 53, 55, 61, 66, 71, 73, 111, 112, 116, 122, 125, 150, 159 16
u, ju	u, a, ja	au, u an	au, o, u un	au, o, u en, u	ω, ω, γ ον, υ	u, a, o an	2, 7, 32, 35, 49, 82, 88, 100, 130, 145 4, 70, 114
y	y i	u i, y	u, o i, ei	u i	ι, υ ι, οι, ει	u i, e	15, 26, 46, 55, 59, 144 68, 120, 127, 133, 139

в) В складах з голосовими співзвучками г(р), ї(л) — помітна така рівноважність:

укр.	ц.-слов.	литов.	гот.-нім.	лат.	грецьке	ст. інд.	приклади з § 11.
er, ro	гъ	ir, ra	ir, er	or, ru, ra, ri	αρ, ρε	r, ra, ru	8, 9, 38, 156
ere	лѣ	er	ir	er, or	ερ, ρυ, ορ	ar, ru, ri	78, 79, 80, 140
ra, ka	ra, ka	ar, ak		ar	αρ, ακ	ar, oš	41, 110 -ка
oro	ra	ar, er	ar	or, er	ορ, ρι	or	27, 34, 74
ru				or	ορ	ru	67
olo	lě, řa	el, al	ol	al, ua	γ	ala, va	39, 102, 109, 126
ow	гъ	il	al, ol, el	la, lu, il, ol	λα, λυ, ιλ	r	31, 58, 103, 117, 136, 152
slo—	slo—				χλσ-	sra—	147

13. В області співзвуків української мови помітно перемінну рівноважність індоєвропейських тихих губних дзвінками і дзвінких тихими, появу протяжного тихого горлового (h) на місці індоєвропейського дзвінкого тхилевого горлового (g), та появу переднязикових зубних і середнязикових піднебінних на місце індоєвропейських заднязикових горлових.

укр.	ц-слов	лит.	гот.-нім.	лат.	грецьке	ст.-інд.	приклади з § 11.
b	b	b	f, b	p, f	π, φ	p	10, 73, 82
p	p		f	b	β	(b, f)	72
g	g	g, k	g	h, c, g	χ	(s), g	27, 74, 122, 135
bdž-	bdž-	bit-		fuc-		bech	51
ž	ž ^e _ь	g ^e _i , ž	k, g	g	γ ^e , γ ^z	ka	65, 76, 101, 103
č	št, č	kt	kí, ch	ce, ct	χ ^e , γ, χ ^z	c, kt	78, 121, 128, 131, 160
c	c				χ	c	138
z	z	ž, z, sz	k, g, ch	h, g	χ, γ, γ	j (ж), h	80, 102, 104, 133, 148, 153

14. На основі всіх вище розглянутих рівноважників звукових в словотворі, як також значних спільнот у видозміні, наука мовознавства зачислила сучасну мову українську до громади індоєвропейських мов.

З огляду на це, що згадане споріднення лучить сучасну мову українську з дуже віддаленими часами життя людства, засвідченими книжною мовою: староіндійською Рігведи 20. віку перед Хр., грецькою Іліади 10 віку, латинською Риму 5. в., готською біблії Вульфїли пол. 4 в. по Хр., старовірхненімецькою 8—9. в., церковнославянською 9—0. в., литовською і пруською 16—17. в., мовознавча наука тим сміліше може висказати гадку про первісну ще більшу злуку мови української з іншими індоєвропейськими, себто про її колишнє спільне з ними походження з одного мовного осередку.

Література питання.

- Delbrück A. — Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. Leipzig 1904.
 Brugmann K. — Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg 1904.
 Meillet A. — Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Leipzig 1909.
 Feist S. — Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen. Berlin 1913.

Б) Українська звучна в світлі балто-словянських взаємин звучній словотвору.

15. На основі великої кількості спільнот у звучні, словотворі, видозміні і словниці між мовами словянськими враз з українською та мовою литовською, летьською і колишньою прусською (+XVII. в.) ми мусимо прийняти думку про балто-словянську спільноту мовну, що задержалася довгий час після обласно-мовного відокремлення балтів і словян від правого осередку.

16. а) Слов'яно-українському о відповідає литовське а: abažas — обоз, abu abi — оба обі, abrozās — образ, akis — око, asilas — осел, dvaras — двір (двора).

б) Сл.-укр. а = лит. о: boba — баба, brólis — брат, dovyti — давити, gramata — грамота.

в) Укр. у, ю, я (ст. слов. ж, ѧ) = лит. an, ū, u, en, ai, in, ė: lanka — лука, ranka — рука, ūsti — нюхати, mundras — мудрий, szventas — святий, minkszias — м'який, minti — м'яти.

г) Укр. і (слов. ꙗ) = литов. ai, а, e, i: vainikas — вінок, maina — заміна, krāse — крисло, grākas — гріх, svėtas — світ, lipti — ліпити.

д) Слов. и, і = лит. ai, ei, ė, y (i): laizyti — лизати, skaityti — (рус. считать) укр. щитати, véidas — вид, meilė — милість, mēlas — милий, lėpa — липа, sėtas — сито, pyvas — пиво.

е) Укр. и, у (слов. ѡ) = лит. e, u, ui: nérti — нуряти, plusti — плисти, buti — бути, udra — видра, urvas — вирва, smuikas — смик.

ж) Сл.-укр. у = лит. au, u: sausas — сухий, plauti — плю(ва)ти, ausis — ухо, smutnas — сумний.

з) Укр. говірно уо, уе, уі = лит. u: kuinas — кінь куонь куынь, ugnis — огонь. 17. а) На місце слов. глухих ъ, ь = укр. о, е — стрічаємо в лит. u, i: blusa — бльха, migla — мъгла, stiklas — стькло, turgus — тьргъ.

б) Укр. повноголосові із слов. ра, ла, рѣ, лѣ — в литовськiм відповідають: акти — камы, -ивь, baltas — блідий, поруч з говірно гал. балта — болото покрите водою при березу ріки, galva — голова, palszas — половий, saldus — солодкий, valdyti — володіти, velku — волочу, vartai — ворота, maldá — мольба, garsas — голос (глась).

в) Укр. г (h), х, ж, в — відповідають лит. g, ž: gadytis — годитися, gadynė — година, час, gajus — той що гоїть, gegužė — зерзиза зазуля, geležis — желізо, girna — жорна, gysla — жила, gyvas — живий, gudrus — хитрий, žąsis — гуць.

г) Укр. ч, ш (перед і, и, е) = лит. k: aki — очи, mokėti — мочи, naktis — ніч, skaityti — считати, skylė — щілина, vėkaras — вечір.

д) Укр. х = лит. s, укр. с = лит. k: blusa — блоха, sausas — сухий, paklusnus — послушний, pūkas — пух, tyka — тиш(ин)а.

е) Укр. с, з = лит. sz, ž: kuszkis — кусок, szis — сесь, szlove — слава, szluzyti — служити, žalias — зелен, žėma — зима, žinoti — знати, žole — зілля, zveris — звірь.

18. Порівняння мови української з давніми індоєвропейськими вказує тільки на певне споріднення в словотворі, звучні та видозміні, виражене рядом спільноторіжнот. Значно більше і ближчого споріднення у звучні, словотворі та видозміні находимо через порівняння мови української з литовською і балтійськими, що й дало привід до теорії про колишню приналежність української мови до мовної спільноти слов'яно-балтів.

Література питання.

- Porzeziński W. — Die baltisch-slavische Sprachgemeinschaft (Rocznik Slawistyczny 1911 IV. стор. 1—26, переказано в Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка т. 114 ст. 226—8).
Rozwadowski J. — O pierwotnym stosunku języków słowiańskich i bałtyckich. (R. S. 1912 V.)

III. Словянська спільнота мовна.

§ 19.	східно - словянське			західно-словянське		південно-словянське		
	укр.	в.-рус.	б.-рус.	польське	чеське	срб.-хрв.	болгарс.	цер.-слов
а (он)	рука дуб (в)уголь			reka dąb węgiel	růka dub uhel	рука дуб угаль	рѣка дѣбъ вѣглєнь	рѣка дѣбъ вѣглъ
є (ен)	святій мяккий мясо	святѡй мягкїй	святѣй	święty miękki mięso	svatý měkký maso	свети мек месо	свєтъ мєкъ мєсо	свѣтъ мѣгкѣ мѣсо
жд, шг	пїч(ка) свїч(к)а межа чужий	печь свѣча чужбї		piec świeca miedza cudzy	pec svíce meza cizi	пеѣ свєѣа меѣа туѣ	пєштѣ свѣшта межда чуждѣ	пѣштѣ свѣшта мєжда чєждѣ
б, г, м, н, р, ш, ж	люблю земля ставлю			lubię ziemia stawię	libim země stavim	љубим земља стављам	любя земя ставя	любє(а)и зем(а)и став(а)и
дл, дн	мило рало ванути		вянуць	mydło radło więdnać	mýdlo radlo vadnouti	— — рало венути	— — вѣхна	мѣло — вѣнѣти
повноглас	борода голова берег молоко			broda głowa brzeg mleko	brada hlava břeh mleko	брада глава бр(и)јер мл(и)јєко	брѣгъ млѣко	
	сон день торг кров вовк слеза		кровь волк	sen dzień targ krew wilk łza	sen den trh krev vlk słza	сан дан трг крв вук суза	сѣнъ денъ трѣгъ кѣрвѣ влѣкъ сѣлза	сѣнѣ дѣнѣ трѣгѣ крѣвѣ влѣкъ слѣза
о з є	один олень озеро			jeden jelen jezioro	jelen jezero	један јєлен јєзеро	єдинъ єленъ єзеро	єдинѣ єленѣ єзеро

20. Велика кількість рисів мовної спільноти Слов'ян у звучні, словозміні і словарі дала привід до широко прийнятої в мовознавстві теорії про походження слов'янських мов із спільної праслов'янської мови, що об'єднувала всіх Слов'ян в добу після відокремлення від Балтів.

21. Подібно одначе, як якась прामова об'єднувала в прадавні часи племена Індоевропейців, а згодом частину цих племен об'єднала прामова балто-слов'ян, опісля же всіх Слов'ян об'єднала слов'янська прामова, так само мала колись, вже значно ближче до нашого часу, об'єднати деякі племена Слов'ян східної Європи спільна прамова східнослов'янська, з якої згодом вийшли мови — українська, великоруська і білоруська.

Риси спільноти-ріжнот, виражені в цих мовах однорідними рівноважниками замість — носових звуків, складових шт, жд, дл, дн, і початкового је, та явищами повноголосу, враз з цілим рядом спільних особливостей словозміни, наголосу і словаря — дали привід не тільки до думки про спільне походження згаданих східнослов'янських мов, але й про їх колишню тотожність.

Література питання.

Шахматовъ А. — Очеркъ древнѣйшаго періода історіи русскаго языка. (Енциклопедія Славян. Филологія Т. 11. I. Спб. 1915).

Ильинскій Г. А. Праславянская грамматика, Нѣжинъ 1916 (багата бібліографія поодиноких питань).

Berneker E. — Slavisches etymologisches Wörterbuch 1--11, Heidelberg 1908 — 1914 (до слова мого.)

V. Jagić — Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Wien 1900 (Denkschriften d. kais. Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl. XLVII;) 2-е вид. Berlin 1913.

И. И. Срезневскій. — Мысли объ історіи русскаго языка и другихъ славянскихъ нарѣчій Спб. 1849 і 1887 — не стратили й сьогодні свого значіння в розгляді питання про розвиток української мови.

З огляду на поступенний розвиток Слов'янства з межі інших споріднених племен, та на внутрішній розділ Слов'ян на поодинокі племінно-мовні громади дуже важною є праця:

L. Niederle — Slovanské starožitnosti, I—II, Praha 1902—4, особливож I. 1. стор. 111—131 про початки розвитку слов'янського народу.

IV. Теорія про мовну спільноту.

22. Піддержуючи постійно думки про мовну спільноту Індоевропейців, Балто-Слов'ян, Слов'ян усіх і Східного Слов'янства, основані на дійсних даних порівнюючого мовознавства, наука не може промовчати явиш, що свідчать про індивідуальний розвиток поодиноких мов вже з первоначалу. Вона видить джерело індивідуального розвитку мов перш за все в різних мовних організаціях людей, а там в ходовій суспільного і міжплеменного (народного) життя поодиноких груп людства. З ростом, сказати-б первісної мовної громади мусіла поширитись площа побуту, отже маліла доосередня сила мовної сполуки між складовими частинами племені. Постепенне віддалення від спільного осередку, зміна місця побуту, способу життя, стріча і хрещення з новими сусідами, отже життя в різних умовах — не тільки ослабляли давні спільноти мовні, але новими зв'язками навіть основно змінюли їх.

Життя племені, як мовного організму, ставало джерелом особливого життя мови, що переносила з одної доби в другу тільки сліди попереднього стану і тим робом ставала сама живим лучником з давно-минулим часом.

Приміру ради візьмемо вирази: вепрь, верблюд, біб, меч, лікар, що близько ріднять Українців і Слов'ян з німецьким світом, отже свідчать про значно пізнішу появу в мові слов'янській, як числівники, або назви частин тіла та інші вирази, спільні переважній частині індоевропейських мов. Ще яркіше виступає оце споріднення в мовах Балтів і Слов'ян, а там Слов'ян взагалі, та східних в особіноту.

Дані спільноти мовної поодиноких груп Індоевропейців піддержують ще явища спільноти в області людової словесности, археології, та місцевих назв, з чим мусить числитись історія кожної національної мови.

23. Спираючись на все це, мовознавство тим сміливіше послуговується теоріями про спільноту індоевропейської, балто-слов'янської, слов'янської і східнослов'янської мовної групи, бо свідоме того, що вони є тільки виразами порядку і поділу безлічи особливостей різних мов, зведених таким робом до певних родових груп, що зовсім не заперечують індивідуальному розвитку поодиноких національних мов.

Спільнота не виключає різноти, бо враз з нею вона є основою розвитку мовних груп, мов, говорів, підговорів і говірок в кожній прамові й мові.

24. Згадані вище теорії про спільне походження мов можна вирізати математичним образом, що стверджує функціональну залежність мови від первістків доосередних, об'єднуючих різні мови (C) і рівночасно чинних відосередних первістків індивідуальної окремішности даної мови (S)

$$\text{Мова} = f \left(\begin{matrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ S_1 & S_2 & \dots & S_n \end{matrix} \right)$$

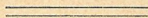
В образіві цьому належить усе пам'ятати про таке: первістки початкової спільноти і окремішности даються означити тільки умовно в дуже загальних рисах нпр. очі — áksi, зять — jamaa, ціна — kaena, при чому українські вирази взяті з історичного часу, не вчасніше XI. в. по Хр. за посередництвом старослов'янщини, а староіндійські майже на 30 віків старші!

Наколи спільною була основа $C_1 = ak-$, то окремішнім могло бути щось такого, що $f(C_1, S_1)$ під впливом якихось зовнішніх чинників (§ 22) мусіла дати слідуєчу ступінь розвитку C_2 , як вислід видозміненого C_1 під впливом S_1 . Нехай в цій новій добі слов'янобалтської спільноти ми знали $C_2 = ak'i-$, то це могло діятись не

пізніше кінця дохристиянської доби і початків християнства, коли то почалося велике передвиження племен кельтських, готських і німецьких, що поступово віддаляло Словян від Балтів південнозахідним напором. Безперечно одначе, те, що $f(C_3 S_2)$ дала нам в добу праслов'янської спільноти $C_3 = \text{очес-}$, а $f(C_3 S_2)$ дала в добу праруської спільноти $C_4 = \text{oko gen. oka, dual. ochi}$. В добу української спільноти мовної $f(C_4 S_4)$ дала говірне $C_5 = \text{воко, вічі, воків}$.

25. Кожним S ми стверджуємо тільки стан якоїсь громади мовної на певному шабелі розвитку. Чинниками індивідуального розвитку S ми стверджуємо очевидний слід відокремлення, розвитку на нових основах звучні, видозміни, словотвору, наголосу ітд. Напр. нехай в прамові східних слов'ян були: $\text{gorodъ, lesъ, z'el'enyi, s'in'ii}$ ітп. спільними, то в XII. в. вже можна говорити про рівнолежність висловів $\text{gorod — horod, les — lis, z'el'enyi — zelenyi, s'in'ii — sinii}$, яким в XIV—XV в. відповідають $\text{gorot — goroda — lesa — z'elonyj || horod, horodu, lisu, zelenyj, sunyj}$. Тож особова різнота веде обі мови з праслов'янського пня різними галузами зовсім самотнього розвитку.

Але вже сьогодні докладно означити отсі первістки спільноти-різности між мовами Східного Слов'янства в добу їх ступньового розділу на мовні громади — на основі нашого знання про мову й життя племен, що заселяли тоді то землі сучасної України — ще не легко.

V. Історичні наверствовання в мові.

26. Кельти і Готи горішнього доріччя Висли — Дніпра — Дністра позиставили багато своїх назв гір, рік і місцевостей, які згодом переняли від них Східні Слов'яне. Тож: Карпати, Хорвати, Бойки, Волохи, Висла, Вислока, Дунаєць, Сян, Цетуля, Цетиня, Дунаїв (з близькими Поморянами), Бен ва, Буг, Рава, Рата, Буск, Неретва, Кобрин(ь), Солокія, Солотвина, Сокаль Белз, Стир, Ниса, Висса, Галич, Дністро, Серет, Стрий, Стрипа, Збруч, Прут, Припять, Уша, Брагинка, Плиса, Уса, Дубно, Бог, Ворскла, Хорол, Тясмин, Галяч, Дніпро, Київ, Дон і сотні інших назв, невиключаючи Русь—Русь, єсть свідками давнього неукраїнського життя області сучасної української мови

Від Кельтів маємо ми ще з доби спільнослов'янського життя, тож спільно й з Білорусами та Великорусами такі вирази як: брага, слуга, гуня, колоти, кліть, літо, могти, щит, тісто; а від Гото-Герман з тоїж доби походять: князь, король, кріль, шелом—холм, Шоломия—Коломия, меч, піназь, шаг—шеляг, цята, мито, миска, блюдо—Блюдники, скло, хижа, ізба—Ізби, хлів, плуг, стодола, хліб, молоко, перець—попер, рідка, бук, верблюд, лев, осел.

Висла, Вислок(а) — кельт. *veis-vis* (плисти); Дунай, Дунаєць, Двина, Дон — *duna*; Цетуля, Цетиня — *keto* (ліс); Бенева — *benna* (рік, взір'я); Неретва — **nerto* (сила); Кобринь — *covbrun*; Стир, Стрий — *ip. sruth* (ріка); Висса — *vissa* (біла); Ниса, Нида — (гніздо); Уша, Уса — *ip. usce* (вода); Брагинка — *brag(a)* солод, гуша; Дубно — (глибокий).

Слуга — *slogous*, *ip. slóg, sluaq*; гуня — кельт. *gupa*, кимвр. *gwn*; колоти — *klasti*, *kladó* (вбиваю, колю); кліть — *kleito*, *kleita* (ст. *ip. ciethe* — кривля; літо — *letos*; щит — *skeitos*, *ip. sciatu*; тісто — *taisto*; могти — *mogont* (я є великий).

Князь — *Kuning*, *König*; Король — *Carolus*, *Karl*; шелом — *Helm*, Холм — норм. *holm*; мито — *Mauthe*; верблюд — *vialskud*; гот. *ulbandus*, *Elephant*; лев — *leo*; осел — *Esel*; скло, скло — гот. *stikis*; хижа — *haus*, хоруць — *hrunga* (тичка), хлів'є — *hlaiw* (гриб); усер'язь, серіжка — гот. *ausarings*; ящик, яск'є — *ip. askr*; якорь — шв. *ankare*, *ip. akkeri*; скибка (хліба) — *ip. skifva*; стяг, стяжка, стонжка, біл.-рус. стужка, польсь. *wstęga* — ст. шв. *Stang* (тичка, прапор); староруська назва проливу Босфорського Судь — *ip. Sund* — пролив.

27. Східно-південні сусіди Східних Слов'ян нинішнього українського степу кочеві тюрські племена передали їм слова: бовван, боярин, бан — пан, хазяїн, товар, теліга — теліжки, жупан, кум(а), луда, лошак, слон, книга, бик, віл, коза.

Греки північного побережжя Чорного моря дали нам: жито, ріпа, бросквиня, бочка, вишня, колиба, комора, комин, корабель, мак, мармур, черешня, саква.

Латиняне вже в історичні часи побуту Слов'янства на Подунавю, отже не вчасніше IV. в., дали йому вирази: поганин—паганій, коляда, русалі і русалки, грек, жид, цісарь, вино, оцет, Рим.

Основи історичної фізіології звуків.

28. Усе це тільки дрібні сліди життя мови в давні доби. Збираючи і описуючи оці дрібні останки, ми тільки стверджуємо їх часове і культурно-національне походження, та дорогою порівняння встановлюємо зв'язок між первісним і похідним звуковим складом слова, нп: жито — *stos*, колиба — *xalibz*, мак — *makow*, корабель — *karabivon*. Даліше опису явища і ствердження взаємин між даними двома виразами

в дійсності годі йти; можна хіба висказати одну — другу думку про майбутні ступні переходу від первісного до даного вигляду слова.

Цим шляхом встановлені етимології мають звичайно свою опору в історично стверджених аналогіях; тож: через — керез (Козел., Глух., Переясл.) — короз (Ст. Самб.), черешня — *xerastoc*, жолудь — *glans*, чотири — *quattuor* — дають основу для рівноважників типу: жито — *σῖτος* ітп.

Встановити природні ступні переходу від грецького *σ-* до слов. — укр. жи-, або від *xe-* до *че-*, та від латинського *gl-* до укр.-слов. жл- можна тільки дорогою розумової (теоретичної) фізіології звуків, опертої на рядові замічених однородних явищ але не досвідної (описової) фізіології живої мови.

29. Для повної історичної фізіології словянських звуків ми не маємо достаточного даних в пам'ятках грецької і латинської мови IV.—VI. в. з чорноморського побережжя, а вже ніяких даних не маємо з цього часу для окреслення вимови словянських предків нинішніх Українців.

А всетаки теоретично-історична фізіологія звуків мови, введена з прикінця XIX. в. в історію національних мов, дає дуже багато цінного матеріалу фактичного, зібраного на всьому просторі індоевропейських мов і нарідів, та індивідуально продуманого, ґрунтованого на рядові умовно встановлених пересланок.

Література питання.

Шахматовъ А. — Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen. (Arch. für Slav. Philologie 1912 т. 33, ст. 51—99).

Buga A. — Kann man Kellenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen?

Rozwadowski Jan. — Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i pra-ejczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód (обі статті в Roczn. Slav. 1913, VI).

М. Р. Фасмеръ — Грекославянскіе этюды, греческія заимствования въ русскомъ языкѣ, СПб. 1909 — Сборн. Отдѣл. Рус. яз. и слов. ИАН. т. 86, ред. Истрина в ЖМНП. 1910 февр.

Dr. W. Thomsen. — Der Ursprung des russischen Staates, Gotha 1879. Три дуже цінні лекції про східнословянські взаємини з Норманами на основі даних мови. (Русский переклад в Чтениях О-ва ист. и древн. 1891 р. п. з.: „Начало русского государства“).

VI. Східне Словянство — Русь.

30. Перша обширніша згадка про Словян — Йордана з половини VI. в. посилає Антв між устями Дністра і Дніпра, а Склавенів між городом Новетунським (Novedunum — Новгород?) на озері Мурсійським до Дністра і на півночі до Висли. Сучасний історик воєн Греків з Готами Прокопій згадує між инчим і про їх мову, що вона в них одна — проста і варварська, та що оба племена називались колись одним іменем.

З початку IX. в. стрічаємо щораз частіше назву Русь (Ρως) — як у Візантійців, так згодом і в Арабів. Константин Багрянородний згадує „Ἰγγωρ — τῆς Ρωσίας, Ἐλγα ἢ ἀρχόντισσα Ρωσίας“ — Ігоря і Ольгу князів Росії з „Κροβα = Σαρβατάς“. Він же в описові Дніпровських порогів приводить їх назви ρωσιῶσι: 1) Ἐσσοῦτῆ, 2) Οὐλφορσί, 3) Γελανδρί, 4) Ἀειζάρ, 5) Βαροφύρος, 6) Λεάντι, 7) Στράβος (Thomsen — Στράβος), якім відповідають склавінські: 1) Ἐσσοῦτῆ, 2) Остроβунітрах, 3) ἦχος φραγῆς, 4) Νεκοῦτῆ, 5) Βουλῆπράχ, 6) Βαροφύρῆ, 7) Напрѣжѣ. З чого виходить, що ρωσιῶσι = старонорманським: 1) ei — sof(i), 2) h'elm—fors, 3) gellandi, 4) eiforr, 5) báru—fors, 6) hloejandi, 7) struk-, та склавінські = старосхіднословянським (Новгород—Київ): 1) не съпи, 2) островакны прагъ, 4) немытъ(ць), 5) кваны прагъ, 6) вьрѣчи, 7) напръжѣ.

Рівнож назва Киіва—Самбатас так близка до західнословянських, особливо польських городищ Sobota — Sobótka, та до мадярського Szombat (fa, hely) може скоріше походити зі старонорманського Sandbakki (Sandbakka- áss) = піскова лава, піскова гора, як зі старословянського — сѣбота.

Дуже можливо, що по візантійській традиції, але з особливо характерними відтінками, говорять про Russi = Normanni й літописці: Прудентій (Prudentius de Troyes пол. IX. в.) в Annales Bertiniani про двох людей з грецькими послами у Людвига Німец.: „qui se, id est gentem suam Rhos vocari dicebant. (Imperator comperit) eos gentis esse Sueorum“; продовжатель Теофана Леонтій в описові походу 941 р. говорить: „οἱ Ρῶς, οἱ καὶ Δρομίται λεγόμενοι, οἱ ἐκ γένους τῶν Φράγγων καὶ Βιτανδαί“ (в X. в. Франки є ще германського походження); єпископ Кремони 963 р. Ліудпранд в описові сусідів Царгороду згадує про Rusios, quos alio nos nomine Nordmannos appellamus, та ще раз в згадці про похід Ігоря 941: „gens quaedam est sub aquilonis parte constituta, quam a qualitate corporis Graeci vocant Rusios, nos vero a positione loci nominamus Nordmannos“.

31. Отсю племінну різницю між Руссю і Словінами стверджують і національні джерела.

Літописець, перечисляючи племена Афетова коліна, називає між иншими — Словен, Лухитів, що живуть на північ від „Аньдриагинська пучини“ по Дунаєві і до Дніпра (верхнього) і Двини та Волги. В цій Афетовій частині сидять ще: Русь, Чудь, Меря, Мурома . . . „присъдять к морю Варяжскому“. Але тільки Русь враз з Варягами, Свєями, Оурманами, Готами, Агльянами, Галичанами, Волохами, Римлянами, Німцями, Кормягами, Венеціями, Фрягами і прч. всі 72 язиків належать до коліна Афетова.

Одним з сих 72-ох язиків був „языкъ Словенескъ“ що, розсівшиися від Дунаю, прозвалися своїми іменами: Морава, Чехи, Хорвати білі, Серп і Хорутани, на Вислі Ляхове, Поляне, Лютиці, Мазовшане, Поморяне. „Такоже и тѣже Словѣне пришедше съдоша по Днепру на нарекошася Поляне а друзии Деревляне, зане съдоша в льбъсѣхъ а друзии съдоша межии Припѣтью и Двиною и нарекошас Дреговичи, а инии

сѣлоша на Двинѣ и нарекоша Полочане, рѣчки ради, яже втечетъ в Двину, имень Полота, ѿ сея прозвашас Полочанѣ. Словѣне же сѣлоша около озера Иллера и прозвашас своимъ именьемъ и сѣлшаа городъ и нарекоша Новгородъ, а друзии же сѣлоша на Деснѣ, и по Семи и по Сулѣ, и нарекоша Сѣверо, и тако разидеся Словенскъ языкъ, тѣмъ же и прозвася Словенская грамота“...

„Родъ (Кня, Шека, Хорива) почаша дѣржати княженіе в Поляхъ, а в Древлыхъ свое, а Дръговичи свое, а Словѣне свое в Новгородѣ, а другъ на Полотѣ, иже и Полочанѣ, ѿ сихъ же и Кривичи, иже сѣдять на верхъ Волги, и на вѣрхъ Двины, и на вѣрхъ Днѣпра, ихъ же и городъ естъ Смолѣнскъ туда бо сѣдять Кривичи, таже Сѣверо ѿ нихъ... се бо токмо словѣнскъ языкъ в Руси: Поляне, Деревляне, Новгородци, Полочане, Дръговичи, Сѣверо, Бужане — зане сѣдять по Бугу, послѣ же Волыняне... Радимичи бо и Вятичи ѿ Ляховъ“.

Читаючи дальше літопись, ми ще раз стрічаємося з розселенням і описом побуту Словян на Волзі, Дніпріві, Дністрові, до яких дотчися літописець ще Дулібів, Волинян та Уличів і Тиверців по устю Буга, Дніпра аж до Дунаю і моря, що звалися від Греків Велика Скуфь. „Имѣяхуть бо обычая своя, и законы отецъ своих, и предания каждо своя норувъ“...

32. З повісті про покидання з Варягів роду Русь, що так звалися — як інші: Свей, Урмани, Англяне, Готи — виходить, що від цих то своїх володарів з племені варяжського Русь прозвалася значна частина Словін. Літописець передає це знаменним: „Словѣнскъ языкъ и Рускый одинъ, ѿ Варягъ бо прозвашас Русью, а пѣрвѣ бѣша Словѣне. Аще и Поляне звахуся, но Словѣнская рѣчь бѣ. Поляни же прозвашас занеже вполѣ сѣдяху, языкъ словѣнскимъ бѣ имъ единъ“.

Що імення варяжського роду Русь стало тільки згодом з політичного — племінним для всієї землі, заселеної колись різними племенами в границях: Словін — Тиверців — білих Хорватів, свідчать про це:

а) Літопись, що подає під 6360 р. „начася прозывать Русская земля. О семъ бо увѣдѣхомъ, яко приходиша Русь на Цѣсарьградъ, якоже пишеть в лѣтописанихъ грѣхъстѣмъ. Тѣмъ же отъселѣ почнемъ и числа положимъ...“

б) Та ще й договори Руси з Греками (907, 912, 945 р.), що знають з боку Руси посліє; (907) Карла, Фарлофа, Велмуда, Рулава, Стѣмида; (912) Карлы, Инегельдъ, Фарлофъ, Верьмудъ, Рулавъ, Гуды, Руалдъ, Карлъ, Фрелавъ, Рюаръ, Актеву, Труанъ, Лидульфостъ, Стемидъ; (945) Иворъ, Вуефасть (= в лудовій етимології „Волчий хвостъ?“), Искусевъ, Слуды, Улѣбъ, Каниааръ, Шихъбернъ, Сѣфандры, Прастѣнь, Якунъ — більш 50 імен, а між ними всіма ні одного слов'янського.

в) Під 944 р. читаємо в літописі: „Игоръ же совокупи вои многи, Варяги, Русь и Поляни, Словѣни, и Кривичи, и Тѣверцьи и Печенѣгы наа...“ з ясим відріжненням Варягів та Руси від Полян та Словін, Кривичів і Тиверців.

Так само відріжняє „Правда русская“ першої половини ХІ в. „русина“ від „словѣнина“, говорячи: „аще будетъ русинъ, либо гридинъ, либо купчина, либо ябетникъ, либо мечникъ, аще изъговъ будетъ, либо словенинъ“ (Акад.), „русинъ, — гридь — купецъ — тивунъ боярескъ — мечникъ — ізгон — словѣнинъ“ (Троиц.), „князь мужъ, тиунъ княжь, русинъ, горожанинъ, гридь, купецъ, тиунъ боярьскый, мечникъ, изгон, словѣнинъ“ (Карамз.). В староруському законодавстві „русинъ“ означає очевидно рід заняття — важкого мабуть — дружинника, а „словѣнинъ“ — загальною означає місцевого хлібороба простолудина.

г) Згодом одначе назва Русь, Руська земля стає синонімом великого князівства Київського і всієї громади князівств, що признавали його владу, та на заклик великого князя спішили з дружиною на дніпрові броди, боронити землю руську від половецьких орд. Князівства на північ і схід від Дніпра називалися своїми іменами.

д) В історії це не одинокий випадок. Тож надволзькі Бургари дають назву свою слов'янським насельникам Балкану, від яких вони переняли мову; германське плем'я Франків з Карлом і Каролінгами організує національну державу в романизованій Галлії = сучас. Франції; Англо-Саси накидають Бритам, Скотам і Ірам свою мову й владу, та оснують таким робом світову державу.

З огляду на це належить усе пам'ятати, що назва історичного племені походить звичайно від чужинців взагалі, яким потреба відрізнити жителів одної місцевості від другої; само плем'я починає живити якоїсь назви тільки згодом, що очевидно зовсім не перешкаджає йому бути в дійсності самим собою.

Так воно було й зі Східними Слов'янами, яких організували в державу Варяго-Русь.

33. На мові цих Варяго-Русів найшов Кирил філософ Солунський в часі хозарської місії 861 р. в Корсуні „евангелие и псалтырь русьскы письмены писано и челоуѣка обрѣт глаголюща тою бесѣдою и бесѣдовавъ с ним і силу рѣчи приимъ, своей бесѣдѣ прикладая различная письмена гласная и согласная, и вскорѣ начать чисти и сказати“. Будь це мова слов'янська, то він як Солунець — зрозумівби її відразу, не тільки на основі літописної „одности“ слов'янських мов, але й тому, що мова його святих книг 863 р. була однаково доволі зрозуміла Македонцям біля Солуня, та Морав'янам Ростислава, Словакам Святополка, та Словенцям Коцѣла.

В Корсуні-ж Константин, як многоязичний філолог, тільки після розмови з Русиною „приимъ силу рѣчи, своей бесѣдѣ прикладая различная письмена гласная и согласная“, став читати і говорити по „руськи“. Повернувши домів, він став тільки 862 р., після посольства від наддунайських Слов'ян, готувати слов'янську азбуку і слов'янський переклад священого письма.

З цього солуно-наддунайського джерела дістало й Східне Слов'янство найперші пам'ятки свого письменства.

VII. Словяноруське письменство XI. в.

34. Склад пам'яток XI. в.

Остромирове Євангеліє написане дяконом Григорієм для новгородського посадника Остромира 1056 р. (ОЕ) знаходиться в Публічній бібліотечі в Петрограді, видано було А. Востоковим з паралельним грецьким текстом 1843 р., літографічно 1883 і 1889 з фонду купця Савинкова; описано подрібно: М. Козловським в *Изслѣдованіяхъ по русскому языку* I. СПб. 1885. (реф. Соболевського в *Журналі Министер. Народн. Просвѣщ* 1886. I), Щепкином і Шахматовим в перекладі Лескинової граматики 1890 р. Гл. ще ЖМНПр. 1903. V. стаття Каринского про „ОЕ. какъ памятникъ древне-русскаго языка“ і в *Сборнику статей посв Ламанскому т. II. Фортунатова* про склад О. Е.

Напис на Тмутороканському каменеві 1062 р. (Т Н.), видав И. Срезневский в „*Древнихъ паматникахъ русскаго письма и языка*“ СПб. 1863. с. 15.

Зборник списаний для вел. князя київського Святослава Ярославича 1073 р. (ЗБС. 1073) в Синодальній б-ці в Москві, видано Общ-ом. Любит древней письменности в СПб. 1880 (гл. в *Archiv. f. slav. Philol.* VII. доповнення Шахматова), описаний А. Розенфельдом в *Рус. Филолог. Вѣстн.* 1899 ст. 152 слд. Літературний опис в Горського — Невоструева *Описавію ркп.* Синод. б-ки II. 2. Nr. 161. і П. Лаврова в *Р. ф. В.* 1902. 349 слд.

Зборник Святослава 1076 р. (ЗБС. 1076) в Публ. б-ці Птб., видав лихо два рази Шимановский 1887 і 1894 — поправки і доповнення Боброва в *Р. ф. В.* 1902 р.

Архангельське Євангеліє 1092 р. (АЕ), видано дуже старанно в точній репродукції Московським Румянцевським Музеем, в якому воно переховується під ч. 1666.

Новгородські мінеї місячні 1095, 1096, 1097 р. (НМ.) в Типографській Синод. б-ці в Москві, видані 1886 р. акад. Ягичем в СПб. Акад. Наук.

Турівське Євангеліє (Т. Е.) в Публ. б-ці в Вильні, видав П. А. Гильтебрандтъ 1869.

Пандекти Антіоха (П. А.) в Б-ці Воскресенского монастиря, описані архм. Амфилохіем.

Слова Гр. Богослова (Сл. Гр. Б.) в Публ. б-ці Петроград, видані А. Будиловичем 1875 р., описані д-ром П. Копком: „*Изслѣдованіе о языкѣ Бесѣдъ на Евангеліяхъ*“, Львів 1909.

Найстарші пам'ятки старословянського письменства були видані:

В. Ягичем (V. Jagić) 1) **Зографське єв.** 1879 і 2) **Маринське** 1883;

І. Чрничем (J. Črnić) 3) **Асманове Єванг.** 1878;

Л. Гейтлером (Geitler) 4) **Синайський Требник** 1882 і 5) **Синайська псалтиря** 1883 з доповненнями Ягича в студії: „*Четыре критико-палеограф. статьи*“. СПб. 1884;

В. Копитарьом: 6) **Glagolita Clozianus**, відривки житій святих — 1836 р. і перевидано Вондраком в Празі 1893 р.;

В. Щепкином: 7) **Саввина книга — Євангеліє** (Пам'ят. ст.-слов. языка I. СПб. 1903);

С. Северьяновим: 8) **Супрасльская рукопись** (Пам. ст.-слов. языка II. СПб. 1904);

Л. Стояновичем: 9) **Миросявоє Євангеліє**, Відень 1897.

Помічні праці, доконечні до пізнання всіх питань, зв'язаних з початковою історією мови пам'яток слов'яно-руського письменства:

А. Leskien — *Handbuch der altbulgarischen Sprache* (IV. Auflage).

W. Vondrák — *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912 (з великим багатством матеріалу).

В. Щепкинъ — Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги, СПб. 1899.

Б. Ляпуновъ — Исзѣдованіе о языкѣ 1-ой Новгород. лѣтописи (Исзѣдов. по рус. языку II. 2) СПб. 1900

А. Соболевскій — Лекціи по исторіи русскаго языка 3, Москва 1903. До них порівнай: Ягича — Критическія замѣтки по исторіи русскаго языка, СПб. 1889 (Сборникъ Ак. Н. т. 46) і

Потєбнї рецензію на „Очерки изъ исторіи русскаго языка“ А. Соболевскаго в „Извѣстіях Рус. Отд. А. Н. 1896 I.

М. Колосова — Очеркъ исторіи звуковъ и формъ русскаго языка съ XI. по XVI. ст. Варшава 1872.

Спїр про говїрну приналежність Старокїївщини розглянутий докладно В. Розовим в статтях: Трилогія проф. А. Крижського З. Н. Т. ім. Ш. т. 78 з 1908 р., та

До староруської діалектології. Іще до питання про галицько-волинське нарїче. З. Н. Т. ім. Ш. — т. 77 з. 1907 р.

И. Срезневскій — Древніе памятники русскаго письма и языка XI.—XIV. в. съ приложеніемъ снимковъ 1863, 1866.

Вибїрки з рїзних старословянських текстїв в старословянських христоматїях: Лескина в Handbuch, Вондрака 1910, Каринского 1911, Кульбакина 1913.

Взаємини між староруськими і старословянськими памятниками письменства.

35. Початки письменства Русї—Словян можнаби віднести до половини X. віку, коли то хрестилася княгиня Ольга. З огляду одначе на тримовність тодішньої Русї родовитої, що мусила рівно добре володіти рїдною варягоруською мовою, та словїнською своїх підданих і грецькою своїх найважнїщих сусїдів — княжий двір мїг послугуватися „руськими“ книгами, перекладеними з грецького, або грецькими. Грецькими, після офіціального хрещення 988 р., послугувалися деякий час єпископські катедри Києва, Новгорода, Смоленська, Ростова півн. — обсадженї з Византії Греками. Для вжитку-ж народного придбали готовї вже церковно-богослужбїні книги з Болгарії і Сербії.

Сталось з письменністю те саме, що й з державністю. Як варяго-руська державність князїв Києва злучила в одно розкинене широко й далеко словянство Підкарпаття, Подністрївїя, Побужа, Подніпрївїя, Подоння, Подвиннїя і Поволжа; так само пївденнословянська книжниця церковна стала джерелом спільного для усїєї схїдно-словянської терїторії письменства церковно-богослужбеного та свїтського.

36. З XI-го віку дійшли до нас: 1056 р. Остромирово Євангелїе, 1062 Напис на Тьмутороканськїм каменї, 1073 і 1076 Ізборники Святослава, 1192 Архангелське Євангелїе, 1095—1097 три Новгородськї Минїє службїні і без дати: Пандекти Антіоха, Слова Григорія Богослова, Путятїна Минїя, Науки Кирила Єрусал., Турївське Євангелїе.

В пїзніщих списках задержалися: Пророчї книги, списанї в Новгородї попом Упирем Лихим 6555 р. (1047) в переписах XV. і XVI. в., та Дїотра Филипа Пустїника, списана 1095 р. для смоленського монаха Калиника, в переписовї 1306 р.

37. Приналежність оцих памяток до схїднословянського письменства засвідчена з одного боку записами місцево-часовими і особовими, а з другого боку правописом, та инодї мовою.

Мова найстарших памяток письменства Схїдних Словян єсть в своїй основї т. з. церковно-словянська або книжна старо-словянська. Вона послугується сталим правописом зї знаками для: носових звукїв ж (Ѡ = on), ѡ (е = en), подвійного је — є, ѣ (= је, глаголицьке ја), давнїми складами -ра, -ла, -рѣ, -лѣ, складовими р, л, н і складами -ждь, -шь (§ 19).

Цей правопис, опертий на основї звуковїй для мови того осередка племінного, з якого вийшла первїсна книга словянська, переставав бути, ним девчїм для цього осередку вже якого чверть столїття пїзніше, а навїть на самїм початку не був він звуковим для інших осередкїв племенї, про що свїдчать правописнї рїжницї в найстарших памятках церковнословянського письменства — як глаголицьких, так кїрїлівських.

Шляхом порівнаннї цілого ряду памяток звїсного походження можна встановити цїхи т. н. старословянського (староболгарського — македонського), середно-болгарського, старосербського і староруського письма, по яким — в звязковї з означеними рукописами — окреслюємо племінно-часову приналежність поодиноких памяток,

38. Приміти редакцій памяток письменства:

старослов'янської X.—XI. в.	середньоболгарської з поч. XII. в.	старосербської з XII. в.	староруської з пол. XI. в.
носові не міняються жзъкъ, азъкъ	носові міняються жзъкъ, жзыкъ а — (замість) ж; м — замість ъ, е	оузъкъ, езыкъ ж — зам. ю; ю зам. оу	оузъкъ, ызъкъ оу — ж; а, и — м, або м в значінню и
півголосі не міняються сьнь, дьнь	або ъ, або ь сьнь, дьнь — сьнь, дьнь	переважає ь; а — зам. (ъ) ь; сань, дань	о — зам. ъ, е — зам. ь сонь, день
тръгъ, влъкъ трнь, вльна	як попередне	тргъ, трнь в(о)укъ, в(о)уна	търгъ, търнь — вълъкъ, вълна
брада, брѣгъ младъ, млѣко	” ”	як попередне	борода — берегъ молодъ — молоко
ы, и — майже не мі- няються рыба, пити ъ зам. ы	оба знаки міняються рыба, пити	” ”	рыба, пити
цѣло, рѣцѣ, свѣтъ, лѣто, знаменіе добрыа	цало (къ) рѣца, святъ, лато, знамание (гл. Вондрак — Грамат. 96 ст. і П. Лавров — Обзор звук и форм. особен. болгар. языка 66—69).	лето, знамение потрибно, рцита, свидытельство	лѣто, знамение — нестъ, вера, камѣ- ниіе, добрыѣ
ієлень	як попередне	як попередне	олень
пешть, дѣждъ, виждѣ евангелие	” ”	пеѣ, евангелие	печь, дѣжгъ-дѣжчь, дощъ, вижоу (= виджу)
сьномъ, полемъ доброуж, землеуж	” ”	доброовъ, землео	сынъмъ, полъмъ доброу, землео
ієсть, сжгъ	” ”	як попередне	ієсть, соутъ
мои, земля	моа, земі, любіж	моа, земе	мои, земля, любію
		здвоєння голосівок: ваамъ, риби	

39. Ближчий огляд пам'яток староруського письменства XI. в. повчає нас перш за все про мішаний характер його правопису. Писці намагались задержати правопис сригіналів навіть в дрібницях, звичайних переважно в мові старослов'янських пам'яток, але зовсім чужих мові Східних Словян.

Нпр. а) Остр. Ев.: пакъ, рѣкъ, сахлакше, свѣтиться (Козл. 14.); А. Е.: прѣскѣтъ 170 об.; -рѣ, -лѣ замість -ря-, -ля- (Козл. 21—22 типу: калакъ, трѣка); Зб. 1073 р.: погъван 134 а, въкветъ 121 об. Ѣ, дако 9 а, камакъ 190 а, нинухъ 207 Ѣ, нимамъ 184 об. а. б) Вони постійно вживають знаків ж, ѡ суміш з: оѡ, ю—а, ѡ (Козл. 99—104; Зб. 1073 в. Р. Ф. В. 1899 I 152 сл.), навіть в записові (О. Е.: сѣцѡу, изѣслака, князѡу), та мішають знаки ѡ, ѡ з о, е, и.

Таким робом руські писці приноровлюють своєрідну вимову до чужого письма, або витворюють свій правопис, опертий не на звуковій основі живої мови, тільки на книжній традиції правопису болгарських і сербських оригіналів.

Прикладів цему в пам'ятках XI. в. чимало. Архангельське Євангеліє знає: іе — на місці сподіваного е (негѡ, осламена) і навпаки (акне, вѣце); міну ы—и, і—и, е—ѣ: оупокрѣти 75 об., пестѣдытъся 80 об., приврацѣтъ 80 об., ѡнѣхъ 90 об., оученіці, ієднѣ 92 об., рымакъ 102 об., 110 об., 118, до гедѣныці 111, в ѣкъ и сѣи моєма 126 об. Написи А. Е. на трѣпѣкъ 91, наѣа 167 об.; Зб. 1073 — 86Ѣ, 114 об. Ѣ, 182а, оперте на рівноважності к — е — к — ѡ — а: трапѣза, і на глухому к без звукового значіння в напові: напѣса — написа.

Вонов-ж (А. Е.) має ще такі написи: къ сѣю ноцѣ 59, хрѣстоѣфора 162, пѣсати 165 об. та и(зри)нитѣннѣхъ 78, що здавалисьби свідчити про складову силу знаку ѡ, який можна би на цій основі вважати знаком голосівки, а не глухого заниклого (редукованого) звука; тимпаче, що писець пам'ятника послугується часто написами зразку: почѣтѣти 11 об., хѣтѣти 19, хѣтахѣтѣти 23, оуѣктахѣтѣти 53 — възѣграѣса, припѣтѣти 126 об., поѣтѣти 154 bis, повсталѣми зі злуки — ѣтъ + и (ас. sg. = его), — атѣ + и, в якій оба знаки — ѣ, ѣ — заступлені голосівками — и, ѣ.

40. Ще характернішими в цему напрямові є Зборники 1073 і 1076 р. — Зборник 1073. р. має між ними такі протилежники міни е — о: оште 31 об. Ѣ (шесть), томитѡлькѣтъ 168 а, чѡлѡкъка 179 об. Ѣ, дѣсноє 181 а, прѣкѣдено 223 об. Ѣ, кифѡльмѣ 185 об. а, касанѡко 124 об. а — ѣрганы 161 а, иѣрданѣхъ 162 Ѣ, иѣкѣ 142 об. Ѣ, самѡнѣкъ 119 Ѣ (самѡнѡко 120 а), крѣмѣ 253 об. а.

Наколиб допустити, що був якийсь оригінал з написамн: томитѣлькѣтъ, чѡлѡкъка, дѣсноє, прѣкѣдено з переважним ѣ = о зам. ѣ = ѡ, то цим шляхом не можна би обяснити оште, крѣмѣ з ѡ зам. іє, та в зам. ѣ = ѡ перед -мѣ, хоча дублетні: самѡнѣкъ — самѡнѡкъ, иѣкъ — кифѡльмѣ, засвідчені рядом написів старших пам'яток старослов'янського письменства. Доводиться тому розглядати оцю міну в звязкові з іншими явищами правопису.

Оба Зборники знають обопільну міну е—к, е—іє, та міну знаків ѣ—и. Отже Зб. 1073. еветъ, крѡмѣ 21 об., гнѣкъ 28 об. а, 32 а, пѣннѣхъ 104 об. Ѣ — єжѣ 4 а, єгда 6 об. Ѣ, єстѣ 66 Ѣ. — клеветѣ 29 об. а, шѣмоудрѣ 263 об. Ѣ — дѡмѣ (voc. sg) 36 Ѣ, сѣмѣ 47 а, дѣннѣкъ 75 об. Ѣ. — Зб. 1076 (Христоматія Буслаєва): спѣдѣнакъса отѣ ба, клеветѣра, клеветѣштаѣго, ѡтѣмѣтъ, късѣлѣнѣкѣ, въпомѣшлѣнѣннѣ. Дальше в Зб. 1073 р.: рѣка 180 Ѣ, рыма 251 а, иѣрѣкъди 104 об. Ѣ, прикрѣни 185 Ѣ — тѣрѣны 92 Ѣ, пѣтъѡлькѣма 135 а, дѣмѣнѣдѣ 154 а, та: ници 5 а, къѣкѣри 17 об. а, иѣци 162 Ѣ. з міною и—ѣ, и—к.

Наколиб робити висівки з написаного на мову живу писців, то вийшлоби, що вони говорили якимсь північно-великоруським говором, що переголосовував е перед наголосом та по наголосові в о на зразок: *юшѡ, *томитѡльство, чѡлѡвъкъ, *дѡсно, прѣвѣдѡно, та для якого ѣрганы, иѣкъ, крѣмѣ звучали: ѣрганы, іѡвъ, крѡмѣ. Нехай ряд цих умовно принятих говірок північновеликоруських знає рівночасно одновзвучність іє, ѣ = је; нехай пѣннѣ-, єжѣ, єгда, єстѣ, клеветѣ у вимові дає також вислові з якимсь јо на зразок: сѣстра, то ми ніяк не знайдемо живих великоруських говорів, що зналиби рѣка (гѣва) замість рыба (гува), рѣкѣди (-ді) = правды, поруч з іѣм, ієді—сѣчѣйк — хоча вони можуть знати ніжини (= нѣк-), къ вкѣри (= рѣк-); иѣци (= ѣк-), w спаси (= ск-), сѣстры = рѣ dat. sg. на водѣ = dat. loc. sg., та в дійсності мають переднеязичну вимову звука ѣ (сы"н), а не середнє — сын — або заднеязичну (сы"н).

Можна отже говорити тільки про оште = новг. оше, та к = и — як можливі вислів говору писця Зборника, а всі решту випадків слід обяснити тільки двома

різними праправосними традиціями: $\dot{k} = \delta$, $k = \dot{k} = \delta$, $\dot{c} = \dot{c} = \dot{c}$, що знаменували джерела може йще Симеонового Зборника. Колиж одначе згодимося з рівною залежністю Святославових Зборників від писівні Симеонова Зборника, тоді легко зрозуміємо, що навіть ці майбутні староруські говірни особливости є тільки відгуком староболгарського первя. Типпаче, що в середньоболгарських пам'ятках XII—XIII в. такі праправо-говірни появи доволі часті (пор. Ларвов — Обзор ст. 65—69: міна ϵ , μ , $a-k$; міна \dot{c} — \dot{c} ст. 52—53, міна ϵ — ϵ ст. 54—57).

41. В Минеях служебних 1095—1097 р. читаємо: \dot{a} бетвичю, колесничю (Ягич 012 сл.), срдцьмь (012, 14), треню 24, трьхъ шпестаскхъ 26, сь нивск (013, 7), оца 12, тронци (014, 2), трончю, лича 8, трончю 22, кнчкыч (015, 15), паличю 17 паличю (0'6, 4); \dot{a} ксаца октомьр: личашю 2, 7, роженню 5, 20, кнчкычмь 7, 23, сь нивск 8, 8, сь 18, притккающихъ 24, разгизаельмъ, късхуженни 10, 22; \dot{a} ца ноямьр: приемлемь 274, 21, оца 276, 22, ангкан 277, 14, мчницекаш 280, 25.

Часта заміна \dot{c} — \dot{c} , поява \dot{k} , іє замість ϵ , та \dot{c} — на місце \dot{a} '— і dat. sg. \dot{d} мькк (окт. мин. 127 об.) свідчать ясно про північнооруське новгородське походження рукописів, що переняті могли животъ кнчкычн 279, 7. із старословянського первя, в якому \dot{c} нераз було ϵ — ϵ си на основі \dot{c} — ϵ , \dot{c} — \dot{c} .

42. Порівняння приведених вище написів з написами найстарших глаголицьких і кирильських пам'яток свідчить про можливість південнословянського джерела рівночасної заміни голосвок ϵ — ϵ , \dot{k} — \dot{k} , та замість глухих ϵ — ϵ ; \dot{c} — \dot{c} , \dot{k} — \dot{k} .

І так в Зографському Євангелію маємо: безо оца, изо облака (пор. Арх. Ев. хетатни); поель (Мар., Зогр., Пс., Син., Супр.) — пельа, доврже — дєврже, оуделькти — оуделькти (Мар. Ев.), оделкти — оделкти (Син. Пс., Син. Тр., Супр. ркп.); заматорькти (Зогр. Ев.) — заматорькти (Мар. Ев. Ассем. Ев.); хетькти (Мар., Зогр., Син., Тр.) — хетькти (Супр.); в Ассемановім Євангелію читаємо: поматаша (\dot{a} - \dot{a}) хлывьни (\dot{a} - \dot{a}); Марійське Ев. знає: любаю, льябьяю, ськзавашю (\dot{a} - \dot{a}), жєждьштни (\dot{a} - \dot{a}), водєть (\dot{a} - \dot{a}); Син. Псал. поть (\dot{a} - \dot{a}), лєсь (\dot{a} - \dot{a}), ськвож (\dot{a} - \dot{a}), стиготьшша (\dot{a} - \dot{a}), стьжж = стьжж ас. рї.; рива (Зогр. Супр.), отькриваж (Супр.).

Тільки: рівночасна поява \dot{c} , \dot{c} зам. \dot{c} , \dot{c} зам. \dot{a} нпр. ОЕ. лубакыч, кодоу, меоу, колю, пороченне, изыкъ, лачнанынхъ, почухъ, начал; Зб. 1073: вєдуть, мєдрьнхъ, в(огороди)цю, посю — чадє, ослушаша, приастє — оть тренѣк, ноуѣ ієтк; Мин. 1095 естєк м(учин)дѣ, А.Е. ключк; поява \dot{c} — \dot{c} замість \dot{c} — \dot{c} в словах вразку: камаанъ, катранъ, тронанъ, лачнаныч ОЕ. Зб. 1073 і др.; початкове \dot{c} з первісного є: єдин — Сл. Гр. Б. АЕ., Зб. 1076; раз— замість раз-; повноголос: ОЕ. — перегижк; Зб. 1073 — кередиши, черпал; Зб. 1076. серомажнєч, борошкє, доврєнєрєкє, переке, пережкєнєнє; АЕ. жєрєвєнє, шєрєтєнє, берємє; Сл. Гр. Б. — гєрєдоу, огєрєднѣк, та ж замість жд в словах: ОЕ. прижеж, прѣже, роженчєн, рожецькє, шєдзьємъ; Зб. 1073 — жажє, прѣже, рєжєнєнє, стражєтькє тожьєцькє; Сл. Гр. Б. — дажє, вижє; ТЕ. — рєжєтєкє — єсть однокимє певнимє признакамє східнословянського походження оцих перших пам'яток староруського письменства.

43. Впрочім належить ствердити, що Остромирово Євангеліє, оба Зборники Святослава і Архангельське Євангеліє єсть перш завсе точнимє копіям південнословянських оригіналів і через те дають для історії староруської мови XI в. небагато скількістю, але чимало якістю важного матеріалу. Вони є перш за все пам'ятками найстаршого письменства руської землі, але не її мови.

Тільки записи дякона Григорія на Остромировім Євангелію 6565 р. і дяка Іоана на Зборниках Святослава, напис на Тьмутороканському каменеві (6570), та Мінеї служебні (6604—6605) єсть разом і пам'ятками староруської мови: південносхідного Подоння, осередного Києва, та північного Новгороду.

Північна мова представлена обширнимє записам і трьома обемистимє рукописам, а південна покищо тільки трьома записам:

а) „Въ лѣто свѣд. индї б. глѣбѣ князь мѣрилъ мо[ре] по ледѣ ѿ тьмуторокана до кърчева і. и д. слаже“

б) Зб. 1073: „Въ лѣто свѣд. написа іwannъ диакъ изборьникъ сь. великоуоумоу князю сѣославоу: —“

в) Зб. 1076: „Кончашася книги сил роукою грѣшнаго іоана избраноу измѣноу книгъ княж... идеже криво братє исправивше чьтѣте бѣгловите а не

кльнѣте, коньчыхъ книжкы сии въ лѣт: ѿѿдѣ, лѣто при сѣславѣ князи роуськы земля аминѣ⁴.

44. Розгляд правопису й форм цих найстарших пам'яток південноруської мови, матері сучасної української, свідчить про деяке вживлення писців зпід влади князів старо-слов'янської традиції. Вони відрізняють букви *з*—*з*, вживаючи *з* виключно для означення цифрового, а *з* в слові *князь*, в якому старо-слов'янщина вживала знаку *з*. Правда і Григорій діякон пише *з* в слові *князю*, *князь*, але він заховає первісне *ъ* ст.-слов. *князь*, чого не чинять писці південноруські, для яких „князь“, „книги“ звучать вже двоскладовими *кня-зь*, *кни-га* на місце давних трискладових *къ-ня-зь*, *къ-ни-га*.

А) Що одначе в говорах писців південноруських пам'ятників живуть ще особливі звуки, означувані через *-ъ*, *-ь*, про це свідчать написи: *ѿ тьмуроканѣ* до *кърчева*, *изборьникъ*, *съкончашася*, *грѣшнаго*, *избрано*, *измъно*, *исправивше*, *чѣтѣте*, *кльнѣте*, *книжкы*, *роуськы земля*.

Тьмурокань передається ще в літописві складовим *тъ=тъ-*; що опять Длугош (Hist. Pol. lib. II.) передає через *Thimutukamy* (Timutokany) — *Thimuthrokany*; Греки передавали це через — *Τιμυτάρα*, та *Μέτραχα* (С. de Boor: Nachträge XII. 318—319). Подібно *кърч* = літопис. *корчевъ* = сучасному Керчь.

Старшим доказом живучості звука *-ь* є назви дніпрових порогів у Константина Багрянородного (кон. X. в.) *Верьубъчѣ* = Вьручи = ст. сл. *вьржътъ* = сучас. *вир*; *Вовлѣтѣрѣхъ* = вълны (вълнѣтъ? = Вовніг), *Острововолѣтѣрѣхъ* = островъны (островъны).

Передача слов'янських *ъ*, *ь* між двома шестівками через *-и*, *і* — засвідчена між іншими й в хроніці Титмара: *Wilti* (вълти), *Milda* (мльдава), *Plisni* (Пльсковъ), *Dedi comes* (Дѣдъ), *Mystuovi* (Мьст-), *Mogilina urbe* (Могилян-), *Mistizlavum* (Мьстислав-). Те саме стрічаємо в французьких путниках: *Vasilico dux Russiae* (Rec. de voyages IV 734—769. Більше прикладів в Ягича (Jagić) — *Zur Entstehungsgesch.* 481—3.

З огляду на живий звук *и* = *і* X—XI в. і в південноруському письменстві: *диякъ* = *дыак*, *избор* = *изборъ*, *исправ* = *исправъ*, *благословите* = *словитъ*, *сия* = *сі*, *склад* перед піднебінним (мягким) складом *з* і вимовляється рівнож піднебінно: *изборьникъ*. В випадках: *коньч*-, *грѣшнъч*-, *изборъч*-, *кльнъч*-, *книжъч* — маємо звичайні основи, спільні нам і старо-слов'янщині, та по часті й великорущині: *сь* — *сьи* — *сей* — (*бойк*) *сесь* — *днесь*, *коньць* — *конець*, *гал. кінцяч*; *грѣшнъч* — *грѣшний*, *грѣшенъч*; *брь* — *беру*, *вибираю*, *брьч* — *бिरать*; *чѣт* — *читаю*, *прочѣть* — *чѣль*; *кльнъч* — *клену*, *проклинаю*, *укр. прокльони*; *книжъч* — *книжок*, *книжекъ*.

В написас „измъногъ, роуськы“ стрічаємо складовий характер знаку *ъ*, що дав право писцеві пропустити *и* в применникові *из-* — без всякої перешкоди для ясної і бистрої вимови „из-мъ-но-гъ“, та може нехотячи дати вираз висловові „руськы“, що став мабуть вже на початку вживання цього прикметника рівноважником слова „руськы“ з пізнішим: *руск-руськ-руск-*.

Б) Написи: *лѣто*, *гльбъ*, *мѣрилъ*, — *чѣтѣте*, *кльнѣте*, при Святославѣ князи — дають привід таки до деяких висновків.

Гльбъ з давнонорманського *glêve* — *glâfe* (списа, меч, комонник — *ѣздець*), *гrec. Глѣвъ* — мусило звучати в староруському як *gleb* (глеб), подібно як *готське hlaiw* (печера), *hlaifs* — *hlaiβα* дали загальнослов'янське *chlewъ*, *chleβъ* (хлев, хлеб), а норманське *hakon*, *helgi*, *Höskuldr*, *Hruikr*, *Hroaldr*, *Hroarr*, *Hrolleifr*, з придиховим *h* — дали староруські: *Якунъ*, *Ольгъ*, *Оскольдъ*, *Рюрикъ*, *Руальдъ*, *Руаръ*, *Рулавъ*, без чого придихового звука.

Первісність звука *g* (*r*) в мові Східних Слов'ян засвідчена ще назвами місцевими — повноголосою *Гѣрошанъ* = *Горошаны* в Епирі та *Агольмѣта* = *Ягольниця* і *Подогора* = *Подьгора* в Месині, що були заселені Східними Слов'янами не пізніше IX. в.; литовським: *gromata* = з старорус. *грамота*; даліше назвами *Нероуградъ* = *Новгород* (?), *Воззградѣ* (Вышеградъ) та *Чернѣговѣчѣ* (Чернігів) в Константина Багрянородного (Шері *ѣдоч*, 21. 9. Москва 1899) зі звуком *g* там де в сучасному чуємо *h*; та українськими говірними — *дзелени*, *дзерно*, *дзелізо*, *дзвѣр*, *дзвѣзда*, *дзіле*, *дземля*, що є очевидними відзвуками передслов'янських: **ghelgh* — лит. *gelžis*, **ger* — лат. *granum*, **ghuer* — лит. *žveris*, зах.-слов. польс. *gwiazda* — лит. *zwaigžde*, **ghel* — нім. *gelb*, **ghzem*.

Тож належить думати, що звука *h* (протяжного тихого заднезвонкого) у південноруському і староруському не мусило бути, коли *hlaiw* — *hlaifs* — *hlaiβα*

дають chlewъ, chlebъ, а Након — Helgi — Hruikr — Ἐλευγ ітп. дають в староруському Якун — Ольга — Рюрик — Олена, без початкового придихового звука. Мусив бути одначе в прамові спільний для усіх галузей Східнослов'янщини звук g, коли деякі сучасні українські говори знають „дз“ там, де звичайно чуємо з.

В) З напису при „Святославѣ князи“ вносимо, що перед нами два різні закінчення loc. sg. — вѣ, -зи словозміни основ — о, -ю, що дають склади -wě, -zi = сучасному укр. -wі, -zy. Зваживши дальше це, що сучасне приказове — клені, кленіть — могло вийти тільки з первісного кльїи, кльїѣте, ми мусимо допустити в старорусько-українським піднебінну вимову складів -ни, -нѣте, які згодом дали сучасне — ни, -ніть.

Крім цього: Вовсѣградѣ = Вышгородъ і Тѣрговица = Черниговъ свідчать ще про різну вимову звуків ы — и на Придніпівіу IX. в., яку чужинець міг передати тільки знаками гортанного oo, та піднебінного ъ.

Г) Первісне ѣ = је засвідчене Іорданом (полов. VI. в.) в назвах: flumen Danastrum magnamque Danarum і Константином Багрянородним (полов. X. в.) в назві Δαναπρωος ποταμος, що очевидно відповідали місцевим назвам Дне*р, Дне*str- = Днѣпр — Днѣстр- з м'яким складовим „д“ перед м'яким „н“. Рівнож Цезарові Nemetes з Герцинського лісу (De bello Gallico) мешканці гаів = Νεμετσιοι грецьких полемистів IX.—X. в. (А. Павлов в Отчетѣ о XIX. присудж. наградъ гр. Уварова ст. 209—12.) і Константина Багрянород. Про церемоніі П. „οι λεγομενοι Νεμετσιοι“ = сх.-слав. нѣмьць, свідчать про те, що первісно Східні Слов'яне зм'ягчили на свій лад склади ne -met аналогічно до нѣм-, та опісля витворили на південнозахідній області й: нѣм.

Подорожний пол. XVII. в. Павло Алепський називає вже обі згадані ріки „Нѣстрос“ і „Нѣброс“ (Путешествіе антіох. Патріарха Макарія в Россію кн. IV. ст. 1 і 8), по місцевому українському виворові, хоча вважає язик Козаків (= Українців), Сербів, Болгар і Московитів одним (кн. V. 98), або подібними один до другого з великими різницями (кн. VII. 24).

Рівнож Pfenning = репѣзь = пѣнязь, та Rettich = редьку = рѣдька = редька, рідька свідчать про колишнє істновання особливого звука ѣ = је у всіх Східних Слов'ян. Останком цієї доби належить вважати назву міста Порикъ на Волині — Poruck з Порѣцьскъ, в якому -рѣ- могло звучати -рѣа-.

Д) Мимо повишого виснівку про піднебінну (мяжку) вимову складів з -и, -е, тож и = і, е = је, звукового значіння -ѣ близького до je*, та г = g (r) в книжнім говорі писців 1062, 1073 і 1076 годі твердити, щоби жива південноруська мова XI. в. у всім була тождною з північноруською. Про це свідчать найкраще розглянуті вище особливости новгородського говору, що мимо спільноруських особливостей (§ 19.), та однозвучности — и, е, ѣ, г відосібноють Мінеі 1095—1097 р. в осібну групу памяток північноруського новгородського говору.

VIII. Розгляд пам'яток староруського письменства XII. віку.

45. Бібліографія пам'яток XII. в.

Галицьке або Крилоське Євангеліє (Г. Е.) 1144 р. описав V. Le — Juge: Das galizische Tetroevangelium, Leipzig 1897, видане в 2-ох томах архим. Амфілохієм в Москві 1882—3 (Четверо-Євангеліє Галицькое 1144, сличное съ древне-слов ркп.) в мало пригіднім видові для філологічного вжитку, знаходиться в Московській Синодальній б-ці.

Христинопільський Апостол (Х. А.), набутий Ставропигійським Музеєм після ювілейної вистави 1889 р. від Василянського М-ря в Христинополі, виданий професором Е. Калужняцьким п. з. Actus epistolaeque apostolorum, Vindobonae 1896. Зшиток, подарований каноником А. Петрушевичем Київському Университетові видав С. Масловъ в Извѣстіях Русскаго Отдѣл. Акад. Наук 1910 т. XV.; рец. на видання Калужняцького в Богослов. Вѣстникъ 1897. I. 198—208 і Е. Карского в Р. Ф. Вѣст. — 1895.

Успенський Збірник житій святих з дорогочінними: Сказанієм о Св. Борисі і Глібові, Житієм прпд. Феодосія Печерького, мученієм св. Ірини (що мала церкву в Києві), житієм св. Мефодія апа Моравського і похвальним словом св. Кирилу і Мефодію, був виданий П. Лавровим і А. Шахматовим в „Чтеніяхъ О-ва исторіи и древностей Россійскихъ“ в Москвѣ 1899 р. т. 189 ст. IV. + 178; А. М. Лукьяненко — О языкѣ Несторова житія прпдб. Феодосія Печерскаго по древнѣйшему изъ дошедшихъ списковъ Р. Ф. Вѣстн. 1907. III. ст. 1—79. гл. рец. Зап. Н. Т-ва ім. Ш. т. 84. ст. 207—209.

Полное собраніе русскихъ лѣтописей т. I. Лаврентьевская лѣтопись (Л. Лт.) 1910, т. II. Ипатьевская лѣтопись (I. Лт.) 1908, СПб. Археографич. Коммисія вид. 2-ге.

Опис мови Іпатської літописи дають: А. Соболевський о „Очеркахъ“ ст. 64—69; А. Никольскій — О языкѣ Ипатской лѣтописи Р. Ф. В. 1899. т. 41—42; Н. Лавровскій: О византийскомъ элементѣ въ языкѣ договоровъ Русскихъ съ Греками Р. Ф. В. 1904 т. 52. ст. 1—153.

Паломник Данила ігумена видав М. Веневитинов в „Православномъ Палестинскомъ Сборникѣ“ т. I. 1883 р.

46. Від кінця XVII. в. в Патріаршій (нині Синодальній) б-ці в Москві знаходиться Галицьке або Крилоське Четвероєвангеліє 1144 р. з записом (л. 228): „вѣлтъ ѡуиѣ. написашаѣ книги... ѡ дѣямъ. початы псати октѣбра къ д. а кончашася ноєбра къ ѡі“.

З записів львівського еп-па Гедеона Балабана 1576 р. і Досифея митрополита Сучавського 1671 (на л. 228) дізнаємося, що це євангеліє переходувалося в Крилосі біля Галича на Дністрі „ѡ лѣтъ дакныхъ“. Це й було основою думки про галицьке походження пам'яток. Але навіть перший дослідник галицько-волинських пам'яток письменства А. Соболевскій в своїх Лекціяхъ З. ст. 13. говорить про Г. Е. 1144. р. тільки як про мабуть написане („надо думать“) в Галичині.

Докладний розгляд цього пам'ятника старословянської мови староруської редакції, та порівняння його з іншими сучасними пам'ятками XII. в. південноруського походження: Христинопольським Апостолом, Тріюдо Цвітіню Максима Киянина, Тр. Цв. Типограф. б-ки №. 138, Грамотою Мстислава Володимировича 1128—1132 р. вказує його повне говірно-правосписне відосібнення.

А) Г. Е. вживає постійно знаку *-i-* там, де всі інші пам'ятники мають *-i-*. Для прикладу візьмемо випадки 1-го листка: александріноу, прілежанье, четырми, оставль, прочіхъ, прі-ключітиса, ієдино реклі, въ істи-ноу, вина, подпсаніи, числа, реклі, близъ, правило, (1 об) шрѣдълежитъ почасти начинаа, книгъ, хощеші, приставіти, воліші.

В нім стрічаємо постійно написи: *-ліє, ніє, л'іє-; -н'іє, а навіть поодинокі випадки -кіє, -чіє, -діє, хоча в інших південноруських рукописах цієї доби вживаються первісні -ле-, -не-, ге-, ке-; -че, -де.* Нпр.: 2 об. о престоупленіи, 4 об. земле, 9 об. съ нїєю, 10 землею, 13 об. довълеть, 17 об. ослабленомоу, глїетъ, 20 об. тунїе, внїемь ітп., 103 об. гіетсимани, 108 об. кїстоурїона, 119 об. оклєветанїе, 125 члїчїе, 130 оучїненъ, 136 гнїтєтуть, 150 об. боудїеть, 154 об. кнїемоу, 213 м'їєжю, 218 исплн'їена, 219 об. исплненоу, 151 об. кнемоу, зане, 152 об. исц'їєл'їєна, 200 об. іемл'їєте. Але рівночасно читаємо в цьому рукописі: 24 об. ієромє, 124 прї єзерѣ, 128 отемлюемоу.

Всі оці особливості свідчать перш за все про глаголицьку основу Г. Е., яка іноді (Flag. Cloz.) послугується у всіх положеннях знаком *ѣ* (=і, ї), постійно знаком м'якості *ѣ*, та однім *ѣ* для е, іє.

Б) Випадки *-ѣль, -ѣнь*: 19 об. пєрвѣнѣца, 58 об., 102 гнѣбѣль 102, 214 об. обїгѣль, 116 вѣ обїгѣли, 114 об. о вельзѣвоулѣ (3 рази), 201 об. вѣ коупѣли, 202 коупѣль, 219 погубѣльни — в тексті самому можна об'яснити залежність від старослов'янської основи. Всі вони нпр. наводяться в Марїнському Четвероевангелїю.

В) А навіть в дрібницях Г. Е. йде за Мар. Е: на новы мѣца 2 об. 68, гета ієдино (гїгета ієдина) 9, ісконъчати 21, лучьї 25, просвьт — 30, 37, небесьск — 41, 42, 42 об. 51, 77, 140 об., земьск 54, яко насто(и)ть жьтва 77, на лѣхъ 82 об., радощами 114, два кагрѣлічїща 117, макъ 131, прїїмі боукві своа 157, сюкамінъ сеї 159, духъ..., доущеть 184 об., скїнопїгїя 195 об., і омочъ хлѣбъ дасть іюдѣ і по хлѣбѣ тьгда выїде вьнь сотона 212 об., тепе і... рїзоу прапроудноу 222 об., матїзмъ 224, на усопъ втзвнъзъше 224 об., параскевгї 224 об. Тільки неперекладені грецькі частини: ара ГЕ. 161 (МЕ. обаче л. 18. 8), кесаревї форѣ дати ГЕ. 166 об. (МЕ. дань дати) вказували на якесь спільне для МЕ. і ГЕ., або рівнолежне до МЕ. джерело.

Г) Навіть особливіші риси руської редакції в ГЕ. як: ж (жд, жч) жд'; вожъ 4 об., вожі 33 об., межю 52, жажюща 57 об. вьжажєтсѣ 186 об., гражанє 163 об. м'їєжю 213 — іжчєноуль 8 об. бїс, дъжчїть 11, дъжч 15 бїс, вьжчєлѣшѣ 28 об., іжчєнєте, ішадьї 52, іжчївшї 79, одъжчї 160, іжчєноуль 161 об., вьжчєлѣхъ 170 об., вьжч'атїса 186 об., вьжч'адатїса, іжчєноу 193 об., іжчєнєть 203 об., рожч'є іє 215, що мають собі рівнолежників в південнослов'янських: вождъ, жаждъшѣта, междоу, дъждъ, іжденжѣ, вьжделѣшѣа, іждївшї, рождїє — глаголицьких і кирилівських пам'яток, інколи можуть бути тільки спробою точної передачі оригінала, але не говірною особливістю переписувача.

Маючи в Клоцувій Мінеї, Мирославовім Еванг., та Григоровичевім Парамейнику кращі вчасні зразки націоналізації книжної старослов'янської основи, ми маємо право допустити іstownання незвісних нам ще якихось сербо-хорватських пам'яток, що передавали книжне шт' - жд', знаками і звуками *ѣ, ѣ* (ч'а, дж'а), в роді сучасних: воѣ, граѣанин, жеѣ(а), жеѣати, меѣу, меѣа, роѣеѣе (рїзво), або іstownання особлившої сербоборської правописної школи, що глаголицьке *ж* на сербській лад передавала як жд' одним — жч-, та національним ж-. Про це може якраз свідчити бойківське і лемківське: межда, чуджий, дождж, ждјати, одєжда, предже, пряджа, рдја, чкола, чкола, говорів на території колишніх карпатських хорватів, при заг.-укр. відливий з вьждъл-рус. вьжливый, межа, дощ — дождч, ждати. Укр. джерело з первісного ждърѣло ст.-пол. *zgdzōfo*, джїгуха з майбутнього жеци при загальному жайва — не противорічать цьому об'ясненню.

Не слід проте твердити, що написи *вожъ, гражанє, межю, жажю* — дъжч', іжчєнєть, іжчївшї, вьжчєлѣхъ, вьжч'адатїса — єсть рівночасно можливими говірними явищами живої південноруської мови, бо наколи в одних випадках жд' дає ж', то нема ніяких очевидних причин, чому би в других випадках не могло бути: дождъ, іжчєнєть, іжжївшї, вьжчєлѣхъ, вьжч'адатїса, тимпаче що ці написи булиби ближчими до живої мови, як майбутні: вожчъ, гражчєнє, межчю, жажчю, рівнолегли до — дождч, іжчєнєть.

Говірних рівноважників для — ижчєноуѣ, вѣжчєлѣша, ижчѣвшї, вжчадатисѣ — зовсім нема в українському, вони можуть бути тільки книжковими умовно націоналізованими витворами. А „гряжєне“ вжитє в книжковім непевноголосім видові, отже націоналізованє тільки на половину, поруч з повноголосими: половель — исполовємь — полови (пять раз 29, 29 об., 120) оумерети (208, 210, 221), та з загальним „город — Володимир“ в записах половини XI. в., виходить тим пачє неруським го-рожанином, тільки сербським гражанином.

Впрочім дождь, Дюрди, Лутьянь — звіні по памяткам північноруської Новгородщини з XII. в., та издженуѣ — издженємь XVI. в. (Слово о вел. Іоанне аепис. Новограда — Пам. ст.-рус. лит. I стр. 246 стб. 2) з тоїж Новгородщини — свідчать як раз про північнє походження цієї особливости, тим то згадані особливости Г. Е. годї вважати характерними рисами його як раз південно-руського походження.

З огляду на все сказанє Г. Е. 1144 р. можна означити памятиком староруського письменства з сербохорватської глаголицької основи, до якої додано пізніше покажчик і святці в північноруській редакції.

47. Написанє 1164 р. дякином Добрилом Евангеліє з перевагою іє (є, -ѣтъ) -еть, -ѣль, -ѣнь, деколи -ѣние замість -ель, -ень, -єние (нпр. глєши 3 об., облєшь 4 об., ѿ него 5 об., занє 6, погьбнєтъ 7, ѿвалєнь 14, приємлєтъ 19 об., сѣма аврамлє, аврамлє 21 об.; боудѣтъ 6 об., 8, 10, вѣзмѣтъ 7, приємѣтъ 8 об., нѣмоу 9, градѣтъ 10 об., чѣтѣтъ, приидѣтъ 11; гѣтъ 29, ремѣтъ 3 об., вѣ нѣмь 6, знамѣны 12 об., 15, камѣны 14, коупѣли 17, оучѣныє 19 об., дѣлатѣль 49, оучитѣль 50) очевидно походить з північної Руси, де є = іє = ѣ, але ніяк не з Київщини, а тим менше з Галича, що вже в XI. в. розрізняли є, ѣ.

48. Т. н. Виголєксинський Зборник житій виказує крім повищих особливостей Добрилово Евангелія ще зяніше риси свого північноруського новгородського походження. А саме: а) частим закінченням dat. sing. fem. — скѣй зі ст.-слов. — скѣй: w прєлєсти хрєстианьскѣи 24, w стоудиискѣмь монастири 34 об., вѣ вионинскѣи никѣи 42 об., вѣ селоуньскѣи цѣкви 52, вѣ змурьскѣи стражищи 141 об.; б) часто міною є | ѣ: бесовьскѣи 11, 11 об., о нишелюбивємь 14 об., грєшныє 23 об., нѣнєшнєє 36 об., хлєба 131 об....; г) міною и | ѣ: побидилє їєси 9 об., имити 37, смотрити 80 об., 109 об. — ивъ 87, поруч з написами: д) клєвѣтъно 12, матѣжъноу 33 об., вѣщє 46, 55, 56 об., 112, превєлино вѣщє 57 об., зѣмѣтъ 51 об., мѣч 113 об., бѣсѣдоуи 122, 163 об., гнѣви 150 об., вѣльможь 151 об.

Зборник цей дуже цінний значним числом повноголосих виразів: серебро, черево, посередѣ, умерети, пожерети, веречи — голодь, норově, незагорожено 131, по ѿграду манастырському 117 об., боронищємь 126 об., безь възборонєнии 142 об., та декількома слідами сербського правописного акання: аща 56, пача 128, ласкаю 94 об., що відрізняються від звичайних: посаланни 115 (= съл), ѿ насажь 109 об. (= насъ же), ѿбвєноу быти 158 (ѿбав-).

49. Відчислення оцих двох памяток до ряду північноруських діється на основі цілого ряду явищ, з яких тільки певна частина — при рівночасности інших особливостей — могли бути в староукраїнській мові висловом т. н. другого — ѣ — з довгого стисненого є (=і). Поява ошого переголосу звуків в українській мові відбулася тільки згодом в пізніших добах, вже після татарського розгрому.

50. Мстиславовє Евангеліє 1117 р. Юрьєво-Новгородськє 1120 р., грамота Мстислава Володимировича Новгород-Юрьєвському монастирю 1128—1132 р., Тріодь Цвітна Максима Киянина (Типогр. Б-ка № 137) і Цвітна Тріодь Типогр. Б-ки № 138 становлять ту громаду памяток староруського письменства XII. в., що своїм правописом доволі тісно лучиться з памятками загальноруського письменства XI. в., отже правильним уживанням знаків — ѣ, и, ы, та браком говірних особливостей в писівні.

51. Записи XII. в.

а) МЕ. 1117 р. (л. 212 об.): „Ги бї оїѣ нашихъ авраамовъ иса | ковѣ ишковлѣ, и сѣмене ихъ правѣ | дьнаго, сьподобивыи ма грѣшна | аго (л. 213) раба своєго | алексоу написати сїє єу | ангєлиє бѣговѣрнуоумоу и хрєстолю | бивоумоу. и бѣмъ чѣстїмооумоу кнѣ | зно ѿєднороу. а мирьскѣи мѣстисла | воу. вѣноукоу соущоу всє-воложоу а сїоу | володимірю. кнѣзю новгородьскоу | омоу. иже сьвърши сїє

сѣае на бѣвни | іе прѣсѣти чѣтви влѣдчи нашей бѣди | . даиже іемоу гъ къ мѣстъ свою
и наслѣ | дие прѣтва нѣбънааго. и дѣлголѣтно | княжение и съ всѣми своими аминь.

Выже браіе почитающе въ сие сѣае. а | ше кде криво налѣзе | те. то нсправивъ | ше чѣтѣте же ане кльнѣте. азъ бо грѣ | шныи рабъ алекса написахъ сие сѣа | іе. ѣнъ лазоревъ. прозвѣтера: —“

(л. 213. Запис золотомъ: „и гѣ сіиси кнѣза нашего Феодора. мѣ | нога лѣта а
мирьскы мѣстислава: ~ | жадѣнъ псалъ: ~“

(3-й запис): „Азъ рабъ кѣии недостоинныи хоудѣи грѣ | шныи. съписахъ
памати дѣла. цѣлъ | нашемоу и лѣдемъ оськончаныи сѣа | іе же башетъ казалъ
мѣстиславъ къ | (2-й стовпець) назъ. хоудомоу наславою. и возивъ | цѣру городоу
и оучинихъ химипетъ. бжѣ | іеюже волею вѣзвратихъса исьцѣлъ | города. и съпра-
вихъ все злато и сере | бро и драгѣи камень. пришедъ кыіе | воу и съкончаса
все дѣло. мѣа авгу | ста. въ к. цѣноу же евангелии сего | іединъ къ вѣдае... азъ
же хоу | дѣи наславъ. много труда подѣвахъ | и печали. нъ къ оутѣшима добрааго
къ | назъ мѣтвоу; и тако даи къ всѣмъ | людемъ оугодни іемоу творити. слы |
| шашемъ іего цѣтвие пребывающе | въ радости и въ веселии. и въ любви. |
и даи къ іего мѣтвоу всѣмъ хрѣсти | номъ и мѣнъ хоудомоу наславою. | пра-
ващи іего орудии въ правдоу. | и обрѣсти честь и милость ѿ ба и ѿ сво | іего
цѣла и ѿ братіи. вѣроующе въ | стоу трѣно бца и ѣна и ѣтго дха нына | и присно
и въ вѣкы вѣкомъ аминь . . .“

б) НЮЕ. 1120 р. (231 об.) „азъ грѣшныи Феодоръ напса | хъ. сѣа. се. роукою.
грѣшноюж | сѣмоу мѣкоу. геургви. въ | манастырь новоу гродоу при | курицѣ
ігоуменѣ. исавѣ іко | номъ . . . оугриньць. ѿгалъ.“

в) Грамота 1128 – 1132. р. „Се азъ мѣстиславъ володимиръ сѣвъ дѣржа роусь-
скоу землю въ свое княжение повелѣлъ іесмъ сіоу своемуу всеволодоу ѿдати...цѣ
стмоу геургвию съ данію и съ вирами и съ продажами . . . да же которѣи князи
по моіемъ княжений почнеть хотѣти ѿдати оу сѣго геургвиа а бѣ боуди за тѣмъ
и бѣтай бца и ть сѣтѣи геургви оу него то ѿтимаеть. й ты ігоумене . . . й вы-
братѣи донелѣже са миръ състойтъ. молити къ зама й за моѣ дѣти. кто са ізоѿста
нетъ въ манастыри. то вы тѣмъ дѣлѣжни іесте молити за ны къ й при животѣ и въ
сѣмърти. а іазъ далъ роукою своіею. й ѣсеніеіеѣ полудіне даровныи полѣтретий
десѣте гривнъ сѣмоу же геургви. а се и всеволодъ далъ іесмъ блюдо серебрно.
въ л. гривнъ серебра. сѣмоу же геургви велѣлъ іесмъ бити въ не на ѿбѣдѣ коли
ігоумень ѿбѣдаеть. да же кто запѣргитъ іли тоу дань й се блюдо. да соудитъ іемоу
къ въ) дѣи прішывѣтѣи своіею и ть сѣтѣи геургви. — (3 „Хрестоматіи по исторіи
русскаго языка“ Н. Дурново, М-ва 1914 р. ст. 19—20).

г) ТЦ № 137. (л. 256). „Съкончашася книгии силъ мѣа генѣвѣл. кѣ. сѣго апла
тимофеа зимѣ. а стефанъ далъ лежнь. стѣимъ . . . (вискоблено) тии. своіею дѣла
спѣниа и всѣхъ сѣиыхъ. а лежалъ сорокъ лѣтъ. а вдалъ стѣимъ . . . (вискоблено)
кованъ. а бѣ дѣла и баше марии брѣобазнива. и холюбиа болашса бѣ. пребываю-
ща съ страхомъ. и бѣ болашса по всѣмъ днии. а за миръ молаща аминъ. а моиси
псалъ грѣшныи кмианѣи. а не кльнѣте мене грѣшнааго и гроубааго.“

д) Евхаристійний напис на мозаіці Святомихайлівської церкви в Києві
після 1108 р. „†Примѣте и идите се іестъ тѣло мое лѣчимое за вы въ вставлени е
грѣхов — пиіте ѿ неа вси се іестъ крѣвь моя новаго завѣта і завѣта ізлівае-
маа завѣта“.

52. В записях, так сказатиб класичних памяток, як нпр. МЕ., Евхарист. витри-
мується доволі послідовно давній спосіб передачі знаками ь, ь складового характеру
сугулосих: правдѣн, — съподоб—, грѣшн—, баговѣрн—, мирьскы, нбсьн—, чѣт—,
пс—, вси, крѣвь, Грам. любѣв—, почн—, а навѣт ставитъся ж—ю в словах МЕ.³
цѣлъ, лѣдемъ, а в Н.ЮЕ. роукою грѣшноюж. Не обходиться одначе й без ново-
творів уподібнення в роді хрестолюбив—, з постійним обрушенням княз—.

Порівняно з записами XI. в. ми стрічаємо тільки в МЕ³ напис кѣчевою поруч
химипетъ, та ТЦ. книгыи, які списав одначе кмианѣи, з чого виходить, що склади
старославянської книжности кы — гы — хы вже пересунулися в сторону східно-
словянської вимови: ки — ги — хи.

Повногolos находить собі вираз у всіх трьох датованих рукописах: новъго-
род —, цѣьгород —, серебр —, з рівночасним злат —, драг — (МЕ.³).

Для звучні памяток староруського письменства інтересні напісы: братиѣ (voc. sg. = іє, Грам.), осенєніє, въ не (Gr.), клънєте (imperat. ТЦ. Киянина), що єсть тільки покажчыками правописного ѣ = іє = је, та е = је (клънєте = клънѣть = клєнѣть). Напис Грам. — мирь сѣстоитъ (== it'), гєургієви (== ije—); Евх. Нап. — прїимѣте и ѡдите, вѣставленіє, вѣси, ізліваемаа — свідчать про однородну вимову знаків і і, тож: „mirь sostoitъ, georgijewi“ — „priimētē i jad'itē, ostawlenije, wśsi, izliwajetaja“.

З запису Максима Киянина виходить, що він писав книгу не в Києві, тільки в іншому городі, де його кликали Киянином. З написів же: на дрѣве 156, 180 об., і 5, вѣлєніє 165 об., привечєре 170, вѣдеме 183, очюде 184 об., прадаѣ 163 — можна вносити, що він давно звик був до іншої не київської вимови. Тим то, та ще виразним походженням цього рукопису з сербської основи [ю зам. оу; ѣи, ии зам. ѣи, и: люкавнаа 153 bis, мирю 161 об. (dt. sg.), сюдити, отължаа 162; ранѣи 155 об., пакѣи 157, провбразѣи 158, нѣи 161, 175 об., чѣвкѣи 172; пострадатѣи 156 об., мїлостѣи 160 об., дрєвини 173 об., поуѣтѣни 176, отпуѣсти 176 об.] — Тріюдь цвітну Максима Киянина доводиться вважати тільки памятною письма урєженя Києва, але не джерелом до пізнання староукраїнської мови.

53. До особливих знаменних рисів південнозахідноруського (Київ, Галич, Волинь) походження староруських рукописів відносять ще уподібнення кінцевого -ть перед -и складові — тии, та — ть + і складові — тѣи. МЕ.: оубиѣмѣти, ѣтѣи, творити ієи. потєшетѣи, почтєтетѣи; ВЛС.: поважєтетѣи 9, простилѣи і єсть 19, оклєвєшетѣи 129 об.; НЮЕ. азы і вѣмѣ 15, почтєтетѣи 24 об., протєшетѣи 68 об., вѣзлюбитѣи 97 об., сѣтьрєтѣи 122 об., іскоуѣтетѣи 129, вѣвьроутѣи 131, ієже любитѣи 138 об., осоудитѣи 161 об.; ГЕ. изгонитѣи 20, молахоутѣи 33, ѡ роукѣихъ 205 об. Ці явища правопису звісні одначе вже Ассем. Мар. і Зограф. Ев., Клоц. Глаг., Син. Псалт., Болон. Псалт. (гл. у Vondrāka — Alt. — Kslav. Gram. 1912 ст. 224—5, Шенк. — Бол. Пс. 203, Ягич. Мар. Ев. 452—6), та як такі очевидно могли перейти до найстарших памяток староруського письменства.

Дані памяток письменства XII. в. і живої мови.

54. Розглянутими вище пам'ятками староруського письменства і мови книжної XI—XII. в. не вичерпується ще весь обєм цього письменства. З доби XI—XII. в. походять ще цілий ряд памяток письменно-творчої діяльності представників поодиноких осередків тодішнього культурно-національного життя. Тож північно-руському Новгородові присвячена письменно-проповіднича діяльність а-єпископа Луки Жидяти (1036—1059), від якого дійшло до нас „Поученіє къ братиї“ в списках XIV—XV, в. — Түровець родом і діяльністю, Кирило Түрівський позіставив в своїх словах найстарші зразки письменства західньої Руси полов. XII. в. але в списках не старших XIII. віку.

55. Київська Русь має вже з полов. XI. в.: а) слова митрополита Іларіона в списках XIV—XV. в., та б) Руську Правду; в) Життя: князя Володимира (†1015), Феодосія Печерського (†1074) та св. Бориса і Гліба — з кінця XI. в. в спискові XII. в.; г) Літопись вже з к. XI. в., але в списках північно-руських — Лаврентьєвському 1377 р. і Пятському полов. XV. в., та тільки в пізньому XVI. в. Хлебніковському спискові з південно-західної України; д) Поуку князя Володимира Мономаха дітям з поч. XII. в., заховану в Лаврент. Літоп. під 1096 р.; е) Патерик печерський з XII. в., що від XIII. в. є складовою частиною північно-руського письменства; ж) Паломник Данила Мниха поч. XII. в. захований в ріжних списках з XV. в.; та з) Слово о полку Ігорєві к. XII. в. в одинокому пропавшому великоруському спискові неясного (коли не сумнівного) походження — не то XV—XVI. в., не то XVIII. в.

56. Видістати з під чужої руки — нераз дуже пізної доби — первісну мову пам'ятки, не тільки в звучні й видозміні, але навіть в словарєві, становить чималу перешкоду в дослідях над мовою старо-українською. Тільки дорогою порівняння правопису, видозміни, словаря і складні неозначених памяток з пам'ятниками виразного національного походження, та з мовою старословянських памяток, можна встановити основи національної мови даної доби.

57. Загально про мову названих пам'яток письменства можна сказати, що вона в своїй основі — книжна, традиційно старословянська. Знаменні оцим перш за все всякі слова празничні, як Іларіона о законі і благодати, Феодосія ченцяма, книжна частина поуки Володимира Мономаха дітям, життя святих — зложені на зразок мінейних і проложних, та книжні частини літописи. Тільки слова власного укладу, як похваля Кагану Володимеру митрополита Іларіона, власножиттєві спомини Володимира Мономаха, його лист до Олега Святославича, оповідання і прями вислови в літописі, та Паломник Данила Мнixa в живім оригінальнім оповіданню про воскресну службу над Гробом Господнім — тхнуть вољним духом живої мови.

58. Повноголос пам'яток староруського письменства єсть першим очевидним свідочством їх східнословянського руського походження. В літописі по Лаврентьєвському спискові до 1110, та Пятському від 1111 р. стрічасмо такі вирази: полоняник, полонений 911, полонь 9711, 988, 1106, ПВМ., золото 911, 945, 971, Дєрева — Дєревляне — Дєревськыи 945, Воротиславль 945, середа землі 969, схороните 971, але градокоєь 862, мати градомъ руськымъ 882, Новѣгородѣ бѣ володѣя 976, Искоростѣнь градъ 946, Бѣлаго-рода... гладъ 997, перебороти 978, череві 992, померети 997, вѣ корсту мороморяну схраниша 1015, муроморяными дѣсками помощена ПДМ., череву 1018, осоромяѣт я 1071, суморокъ 1091, безперестани 1095, стєречи 1097, огородилося 1102, руцѣ и нозѣ вєредихъ, переди ПВМ. — Данило Мних живиає ше слів в повноголосім складові: болонія, верєбє — верба, вєрєшатї. Під 1146 р. читаємо: верємя, свои полокъ (пѣльк-пѣлькѣ) 1147 изволокоша, увєрозиша, вѣзворотили, 1160 оузворотившихся, вѣзворотися; 1146 ворог, 1148 вєрожду имѣти, 1150 соромѣ. Взагалі повноголосі вислови переважають в літописях.

Попадаються одначє й неповноголосі форми: град, глад, схраниша — в началній літописі, та й в галицько-волинській, нп. 6766 (1258 р.) і „Романови же пришедшу ко граду, потєкши на градъ Литвѣ... вѣдѣша... псы течюєе по городищу — — — гражанѣ...“

59. Отся рівночасність повноголосих і неповноголосих висловів в книжковій мові України з найдавніших діб письменства в роді: вольсть — влать, об(в)ольсть — об(в)ласть, вєрогъ 36. 1076 — вращи 36. 1073, зєлєба — зѣльи 36. 1073, зєлєдѣи Ж. Бор. і Гл., морочьнии (-темний) Лавр. Лт. 6694 — мракъ, мьрѣти — мерєти, одєрєти Панд. Ант., Поволожєь Новг. лт. 6724, поворуза, порокъ — пракъ (праща), хоромина — храм(ина), порозноѣ недѣлѣл ІЛ. 1156, 1162 (в Хлєбн. прадз —) зєсна й живий мові сучасній в дублетах: відволож(а) — волога — відлега — вільга, вєх-кієсть; вєрог — вєраг — вращий, вєрємя — вєрємяни, дєрєти — дєрти — драти по дєрєчи-драчкѣ (Глух), дєрєво — дєрєво, запорток — запорток, (до)золити кому чим — злий, король — крѣль — краля, мєрєж(к)а, мєрзѣ — мєрзѣ (-гидь Буск), мороз — мєрзєниця (Шухєвич Гуц. V. 228), мєрока — мєрака, мєрєво — мєрєво, облоко — обєлоко, (о)болєна — бєлянєр (скляр), полєтно — плахта платина, пєзвати — пєзавє, рачки — крок (в рус. корачки, бокорок), тєрєбити — потрѣб(п)тєрєба, празник пєрзнитися, пєрѣд — пєрєди, порох — прахом, сорєм — сорєчка срєти, хлоп — холєп, хорєми (Шух. Гуц. V. 295) — храм(овий), хорєнити — хєрнѣ божє, цєрква — цєрєква (гуц.).

60. Не мало зразків цієї двоїстости словотворної зберіглося й в місцевих назвах України. На угорській Русі находимо ось які рівноважники:*) Szerednye — Zerennyє oppidum 1455 р. (Ung). Draga... 1378, 1504, Haradisa — Hragiste 1427, 1454, Hradiszko, Hrabócz — Garabócz 1352, Mrázócz... 1408. 1430 (Sáros), Bresztó — Brestlov 1436, Berezithew 1463, — Берєстєнє, Берєстовє (Нач. Лїт.), Hrabocz — Harabocz 1447, Hradisa — Haradischa 1454 (Zemplen), та Berezna — Braza, Drahova (Kövesliget 3^{69/к} і Munkacs 3^{67/к})*).

З назв місцевих Галичини належать сюди: Берємяни (Залїц.) — Берємївїи (Збор.) з староруського берємя (36. 1076), Брєжава (Добр.) Берєжани, в Епїрї Вєрєжєтє-Бєрєжїшї і Мпєрєжєво (-Брєжаны), Бєлєжїнїв (Брєд.)-Обєлєжїн, Бєлєзїв (Руд. Ст. Самб.) — Блєжїв (Самб.), Дрєгобїч — Дрєгомїсьл (Явор.) — Дрєгошїв (Жєвк.) — Дрєрожїв (Самб.), Мрїглєд (Добрєм.) — Мрєзєнїця (Борисл.), Морєч бєлєтє мїж

*) Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak Korában, B Pest 1890.

**) Mappa generalis regni Hungariae I. de Liposzy, B. P. 1806 p.

Городном і Радчицями, Велесниця (Надв. Товм.) — Велеснів (Буч.) — Волосів (Надв.) з неповноголосим Волцінв (Жидач.).

61. В області переоголосу шт, жд маємо ось які зразки: по нужи 911, обьча смерть 944, повѣдуче 1015, мость Звиженьскый въ Звиждени городѣ 1097, переже 1150 (406), моложшую (414), w изъѣжденьи Изяслави 1160, ѣждю 1152 (465), дожчь 1146, 1148 — яким можна протиставити сучасні українські — нужда, с Жджанна (Дрогоб.), Звиженъ, передше — бойк. передже, молодшу, вижджати — іжджу, дощ, та вічливий з вѣжда — дьливий, Обчина — спільне пасовиско на Підкарпатті. Усі ці форми свідчать про дійсну передачу писцем київського літопису живої вимови, яку заховав нам в Лавр Літ, і великорус суздальщини, вживши тільки під 1114 р. дожгышо і 1124 р. бездожге.

Брак в літописові київському XI—XII в. і галицькому XIII в. написів на — жч — з первісних — жд — може бути лишнім доказом несхіднослов'янського походження написів жч зам. жд в інших рукописах XII в.

Впевне нас в цьому громада літописних написів: Дюрди — Гюрди — Дюрги, засвідчених дуже числено 1135, 1136, 1137, 1139, 1141, 1142, 1144, та Новгородським Гюрги — поруч загально-руського Юрии, взяті очевидно з сербо-хорватських святих љурђи Георгии (Сории подібно до Єрина — Юрина) Юрий. Переняли цю назву переважно північноруські писці з Новгородського осередку виключно для книжного вжитку, може на Афоні, або в царгородських монастирях від книжників-сербів. Наколиб ці написи були висловом живої мови східнослов'янських писців, то ми повинні би мати ще написи: евангелие, андел, деенна і т. п. та рождество — рожгье, ѣжгю, дрожди — як дійсні говірні особливості деяких окаяючих говорів великоруської області та західноукраїнських говірок що знають: к'істо, к'іло, г'ід, г'ілити, лед'ін — лег'ін. Міжтим східнослов'янська земля знає на півночі тільки Юрьев, а на заходові на східному Підкарпатті: Джурів — Джурич — Джуричів, а позате тільки Юра — Ір'я — Ір'ка, свангеліе, ан(ъ)гел — ан'ел, рождество — рождство — рїздво, рїжджа — рїща, ѣжжу — іжджу, дрожди — дрїжджа — дрїщі.

62. Чимало своєрідного подібумо в назвах власних, місцевих, та походних від них. Орина 882, Олена 955, Ольга — Вольга 945, 946, Ользінъ 970, Вользінъ 946, Печенѣзинъ 992, Янь з Іоанніс — Jo(h)an звісно вже з Ас. Єв. „Папась Івани“ (л. 46 об), Михаль — Михаїль 1074, Вручи — его 976 (Овруч), Плесковъ — Пльсковъ 1034 (Псков), въ градѣ Родльни на усть Рси рѣки 988, Поросье — Порошане 1149, на Риши у Смолинська 1067, Рогъволодъ (варяг з заморя), Рогънѣдъ (дочка) Рогъволожа 980, Всеволожо 1097, МЕЗ, Игорь 945, Володимерь — прикм. Володимерь 980 слд., Володимеря княгини 1107, Ярополкъ — посадникомъ Ярополчимъ (dat. plur) 980, Ярополчичъ 1102, Святополчъ 1097, — ю 1102, Всеславичъ 1106, Изяславлю 1102, Святославъ 1100, Борисъ — Боришь (з Борисъ) Іп. Лт. 1187, Хортичи островъ 1103, Іванка Захарьича 1106, Русинъ — Гречинъ (договори) русьскъ, Грекини 976, Микулінъ ПВМ, Госпожинъ днь ПВМ; Мистишинъ 945, Горятинъ 945, Лъто — на Лътѣ 1015, поле Летьское 1016; Гургевьскыи 1072, 1091, Гургеву — Гургевци 1095, Гургевъ ПВМ., Юргя 1107; Славяга 1095, Ходота ПВМ; Вягръ доплив Сану, Сутѣскъ, Червень 1097, Лучьскъ 1085, Бужьскъ — Божьскъ, Дубень, Чертогорьскъ 1100, Долобьскъ 1103, Полотескъ 978, 1015, (-тськъ = -цкъ), Смолинескъ 1054, Мѣнескъ 1067.

63. Цілий ряд звукових явищ, засвідчених повищими назвами літопису і письменства XI—XII. в., находить собі рівнозначників і в сучасних назвах, що лучать таким робом живу мову з давноминулою.

А) Початков О — назв: Орѣчь = Єрина = Орѣчь = Єрина = Орѣчь = Юрина (Буск), подібно Осип — Єсип (прозвище), Ольга = Heġa — “Елѣга подібно як “Елѣнь = Олена, одержане з первісного початкового е-, в місцевих назвах оноді не появилося, нп.: Olsva — Elsewa — 1382, Elsua 1390, Elswa 1394, Ilswa 1414, Olswa 1474 (Csánki — Mag. orsz. Zempl.). На галицькій землі маємо: Єлиховичі біля Городилова (Золоч.) з цілим рядом Ольхов — Ольшан — по всій Галичині. В горах стрічаємо часто Ільник, Ільця — Ялин, Ялинкавате, що очевидно походять від первісного іель-

Б) Похідні: Ользінъ — Ольга, Печенѣзинъ — Печенѣгъ з рівночасним: князь — княг'ини — княгиня, (грекъ) — гречинъ — грек'ини свідчать про м'яккість складів — з'и — з'ї, що дали сучасні: Ольжин, Печеніжин, Княжин поруч з захованими твердими: — гы, — кы — в виразах: *княгиня, грекия, Рогиня (Городенка), Полкиня (Яросл.).

В) Мистишинь, Плесковъ з первісних Мьст-, Пльск, — що дали в сучасному Мистичі (Мост.), Мистковичі (Самб.), Мстичево — Імстичево на Угор. Руси, та Псков, свідчать дещо про особливу живучість первісних коротких \bar{y} - \bar{u} , \bar{y} - \bar{i} . Особливо яскраво виступає отся живучість коротких півголосих при складотворчїм — р в основах: крь-, крь-, засвідчених назвами: Kırva 1307, 1436, Cserua 1341, Kırwa 1428, Kırwa 1492, (=Кръвъ, Ung.), Csernő — Cherney 1355 cherne 1369 (Zempl. — Csánki), на галицькому Підкарпатті: Чирна, Чорне (Лемки), Чернівці, Черяни — Чернилів — Чернів — Черниця — Чернихів — Чертіж — (Подністріве), Черниця біля Київця (Жид); на Україні Чернигів поруч загальноукр. чорн-, чорт-, кров-.

Г) В началному літописові читаємо декілька разів Вольга — Вользинь, але постійно Олегъ — Ольга — Ольгов — без приставного в-. В літописові стрічаємо також Вруччи = Обруч і Рша = Орша, Лъто = Альта, з приставними самозвуками в сучасній мові.

З подібними явищами приставних звуків, або затрати початкових — стрічаємося нерідко в сучасних назвах та словах, нпр.: Артищів (Городок) — Ртищевъ, Арламів (Добр. Мост.) — Варлам, Іспас (Бук. Колом.) — Спас (Самб. Бус...), Ігровця (Терн.) — гра, Ульвійок (Сок.) — Ульгівок (Рав.) — Львів, а в грамотах з XV. в. Ільвовъ, увесь — з первісних: весь, Львовъ, а в сучасній мові поруч з первісним: второк — вівторок.

64. Давній спосіб творення похідних прикметників від деяких імен власних з помічу кінцівки — ь: Святославъ — Святославъ — Святославль, Рогволодь — Рогволодь — Рогволожь, Борисъ — Борисъ — Боришь, Спась — Спась день 1148, Ярополкъ — *Ярополкъ — Ярополчь, Володимерьъ — Володимерьъ — Володимѣрь (городъ), а в інших випадках через кінцівки: —ов (ич) — ич, —ин — згодом в живій мові дещо змінився. Такі назви місцевостей, як — Володимерь, Домажирь, Изяславль, Ярославль, Бориславль, Переяславль, Перемиль — в сучасній мові України звучать як: Володимир, Домажир (Льв.), Изяслав-Заслав, Ярослав, Борислав, Переяслав, Перемиль. Тільки похідні відмінки цих назв в польській мові: Zaslavia, w Jarosławiu, Borysławiu Perejasławiu свідчать про первісні східнослов'янські: Изяславль, Ярославль, Бориславль, Переяславль.

65. Прикметники боришь, спась з первісних Борись, Спась були зразком для, похідних назв: Брось-Бросів (Убинс. Кам. Стр.) — Брошнів (Кал.) — Оборошин (Льв.) — Лешнів (Бр.) — Лошнів (Терн.), що вийшли з первісних: Єфрос-Фрос-Брос-Брось, Офрос — Обросьн- — Оброшин — Оборошин — в. р. Обросимовъ, Бросьн — Брошнь-, Лесь-Лесьн — Лешн-, Лось — Лоєсьн — Лоєшн-.

Подібно утворилися прикметникові назви: Перемильш, Дрогомишль з первісних Перемьслъ, Дрогомыслъ. Сюдаж належалиб глагольні вискази — даш, іш — з первісних — даси, іси — говіріне: дась, ісь, наколи вони не є вислідом загального уподібнення до — хвалиш, маєш, бєш.

66. Визначну групу становлять назви від імен на — ата: Гордята, Жидята, Путята, Климьята, Милята, Ксьнята (Новгор. Лт. I. 1196 Ксьнятинъ), Рогата, Терата, з яких пішли — Гордятин, Пугятинці (Рогат.), Милятин (Кам. Вол.), (къ-) Снятин, Рогатин, Тератин (Холм.). Первісною основою для цих назв були: Гордій, Пантелеймон, що на почві східнослов'янській могло дати Пант(ель, укр.) = Пкт= Пут, подібно як з Климантин вийшло Климатин — Клим, Жидислав — (польс. Żdzisław, пор. лит. žena, žinai, szis || з'има, з'няти, сьсь) Жидь, Миль, Перемиль, Добромиль, Петро і т. п. Потомок такого Гордія, Пута, Кліма, Жидя, Мила, Петра носив назвище Гордія, Путя, Клімйя, Жидя, Миля, Петра з відмінною основою на — ja', та згодом дав початок якимсь Гордятиним, Путяті — Путятиним к. XI. в., Милятиним, Климятиним, Петратиним 1136 р., та ставав зразком для назви Смольнеск — Смолята — Смолятин, Жидислав — Жидята що дав початок поширеним на західнім поясові східнослов'янської землі назвам: Жидачев-, Жидичин-, Жудечево.

67. На території Схід. Галичини стрічаються: Самбір, Дземброня (Жабе), та назви місцеві староруського походження, як: Славятин (Підг.), Варяж, (Сок.), Вяцковичі (Самб.) з Вяцка-Вячслана, з носовою вимовою: Славентин, Варенж, Венцковичі, Пантина (Горлиці) — Пантина (Буковина), яка може бути відгуком еше тої доби, коли в Карпатах жили: зьбри, а на території Східного Слов'янства були kuning-и, Svntopřky-и, Venceslav-и, Wareng-и, що побирали пунтові (=мито, Грінч.) Pfenning-ами і Schilling-ами себто п'яязи, шгязи = шаги. В людовій поговорці на вид дєтячих гусий: „Пантина

дорога — Путем дорога“ (Номис. № 328) стрічаємо тільки лише потвердження цьому.

Ще можна бачити сліди колишньої носовости у Східніх Слов'ян в українських говірних: думброва-дїмброва (ліс в Убїно Камен. пов. в 80-тих рр.) з дуброва; зумбела, зазубеловв (В. Гнатюк-Народні казки, Львів 1913. ст. 86, 141.) зб=удила, гуц. трембіта (-ти) при заг. укр. труба, -іти та в назвах Конколники (Pogat.) — Колоколин (Pogat.), Колиндяни (Чорт.) в околиці багатї римськими городищами, тож можливо з Calendae-Calendanus, наколиб всі ці вислови не були так відокремлені. В памятках письменства книжники рущили иноді слова на свій лад: ст. сл. матель — ст. рус. мятль — *мѣтль*, ІЛ 1152, 1251, Крижевником Теплицемъ (= *templarii*) І. Л. 1235, Гарихъ (= Heinrich) І. Л. 1252, хоча в живу мову західноукр. говорів вони перейшли пізніше в первісним звуковим складові: мантля, генрика, темпель.

68. Громадкою деяких назв місцевих і говірних висловів в староукраїнській мові засвідчена є ще група — дл —, присуща тільки західнослов'янським мовам. Тож Кадлубиска (Бр) — поруч з назвами Кадїб, Кадобна, Кадобівці, Седлиса (Бїбр.) з постійним загальноукр. Селиск-, Радловичі (Перем.), та — бидлина, версидло, виделки, длубати-дубати, дулла поруч — Дуліби з колишнього Дудлѣби, ковалдо-ковалдо, повидло, рядло, ставидло — вичерпують оце явище мови сучасної української, викликає де в чому мабуть і новітнім впливом мови польської (*zwierciadło, widelce, kowadło*).

Належить тут згадати ще про дуже інтересні остатки групи *ѣтъ* — з очевидним слїдом південнослов'янського *тут* — в виразах: Тустановичі Тустанъ — місцевості в нафтовій області — з первісного *Тлъстъ*, суч. сербське тустина-товц, суніці з*сльньц — суч. срб. суніца лісова ягода, земляника *roziomka*, та хўсти, хустка в. рус. холст.

69. Чимало інтересу для освітлення сучасної української мови представляють родові назви жіноцтва, що згадуються в літописові часто й без імені власного. Тож речення зразку: ведоша Володимирьну Офимью в Угрі за короля, Янка дщи Всеволожа ІЛ. 1112, у Ростислава Рюриковича родися дщи Ефросьнья Изморгдъ 1198 дороги камень — єсть рідші як: поя за сїа свого Романа Володаревну 1113, Ляховцю ведоша Мюрюму за Давидовича Всеволода 1124, преставися Ярославля Святославлича 1124, княгини Святополчя 1125, приведе за сна своего Василковну Полотського князя, отгда дѣбрь свою Полотскую за Борисовича за Рогьволода 1143, оженися Петровню Михалковича 1155, на Рославного Глѣбовича приведе Белуковну князя Половецкого дщерь за сна своего 1163, умре Андрѣвна за Олгом за Святославичемъ 1167.

Усі оці назви свідчать тільки про історично українське походження галицьких назв власних типу: Марківна, Василівна, Поповичівна, даваних дівчатам — дочкам Маркова, Василева, Поповича. Вони одначе й недопускають можливости називатись жінкам на німецький зразок: Олена Марків, Марія Василів, Орїна Попович і т. п. по звичці тієїже галицької суспільности. Галицьке село ще задержало подекуди — в разях потреби ясного означення особи — звичку називати людині ще й власним іменям батька, тож: Олена Марківна (Маркова) Івана, Марія Василева Миколи, Орїна Поповичівна (-ичка) Василя. Староруська звичка творити родові назви від імення батька заховалася тільки на півночі у Великорусів, що до родової назви та імення власного додають ще т-з. *отчество*. На Україні звичка ця ожила тільки під впливом великоруським, а в Галичині вона виявилася в повійшї правній формі родильного відмінка, та в назвах: царівна, королівна, полівна, титарівна. Під впливом польським-міським Галичане звикли ще величати жінок іменям мужа, навіть з польським наголосом: Іванова — Янівна, Васильова, Григорова, Якубова, чому на селах відповідають по старовійськи — Іванїха, Васиїїха, Грицїїха, Гринїїха, Яцїїха.

70. В словнику мови памяток староруського письменства XI—XII. в можна одмітити слова, не знані старослов'янським памяткам: воропъ 1093 наступ бїй, головина ПВМ. погорїлище, гостивства Мт. Іл, гостина, заморозъ 1016, княгини 945, 1107, молвити 1097, говорити, одва 980, 988 ледви, одринѣ 946 ІЛ. загорода хлїв, оногдѣ ІЛ. оноді, онятъ ПВМ. назад, отомкнути ІЛ., придусе лѣто — пришедше лѣто 1102 будуче прийдешне, рѣнь Перуна 988, студентство nocturne Мт. Іл. студїнь, в Іл. Лт. сумныи, топерво 988 тепер, тутънати ПДМ. дудніти, холопъ, хомякъ, цѣбрь, цѣжь 997 розчина, цѣрь 946 чир до підкурювана бжолї, частини в церквї Мт. Іл. вчашати до церквї.

Спільні зі старослов'янщиною слова, що дійшли з часів літопису до сучасности: батогъ 1093, великъ-день, воръ (= ворини, звір-звору, огорожа), вѣтрило, вѣче,

з Іп. Лт. горнець, дебелъ, досити (досить), дубрава (з джброва - діброва), дѣдина-казитися (гов. псоватися, заг. встектися), ляяти, молодь, мотыка, мясопуши, ночь-лѣтъ, одебелѣти, орати, отселѣ (відсіль), палица, паробокъ ПВМ. паронци, пополохъ, -ошитися, свестъ (свість), свита (-тка), свояк: сестричичъ, сокира, сорочька, становище, струяня, студеныи, студенецъ (студня), сыновець, теребити (ліс під рілля), ханатися, хоругвь (хоржгы-хорунжий), черевы (-вики), гробля 976 (гребля), (при)вабити 1097, ролья 1103=роль Кир. Тур. (рілля), сѣча зла 1016, черниязя 976.

Деякі слова зі старорушини заховалися в сучасній мові тільки в похідних. Напр. дочь-дочери звісне тільки в говірнім дочер та в загальному: дочка-донька-дівна-дівка, дочь; налѣтъ ПВМ. МЕІ. ПДМ (= найти), зістало тільки в виразові: зна-лізѣ-ого; снятися 1097, с-ся думати 1103, сняшася Любязи — дали основу для сьньмъ-снемъ— соньмъ (1268) сѣптъ-сойм; тезъ 1097 звісне нині тільки в вел.-руському: тѣзка-одноименник. Рівнож не заховалися в живій мові слова: подобникъ-честникъ, ужити Мтр. Іларіоном в похвалі кагану, Володимирові на зразок старослов'янського — блаженникъ.

71. Для історії стилю книжкової мови староруїнського письменства слід згадати про ось які особливості складні літопису: А) „добрѣ гостеъ придоша?“ питає Ольга послів Деревлян — „придохомъ, княгине“ — відповідають (945), що дуже нагадує й сучасні здоровкання карпатських Бойків: „гаразд чи дійшли?“ — „гаразд, дякувати вам, а ви ци в гаразді?“ „Мы не дужи противу вамъ стати“ 971 (подужати, перемогти кого). — „Кдѣ суть дружина наша“ 945. Ладимъся и смѣримся ПВМ- (поладнаємося, замиримося).

Б) Влюсти земель руоськыъ ПВМ. (берегти чого, дбати про що); Не хочу рузти робичича 978; Руси естъ веселье питие, не можемъ бестого быти 986; въздолъ горы киевския 945 (вздвож . . . поув гори); хоромовъ рубити нашихъ 1016 (читати листа); помиловати рода моего и землѣ рускіѣ 948 (помиловати кого); не посрамите землѣ рускія 971 (не дамо в неславу, не знеслаavimo кого).

В) Водити, ходити ротѣ 945 (в., х. до присяги), идѣте домови, пусти домови 945, хотяще домови 948, Яневи идущо домови 1071 (= домів); на питання „куди“ відповідь в дайнику = місцевнику: възвратися Киеву 945, приде Ноугороду 978, Н-ЮЕ., посла ко Рогъволоду Полотську 978, приде къ брату кыеву 1078, пришедшо Лучьску 1085, воротися Турійску 1097. Дайником означається: попріям ми 978, пріяте-те ли ми всѣмъ сердцемъ 1015 (сприяти кому), а рівнож: одолѣ козаромъ 965, о. болгаромъ 967, одолѣю сему 1027 (подолати чому), пешися монастыремъ 1074 (дбати про що), оклеветанъ бѣ къ нему 1036, кому до мене обада 1097 (кого я обидив? Хтѣ має до мене вразу?)

Г) Ціль означається звичайно четвертим відмінком з приімненником: иде въ Деврева въ дань 945 (по данину, за даниною); камо идете? — по Михаля Тольбековича 1074; ведена дщи за царевичъ за Олексиничъ Цесарюграду 1104, ведена Предьслава за Королевичъ 1104. — Старослов'янське: прѣдваряти і сучасне: розносити, розбирати в старорушині передаване було: варихъ тя переди ПВМ., Половци землю нашу несуть розно 1097.

Д) На питання „де?“ відповідь буває або: а) місцевником одним, на зразок „ніччу“, або гірських говорів — долі, горі ріков: горѣ, идѣже естъ П. Д. Мн., зимѣ Т. Цв., або б) з приімненником: затворися Киевѣ 978, 1015, сѣде на столѣ Черниговѣ 1024, нынѣ веснѣ ити 1103 (тепер весною), Туры Туровѣ 978, Турійскѣ суть 1097, Луочьскѣ 1085; в Пологьскѣ 978, 1069, 1092, в Смолиньскѣ 1078, 1095, въ руоськѣи земли 1051, въ Боужьскѣ 1097, въ Боужьскѣмъ, въ Острозѣ 1100, на Долобьскѣ 1103, стати гречьскы земли на Руской з руоськѣи на гречьской 1071.

Е) Місцевник на — скѣ (мъ), — скѣй, вживаний часто в Лаврент. і Іпат. Літ.: Василкѣ 1097 (поруч Василицѣ) — це один із слідів північноруської, вже великоруської редакції давньої південноруської мови. Прикладу ради можна ще вказати на: Любець 882, чернецьскыя 1074, впротолхѣхъ 1103 (-лицѣхъ) — з міною ч—ц, по-восты и дани — замість погосты 947, Самовидѣць(-ець) 1074, як на сліди живої в.-рус. мови переписчиків південно-руських пам'яток.

В паломника Данила Ігумена читаємо: мѣсто то (о пупѣ земномъ), князетъ (о пути въ Галилею), Кандилата (о свѣтѣ святѣмъ) — з членом після слова, вживаним як раз в староньгородському писемстві, а навіть в живій мові білин Обонежя.

Загальний огляд великокняжої доби.

72. На основі всіх вище розглянутих пам'яток XI—XII. в. письменства південної Русі, Київщини і на захід від Дніпра до Сяну—Буга та Карпат, належить ствердити ось що: Пам'яток стародавньої чисто народної мови з цієї доби в нас немає; є тільки пам'ятки письменства, списані або — Українцями, або на Україні з південнослов'янських первнів з точним захованням книжкового південнослов'янського правопису, та зв'язані з ним вимови. Твори власні Українців великокняжої передатарської доби були писані на подобу мови південнослов'янської книжності.

Як писці так і письменники самохіть націоналізували чужу мову книжну тільки деякими рисами східнослов'янської вимови в правописі (§ 19.), та власної української т. є. староруської в словозміні, складні і словниці. Тим то всі пам'ятки староруського письменства перейшли як спільне східнослов'янське добро до північноруського письменства, та в ньому заховалися здебільша до нашого часу.

І не диво, бо Новгород на Ільмені, як перший часо осередок політичного і культурного устрою Східного Слов'янства — Словен, що стали складати своє державно-культурне і національне життя під впливом рухливих купців та воївників норманського заходу, став першим лучником між Східним Слов'янством і Візантією та грецькими оселями північних берегів Чорномор'я. Новгород має найстарішій пам'ятки східно-слов'янського староруського письменства — слово Луки Мядитя, біблію Упира Лихого 1045 і Остромирове Євангеліє 1056 р., та цінні для місцевого говору Мінеї 1095—7. р. — Правда він скоро перестав бути осередком творення нової слов'янської державности, бо молодший Київ лежав на значно догіднішій перехрестю торговельно-культурних шляхів південного Заволж'я з романо-германською середньою Європою, та Балту з Чорним Морем. Зате постійний напір південно-східних степових орд, що поуз Каспія плили з пустинних степів середньої Азії на Подунав'я, позоставив Новгород в стороні, але ніколи не минав Києва. Тим то з київської доби так мало заховалося пам'яток письменства власного, та так мало дійшло до нас різних списків.

Ще менше пам'яток письменства цієї доби дійшло до нас з Волині і Галича. Постійна борня за князівства, походи в Карпати проти Маляр, за Сян і Буг проти Ляхів, на Нарву против Ятвягів і Литви, та на Припять і праві доріччя Дніпра проти власних свояків, чи там навпаки — Маляр, Ляхів, Литви і київських князів на Галич і Володимир, зовсім не були корисними умовами для розвитку письменства галичовинського. Наколиж тоді яке й було, то воно майже безслідно пропало в часі пожегарів, або стліло десь в нерозсліджених ще кривках.

73. А письменства оце мусило бути значне, коли вже від половини XI. віку південна Русь—Україна може назвати письменників Якова, Іларіона, Федоса, Нестора, Володимира Мономаха, Данила Ігумена, та повелічатися обома збірниками Стягослава, Трійдою Киянина, Христинопольським Апостолом, Євангелієм 1117 р. і Мстиславовою грамотою. Говорячи і думаючи про нього належить одначе все пам'ятати про його неукраїнську книжну слов'янську мову, спільну в своїй старослов'янській основі Київщині, Новгородщині і північносхідному Поволжю.

74. Спільною була не тільки книжна старослов'янська основа націоналізації цієї мови. Важніші риси східнослов'янського (староруського) походження розглянутих пам'яток постають одні і ті самі для всієї області Східного Слов'янства на всі чотири сторони світа від середнього Дніпра — осередку політично-державного життя Східного Слов'янства XII. в.: повноголос, заміна жд—шт, початкове о з іє, брэк носових, низке тильно языкове ы різне від високого предньо-язикового і—и, єсть признаками староруської мовної спільности.

Але поруч з цими рисами спільности — споріднення мови Галича — Київ — Новгород — Володиміра — Суздаль в староруському письменстві XI.—XII. в. ми стрічаємо й виразні ціхи місцевих говірок переважно новгородських, як: міну є=ѣ, ц—ч та иноді ѣ—и.

Інші появи: як звукову міну: ы—и, жг, жч—жд, г'—д', та правописну: і—и, іє—є доводиться, з огляду на деякі рівночасні сліди південнослов'янської основи, приписати як раз їй і тим робом обмежити скількись пам'яток південнозахідної Русі-України.

Навіть навпаки: південно-слов'янська правописна школа була настільки сильна, що не давала змоги писцям Київо-Галицької землі в перші два століття існування східно-слов'янського письменства засвідчити українську мову хочби такими пам'ятками

як Новгородські Минеї 1095—7 р. Перші пам'ятки письменства Київа—Галича скоріше націховані класичною одноманітною книжковою правопису, прийнятого на території Східного Словянства, як говірними різновидностями мови Руси-України. Тільки походження пам'ятки письменства: з України, від Українця, про Україну, або для України — позістає поки що одиноким певною рисою виразно русько-української національної приналежності письменного пам'ятника. Місцями складня і словарь доповняють отсю рису новими дуже цінними даними.

З цих фактів — староруської мовної спільноти і браку слідів говірних особливостей в пам'ятках письменства південнозахідної Русі XI.—XII. в. — годі одначе висновувати думку про повну тотожність мови Київо-Галича з мовою Новгород-Владимира. Говірні особливости мови північної, засвідчені вже Мінеями та іншими пам'ятками; а цілою південно-руського письменства цієї доби був одноманітний правопис з традиціями старословянської книжності.

IX. Огляд памяток XIII. — XIV. в.

75. Бібліографія памяток русько-українського письменства XIII.—XIV. вв.

Патерик Печерський (ПП.) Симона і Поликарпа поч. XIII. в., видавці В. Яковльвим в книжці „Памятники русской литературы XII и XIII. в.“ СПб. 1872. ст. 85—186. по спискам полов. XV.—XVI. в.

Галич-волинська Літопись (ГВЛ.) видана в 2-ім т. Пол. Собр. рус. лтп. в т. з. Іпатському спискові під літами 1201—1292 р. СПб. 1908.

О. Макарушка. Складня причасників в Волинсько-галицькій літописі, староруським памятнику XIII. в. (Справоздане Дирекції ц. к. Академ. Гімназії у Львові за шк. р. 1895/6 Львів 1896).

Октоїх віденської Придворної Б-ки (ВО.) поч. XIII. в., у відривках описаний А. Соболевським в „Очеркахъ изъ исторіи русскаго языка“ ст. 18—20 і С. Смаль-Стоцьким: Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus“, Wien 1886 (Sitzungsberichte der phil. hist. Classe CX, 2).

Лаврівські пергаментові Листки з XII.—XIII. в. (ЛПЛ.), описані А. Колессою в 53. т. Зап. Н. Т-ва ім. Ш. і осібю, Львів 1903.

Сюдаж зачисляють **Житіє Сави освященного XIII. в.** з Синайського монастиря св. Сави, рукопись О-ва Любителів древней письменности (ЖС.) видана під редакцією Помяловского в СПб. 1890 р. і описана 1896 р. А. Колессою в XVIII. т. Archiv-у Ягича п. з.: „Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmals Zitzje sv. Savu“.

Буцацьке Євангеліє (БЄ) XIII. в. Монастиря Василян у Львові, описане І. Свенцицьким в 105 т. Зап. Н. Т-ва ім. Ш. у Львові 1911 р.

Галицьке Євангеліє Георгія презвотора (ГЕГ.) часів князя Льва Даниловича і Юрія Львовича, Публ. Б-ка в Пттр. Ф. п. I. 64., описане А. Соболевським в „Очерках“ 20—26 ст.

Евсевієво Євангеліє 1283 р. (ЕЕ.) списане з сербської основи, ркп. Румянцевського Музея в Москві №. 3168, описане Г. К. Голооскевичем в „Исслѣдованіяхъ по русскому языку“ III. 2 — СПб. 1914, рец. В. Перетца в „Україні“ 1914 IV. ст. 968.

Оршанське Євангеліє (Ор.Е.) XIII. в. Київської Духовної Академії в Церк. Археол. Музеєві №. 183.

Поука ценця Георгія Зарубського (И. Срезневскій — Свѣдѣнія и замѣтки VII.)

Слова Ефрема Сирина (СЕС.) з перед 1288 р. в списках 1492 р. (И. Срезневскій — Свѣдѣнія и замѣтки VI.; А. Соболевскій — Очерки 50—58).

Євангеліє Києво-Печерської Лаври (Е. К-П. Л.) XIV. в. № 1.

Путенське Євангеліє (ПЕ) XIV. в. видане Е. Калужняцьким в Monumenta linguae palae-slovenicae I. Evangelium Putnatum, Відень 1888.

Холмське Євангеліє (ХЕ) XIII.—XIV. в. Румянц. Муз. №. 106, описане А. Соболевським в „Очерках“ ст. 26—29.

Луцьке Євангеліє (ЛЕ.) XIV. в. Румянц. Муз. №. 112, описане А. Соболевським в „Очерках“ ст. 40—46.

Пандекти Антіоха (ПА) 1307. р. ркп. Національного Музея у Львові Ф. 48., написані у великій Святобогородичній Лаврі, описані І. Панькевичем в 124 т. Зап. Наук. Т-ва ім. Ш. у Львові 1917 р.

Бибельський Апостол (БА.) XIV. в. описаний П. Копком в „Denkschriften... phil. hist. Kl.“ т. 55, Відень 1912 р.

Уривки псалтири і Ефрема Сирина, описані Я. Гординським в Зап. Н. Т-ва ім. Ш. т. 106 з 1911. (ред. І. Панькевича в XXXV. т. Archiv-у Ягича 1914) і т. 126—127 Львів 1918 р.
Київський уривок Псалтири XIV. в. з дару кан. А. Петрушевича Київському Університетові — описаний В. Адріановою в Запис. Укр. Наук. Т-ва в Києві 1908 р. II. ст. 94—104.

76. Записи.

*Отъ грѣшного Геурги
іа черноризця. Зарубь
скѣла пещеры. повчѣнь
іе къ дховному чаду... с*
(почат. XIII. в.)

Се пишу к те чадо моє
оузлюбленое ѿ ги.
елма же оусхотѣль
іеси дшо свою сѣти ство
рилъ мя іеси оубгаго ста
рця, вожа оуности твоєя
то помяни како влдка тво
рець нбу і земли сѣи тво
рець. ѿбразъ собою всѣмъ
даи. пришедъ ѿ толикы
власти. до нижныхъ насъ
нѣ оусхотѣ поклонити ся
ц'рю самъ сѣи ц'рь ц'ремъ
ни иному властелину вла
дѣка сѣи влдкамъ. ни фи
лософомъ ни красными лици
ні любѣмымъ си.но слѣшавъ
ѿ старци іединомъ странъ
(162) нѣ оубозѣ. и алчемъ заморъ
шися. назѣ поргъ носыща.
ризнѣи до колѣну. и вся
ческы оуморышася само
вольствомъ к тому прише
дѣ поклони прѣтѣу главу
свою. глава си всѣхъ обра
зъ вамъ даи. да не і мѣи
прѣзрѣвъше ницелюби
вѣи мужа ѿбнищавша Хѣ
ради. пути праваша Х'вѣи
оузъщѣмъ блгѣ и ѣтѣи
і оучитель погодивъ на
мъ. ты же чадо моє сла
—дѣкоіе. аще точию спсения
ищещи. а нѣ иного никое
го же славохотия то і ми
мо мою грубость нѣ ищи оу
читѣля иного си. моя бо
ти грубость доволна іестъ
сказати имже сісещи си
аще схраниши іелико же ти
реку. аще ѿ бѣсъ вышивъ
ся і прѣзря мя начнеши
искати ино любѣ знати ли
цемъ оучителя. то аще і

ного грѣха ѿствориши то і
то ти прѣзорьству гонити
начнетъ на погибѣль. Дшу
нѣ си храни чадо моє сладко
іе поминаи присно смръ лю
тую напраснѣство іей. ка
ко многѣ въскорѣ въсхѣи
щаетъ. не дадуши ни по
нѣ іединого словесе издрещи
потомже токомо что. не
— страшное іе то судище. і
(163) мукы различныхъ. лю
тѣ бескончныхъ. оугого
ванѣи дѣивоу. і твора
щимъ волю іего. і іеже по
ношѣниіе грѣшникомъ
і похулѣниіе прѣдъ англѣ
і чѣвкы. і оугогованѣи
і блѣтѣниа. і прѣсто
лѣ славъ і вѣнчы на не
бсѣхъ праведникомъ.
но присно имѣи си на ду
мѣ сими присно поуча
юся. въсели страхъ бѣи
въ срци си. і любовь ве
ликую іаже к нему оукра
шайся паче злата і срѣ
бра. і камене драгаго
смѣрѣниіемъ добрымъ
своимъ паче. і паче ми
лостыня. помагаи ни
щимъ. заступникъ буди
— сиротамъ і вѣдовицамъ лю
бѣи имѣи ко всѣмъ равну
дружна тинѣи храни клеве
танѣи же зѣло оубгаи. кля
тѣи хранися. зависти нѣ
имѣи. чюжихъ добротъ нѣ
сѣгладати. да нѣ оусхоще
ши имъ. смѣха бѣгаи ли
хаго. скомороха. і сла то
чѣхара. і гудца. і свирца.
нѣ оуведи оу домъ свои глу
ма ради. поганьско бо те іе
сть а не кѣтъианьско. да лю
бѣи та глумлѣниа пога
нѣ іестъ. і сѣ кѣтъианѣи при
частѣи нѣ имать. дѣиво
(164) ли бо то суть. всегда сли сѣ
мѣисци. і созванѣи і ве
сѣльнѣи блудьскай бо то іе

сть краса и радость. бѣсѣ
шихся штокъ. а кѣтъя
нскы суть гусли прѣкра
снаѣ доброгѣнай псалты
— р. іеюже присно дождьни
іесмы веселитисѣ. къ прѣсто
му влѣдѣ млѣтовому Х҃ѣ бѣ на
шему. стѣ. стѣ стѣ. іеси бѣ
исполнивѣи нбо и землю сла
вы твоеѣ. то ти драго іестъ
весѣлье. то ти прѣславнай іе
стѣ ѿѣ со анѣ іелѣ нѣ совкупла
ющи. и ту же ѣтъ подаѣ на
мѣ грѣшникомѣ. то ти прѣ
дивны суть гусли. всякоѣ
дши животоѣ подаюци и ве
сѣлье. аще ли глума ищещи
и весѣльѣ. и всякоѣ вѣхѣ
то приѣмъ животорный къ

нигѣ и почѣ стѣхъ мужь по
вѣсти. и оучѣный и дѣла и сѣра
ѣже приаща за Хѣ ба. постра
давшаго насѣ ради. грѣшны
хѣ. и вбрыщещи в нихѣ ста
до. точны оутѣхѣ. ѿ стго дха
оустроены. ѣко же бо челѣы
ѿ различенѣ цвѣтѣхъ. не
— суша оутремно неразумь
но слово, оутремовѣ створю
юща стѣдива достоинь
множествомѣ клѣтокъ
красныхѣ. и ѿ росы нѣтъ
ѣ напоенѣый цвѣтца. и сморѣ
цяюща. на жалѣхѣ носѣща
(165) наполняюща сласти своеѣ
тому слава оу вѣкѣ аминь.

(И. И. Срезневскій — Свѣдѣнія
и замѣтки, VII. ст. 161—165).

Запис многогрішного Іиева на книзі поученій Єфрема Сирина 1288 р.
(перг. ркп. Публ. Б-ки).

слава тобѣ ги въ сии часѣ .
В лѣто семое. тѣсящѣ на
писашасѣ книги сѣи при
цртѣвѣ блговѣрнаго црѣя
Володимѣра сна Василко
ва. оунука Романова. бо лю
бивому тивуну іего Петрови
да аще приключитѣся ко
му сѣи книги прочита
ти. то первое помяни стро
(145) ителѣ ихъ(.) написаже сѣи
книгѣ на спѣіе своеѣ дши
и чадомъ своимѣ Лаврѣ
нтѣ іеви. Варварѣ. да и азѣ
грѣшнѣи худѣи Іиевъ
ѿверзѣ сквернай свой оу
ста похвалю избранника
бѣиѣ. списавшаго книги си
за ѿпущѣнѣіе іего да іе
му ги бе здравѣ іе. и телеси
іего. ѿдесную тебе влѣко
стойти. совкуплену. съ
пряженицею своею и съ
чадѣы и судѣ млѣвъ оу
сприіати w тебе съ стѣ
— ми твоими(.) причти ихъ
гѣ во цртѣви своеѣмъ съ
паци дша ихъ: ~
Семое тѣсящѣ оу коне
чномъ родѣ бѣи мужь в та
лѣта іему же издѣно бѣи
оу стомѣ крщѣнѣи Петрѣ

сыи бѣше оу та времена
тивунѣ оу князѣ Воло
димѣра(.) и бѣи оу него снѣ
именемѣ Лаврѣнтии. е
го же оуда оучити стѣмъ
книгамъ. наказѣваш(е)
а пслѣкѣми заповѣдѣм(и)
на всѣ часѣ. самѣ же съи(и)
стройшетѣ сѣи кннѣы с(ѣ)
многомѣ тшанѣіем. на
вся дни милуѣ мастера(.)
О таковѣхъ бо речѣ пркрѣ
блжнии млѣви до сир(о)
тѣ ѣко ти помиловани
будутѣ на судѣ. страшнѣ
(146) мѣ. и пакѣ Павелѣ речѣ к Се
луняномѣ блглословле
ни суть іже исполняю
тѣ писанѣй стѣхъ кни
гѣ. ти бо нѣ оутаени бу
дутѣ прѣдѣ ѿцемъ мои
мѣ іже іестъ на іѣхъ по
чивай на серафимѣхъ(.)
ѿ таковѣхъ бо речѣ пркрѣ
— Двѣдѣ. праведник(ѣ ѣко)
фѣоникѣ прощѣте(.) да аще
кто не похвалитѣ стр(о)ит(е)
ля симѣ книгамѣ именѣ
мѣ Петра. буди іему ѿнафе
ма. ѣко же Моисѣи речѣ не по
хваливѣ іего первое то же
чти сѣи книгѣ. написа

ієму сїя книгѣ худїи
и надостойнїи. и много
грѣшнїи и черєсь силу
безаконнїи худольїє
вѣ. пакы написа Павелъ
къ Тимофѣю будьте тѣрци

слову и оучители. многа
лѣта князю Володимѣру
и княгини Волзѣ. и стро
ителю книгамъ сїмъ.

(И. И. Срезневскій — Свѣдѣнія
и замѣтки VI. ст. 144—146).

77. Назва Русь-Україна. В письменстїї з назвою Україна стрічаємося доволї вчасно. В літописовї XII. в. кількома наворотами говориться про Київщину, середнє Подніпрїя як про Русь, руську землю, яку боронять спільними зусиллями від степовиків — Чернигівцї, Куряне, Муромцї, а навѣть Володимирїї — тож князівства на північний схід від Києва. Головним оборонним городом для Києва був Переяславль, осередок України, себ то південного краю великого князівства Київського. Вираз цєму дає літопись під 1187 р. в споминовї про Володимира Глїбовича князя Переяславського „w немже Оукраина много постона“. На захід від Києва була „Оукраина Галичска“, до якої поїхав 1189 р. Ростислав Берладничь. В 1213 р. Данило „ѣха съ братомъ и прїя Берестїи и Угровескъ, и Верешинь, и Столпье, Комовъ и всю Украину“ отже Побужжа, що було північнозахідною окраїною Галицького князівства = „руской землѣ“ (1219), приналежної очевидно через Мстислава Галицького до звязку Придніпрїя, на яке як „на руську землю“ найшли в 1224 р. Татари. Забужжа до Судомира на Вислї було „ляшською україною“, на якї жили „ляхове украиняне“ (1268), та якої прагне здобути для себе Лев Данилович, йдучи 1280 р. з Татарвою в „землю лядську на города на вѣкраини“, та звідки Лестко „взялъ бяшетъ оу него село на Вѣкраиници“ 1282 р.

Як назва Русь ставала з чужинецько-родової державно-політичною протягом X.—XI. в., та національною XI.—XII. в., так само назва „Україна“, як вираз державно-пограничного положення стає виринати вже з кінця XII.

78. Книжнє багатство. Поликарп оповідає в Патерику Печерськїм про святого Григорїя чудотворця, черця печерського часів Феодосїя (†1074), що мав одиноки багатство в книгах, якї в нього хотять красти, яких частину дає він „властелинови градскому“, решту продає на милостиню для вбогих, а останнї книжки дає прошкам. Сучасниками його були — Нестор літописець, Григорїй творець канонів і гурток пізніщих ігуменів та єпископів. Тож на прикінцї XI. та на початку XII. вїку в Печерськїй Лаврї було чимало книжок, крім церковно-богослужєбних, у монахів.

Галичо-волинськїй літопис, описуючи діяльність покійного князя Володимира Васильовича (†1288 р.) згадує між иншими про численнї дари цєго князя книжками рїжним церквам: „у Бѣлску поустрои церковь иконами и книгами“; Святобогородичїй єпископськїй кафедрї у Володимирї „євангелїє списавъ... и апостоль списа опракошь да“, „въ монастырь свои Апостолы да євангелїє опракошь, и апостоль самъ списавъ, и съборникъ великкїи отца своего тутожє положи... и молитвеникъ да. въ єпископью Перемишльскую да євангелїє опракошь оковано сребромъ съ женчюгомъ, самъ же списалъ башє, а до Чернїгова пославъ въ єпископью євангелїє опракошь золотом писано, а оковано сребромъ съ женчюгомъ... въ Луцкую єпископью да крєсть великъ сребрянъ... въ Любомли же... святому Георгїю... євангелїє списа опракошь, окова є все золотомъ и каменїємъ дорогымъ съ женчюгомъ... и другое євангелїє опракошь же волочено оловиромъ. ...апостоль опракошь, прологы списа кї мѣсяца, изложено житїя святыхъ отецъ и дѣянїя святыхъ мученикъ како вѣнчашася своєю крѣвїю за Христа и мѣнеи вѣ. списа, и трїоди, и охтай и ермолой, списажє и служєбникъ, и молитвы вечернїи и утрнїи списа, особъ молитвеника, молитвеникъ же купиль въ протополїное и да на немъ 8 гривєнь кунъ — — въ Берестїи постави церковь св. Петра а євангелїє да опракошь оковано сребромъ“.

Усїє книг 36, коли рахувати в Прологовї 4 книжки. З чоґо батьчюгїй зборник мїг бути з початку XIII. в., протополїнськїй молитвеникъ з перед половиною XIII. в., а решта з другої половиною XIII. в. Оцї 34 книги, писанї чи то самим князем, чи на його замовленнє, для історїї галичо-волинського лїриччя XIII. в. моглиб дати чимало вельми цїнних даних.

В записові XV. в. на 42 об.—43 лл. Луцького Євангелія читаємо: „Божю млстною и прчото богоматри се изъ сомиреньи илксѣи бгом спаемаго великого града лоуцка застали есмо оу сѣго сѣса на красномъ ѿ. иконы кованы а г. иконы звѣнци. ѿ гривеньне золотыхъ. аї серебряныхъ. кртъ оузвизалныи. скаменьемъ. євангеліе кованое аплѣ. половина прилога єсмогласник вес оуостав. кирил книга златоустъ... минѣи...“ Коли міней був річний круг, та пролога 2 книжці, то в одній Луцькій кафедрі 1428 р. було одночасно 20 книг.

В дійсности цих церковнобогослужбних і релігійноповчаючих книг на Русі-Україні мусило бути дуже багато, коли в одній Луцькій кафедрі було біля 1428 р. аж 20 книг, а від одного князя вийшло аж 36 ріжних рукописів. До нас одначе дійшло з цієї доби XIII—XIV. в. не більше 20 рукописів, в чім чотири невеличкі відривки, та Патерик Печерський початку і Галичо-волинська Літопись кінця XIII. в.

Знаменні риси пам'яток українського письменства XIII—XIV. в.

79. Загальним явищем в пам'ятках киво-галицького походження XIII—XIV. в. є перехід довгого закритого в (іє) в закінченнях типу — єніє — єнь, та в дайники жен. і в місцевнику муж. і сер. роду типу сєи, сємь, у т. н. нове — ѣ, — ѣнь іє: сѣи, сѣмь.

Прикладів цєму вї всіх названнє вище рукописах маємо доволї. **ВО:** спасѣньє 6 об., спасѣнью 7 об., заколѣньє 59, усунѣньє 217 об., срѣтѣньє 221, вѣ знамѣньхъ 225 об., вєсѣля 229 об., камѣнь 185 об., всѣи вселєнѣи 51, о отрочати сѣмь; **Лп Л:** блговолѣньє, купѣль, поклонѣньє, поушѣньє, на вєчѣрни; **Б.Е:** по нѣмь, о нѣи, горѣ сѣи, души вашѣи, сѣгрѣшѣннєи, хоулѣннєи, камѣннєи, камѣнь, зѣльє, пѣшь; **ГЕГ:** онѣмь, исполнѣннєи, осужѣньє, рожѣннєи, сѣдмь, камѣнь, на вєчѣрни; **ЕЕ:** успѣннєи, знамѣнѣи, рожѣннєи, вѣ течѣннєи, камѣнь, ремѣнь, пѣшь, в нѣмь, в сѣмь, в чѣмь; **ПтЕ:** граблѣннєи, о мѣмь имени, цри зѣмльнєи, пѣвѣца своєи, корѣннєи, камѣнь, на студѣннєи — гл. Калужн. XXVII—XXX; **ПГЗ:** повчѣньєи, поношѣннєи, похулѣннєи, глумлѣннєи, вєсѣльє, оучѣннєи; **СГС:** ѣпушѣньє, крѣпѣннєи; **ЕКЛ:** коупѣли, купѣль 11, 18; **ХЕ:** євлѣннєи 5, в очистѣннєи 7 об., 8 об., знамѣннєи 7 об., вѣскрѣшѣннєи 9 об.; **ЛЕ:** онѣмь 18 об., нѣсьмь 20 об., горѣ сѣи 22 об., камѣннєи 25 об., знамѣньє 29 об., оу купѣли 28 об.; **ПА:** камѣнь, корѣнь, перстѣнь, водитѣль, дѣлатѣль, матѣрь, пѣшь, сѣдмь — сѣмь (Панькевич 33—37); **БА:** осужѣньєи, оучѣннєи — вѣннєи, поновлѣннєи (Копко 4—7); **Ур.Пс:** поношѣннєи, смѣрѣннєи; **УрЕфр:** поношѣннєи, всѣи, вселѣннєи; **К.урПс:** просвѣщѣннєи, помышлѣннєи, скроушѣннєи, схранѣннєи, вєчѣрнєи.

Очевидно, що поява закінченъ зразку — ѣньє, — ѣмь не виключає первісних — єніє, — ємь що часто подобиємо рівнорядно з новими — ѣ — вї всіх згаданих рукописах.

80. Де-не-де одначе стрічаємо ще закінчення і написи можливі згодом при сучасности іншихъ появ тільки в українськихъ пам'ятках, а саме: **ВО:** духовнєи єнієи 52 об.; **ЕЕ:** за умножѣннєи безаконици 71 об., обѣтованнєи (ас. сг.) ѣца моего 23 об.; **ЕКЛ:** знамєннєи 4 об., 8 bis, 8 об. (можливо що на середньоболг. основї а = ѣ), та **ЛЕ:** двєреомъ затворєннєи 7 об., камѣнь подастѣ іємоу 47, що відповідають українськимъ говірнимъ: єнієи (= сѣиво), умножєннєи, обѣтованнєи, знамєннєи, двєромъ, йому.

81. Другою особливістю українськихъ пам'ятокъ XIII—XIV. в. єсть: А) поява приступного в передъ початковими — о, у, та між двома голосівками. І так находимо його в **ВО:** на вудии 56 об.; **ГЕГ:** акѣи вовьцѣ срѣдѣ волкѣ 32 об., за вовьцѣ — не соуть вовьца 150 об. обїч з — овьца, овьцахъ; **ЕЕ:** вовца моєи, вѣно (= онѣ, він), вужасъ, вучникомъ, та в серединї між двома голосівками: капернавумъ, симєонє ивонє, дщи сивьнова (сіюнова), ивана, иоавана (Гол 40); **ПтЕ:** легивонъ, радивона; **ЛБ:** вовьцѣмъ пастоухъ 26 об., овьцѣ, вовьцѣмъ 107, вученици 172 об., капернавумъ 11 об., легивонъ 92 об.; **ПА:** мѣчь вострь, о вовьцахъ, гѣвону, ивану (Паньк. 54).

Ор. Е.: знає ще появу приставного у передъ громадою шєлєстївокъ: оустрѣтєннєи 135; а **К. ур. Пс.** має приставнєи в виразахъ: иствори, изминнєи, якє опїєлї доволї часто знаменує українські рукописи.

Б) Дальша рівнолегла до згаданихъ вище особливостейъ поява є взаїмна мїна початковихъ у — в. **Г. Е. Г.:** вѣ вѣтрѣжє днь 3 об. (= вѣ оутр-), вѣшма тѣжко слышаша 39 (=оуш-), оунѣшнєнє (вѣн -), вѣчитєлю 55 (оуч -), оу корабль 62 (вѣ кор-),

вѣрокъ житѣньи 83 об. (оур-), вѣпражняетъ 84 об. (оупр-), ѿ оустока (вѣст-) 95, вѣверзиса оуморе и не оуоумнитъся 100 об., повѣчаетеся 104 об., вѣготоваита 112 вѣспе 115 об. (оупсе), вѣмрѣи 121 (оумрѣи), ѿ оустока — на оустоцѣ 158 об. (вѣст-), вѣспѣные стѣпѣ анѣны 167 об., 168; **ЕЕ:** у нихъ, у пустыни, упроси, узложи, уведесте — вубѣди (убѣди = переконав), вѣготоваеиъ, вѣстрѣмиса (устремиса), имѣя вѣши (уши), вѣжасъ (ужас), вѣруяи воу мя, вустани (вѣстани), вузбужо (вѣзбужо) — Голоск, 39; **Пте.:** оузгласи — вѣзгласи, оузгласъ, оузможеъ оу скорѣ; **ПГЗ.:** повѣчѣние, вѣтѣхъ, оузлюбленое, оусхотѣль, оузыщѣмъ, оусхощени, оуведи оу домъ, оу вѣкы; **СБС.** оуноука, оусприѣти, оу конечномъ, оу стом крѣчѣни; **ХЕ:** съ вченикы 10 об., вѣспѣ 76 (успе); **ЛЕ:** усприхомиъ, узблагодать, оу миръ и оу мирѣ, вѣселиси оу насъ 1 об., оуспросятъ, оупросиша 2, оуставъ 2 об., вѣжасиша ны, оуслува, оу весь 3, вѣчителю 4 об., оутороие оу чрево вѣлѣсти 5, оувесь (миръ — народъ) 9 об., 100 об.; **ПА:** вже, вѣныные, вѣчникомъ, (по)вѣчѣные, навѣченъ, во вѣтробоу, вѣзъка врата — о оуздержани, вѣ оусхотѣни, оустанѣе, оузлюбленни, оускорѣ, оу вѣроу, оу таинѣ (Паньк. 50—51); **БА:** вѣгажати, во вѣчѣни вашѣмъ, навчитиси, не мвали, вготоваитъ, невѣстроѣнѣи — оуноутрѣнниъ, оукупъ, оу лице, оуставъ (вѣставъ), оу славу божию (Коп. 9); **УрЕф.** оузира, уздержание (Горд. 184, II)

КурПС. оузинду, оуноуши, оуздѣние — вѣтвердитъ, вѣтробоу, вклонитъся, вѣвѣмъ; **Пте.** мас ще — лахѣрна з пропушенимъ початковимъ в.

82. Иншою не меньше знаменною особливисто украинскѣхъ рукописѣвъ цієї доби є поява хв, х на місцє грецького ф, ѳ. **Б. Е:** вархоломѣя 2 об. з рѣвночасними — варфол, — оомоу, фадѣя, назарѣфъ; **ГЕГ** ѣрифонъ 66, 101 об., амфилофѣя 156, земля нехталимиа 162 об. bis; **ЕКЛ.** кварисѣе 18 об.; **ПЕ:** хрота 257; **ПА:** гѣу саваохоу (Паньк. 47).

83. Тѣльки деякими випадками свѣдчать розглянутѣ рукописи про рѣвночаснѣсть ще иншихъ появъ, можливихъ в украинскѣй мовѣ, а саме: **ЛпЛ.** мають написи женихъ, помылоуи; **ЛЕ:** сьнимъ 17 об., ниви 23 об., **УрЕф.:** исполнълъ еси, **УрП:** вѣзыграша — вѣзсикахъ (замѣстъ: вѣзъис, вѣзъис-), **ЛГ.** і **ГЕГ.** знають ще дублетѣ тысяч — тисяч.

Значно бѣльше інтереснихъ випадкѣвъ доволѣ систематичнои взаѣмнои мѣни ѣ — и і дає нам **ЕГ.** (Голоск. 37—38), але пѣд сильнимъ впливомъ пѣвденнословянскои основи, через ѣ = е = ь = и.

З усіхъ згаданихъ памятокъ одно **ГЕГ.** знає -жч — поруч з — ж — на місцє старословянскогъ -жд: мсоужѣние 2 об², вжчагають 27¹, вѣжчелѣша 39², р(о)жѣнѣи 86¹, скрегѣжеъ зоубы своими, ижденоуъ 118 об², осоужѣние 125 об², ижченоуъ 169 об², вѣжчегъ 151 об., бездожѣчыє 174¹.

Появу нового оу з первѣсногъ замкненогъ о виказує тѣльки **ОрЕ:** роужѣствоу же бѣвшю иродовоу 15 об. (= суч. рѣздово).

84. Писѣвня записѣвъ точно означенихъ рукописѣвъ стверджує деякѣ вище встановленѣ особливости мови русько-українскогъ письменства XIII.—XIV. в.

Запис на Евсеѣвѣмъ Євангелію 1283 р. (л. 62 об.)

Вѣ лѣ(то) с, ѣ, чѣ. ско | нечашаса книги | - - - сий. мѣа октѣ | - - єт. днь. стаг. люкииѣа | прозвютора .: блго | словить а нѣ кленѣ | ть а кеде боудоу исе | криволи исправлѣ | те. .: си же писало | ѣевсивни. половиче | стг. ивана. азъ грѣ | шнии. ги помози | рабу своѣмоу. ко | лиса женило горгн | и. князе а шѣ є | моу в оугры ходи | ло. тогды сконча | шаса книги сий. (Голоскевич ст. 4).

Галицьке Євангеліє Георгія (л. 175 об.)

Вѣ лѣ(то) в - - - мѣа фе | ввара вѣ вѣ. днь. вѣ днь | четве(к) при лвовѣ княжѣ ны. и сна єго юрьѣ. при и | хѣ тишинѣ хвалѣ ихъ сѣ | доровѣе. роукоу грѣшна | го раба бжѣи георгѣи про | звоутора. скончашаса | книги сий вѣ честь гви | собѣ на спѣсѣные, ѿ своєго | довола. а вы господо. и бра | тѣи. и оци. исправлеваюче | чѣтѣте. не клѣноуче. но по | минаюч(є) - - - цѣзда *) боудоу — кде опсалса. хоудымъ | оумомъ грѣшнымъ простѣ | те блговѣѣе. аминь. аминь. аминь. .:

*) Мабуть належить читати: цѣ еда = чи наколи.

Пандекти Антіоха 1307 р. (л. 306).

Въ лѣ(то) звеці. | мѣа іонаѣ | въ кї. днь — мчнцѣ акою | линѣи и ѿца | оно-
фрѣа ко | нчашася къ | нигѣ сий. ра | боу б(ож)ью марь—кови мнихоу. | просвоу-
теруу | теому соушоу. ве | ликий лаврѣ прчстѣй бца | на оуспѣхѣ и | спснѣе дши
и | тѣлоу іего и всѣ | мѣ и трудоудноу | бѣзно. и хва | лоу и пѣнѣе въ | сѣлающе
ѿцо | и сноу и сѣоמוу | дхоу и нѣна | и присно и оувѣ | кѣ въкомѣ.

а) Нове — ѿ — з первісного — є знає тїльки Георгій | княжѣни, спаєн-
нѣе |, а Марко живає українського оу = въ; він одначе має ще середньоболгар-
ське нѣна = нѣнѣ. Всі три писці вживають близьких переголосів грецького *πρωτο-*
ρος: **ЕЕ.** прозвутера, **ГЕГ.** прозвутору, **ПА.** просвутору, знаних з давен в передачі
типу: *Κυρίλλος* = Курилл, *Κυρίλλη* та *Ελευθη* Олена, *Ελευθηρος* = Олоферии.

б) Осбіняком стоїть напис Евсевія, що, йдучи за сербським правописом XIII в.,
передає основні в, ѣ, знаками **е, о**: сконечаша = скончѣ—, кеде = кѣдѣ, искри-
вило = исѣ — лѣ, писало = — лѣ, князе = — лѣ, ходило = — лѣ, спирающе
ще на особливо сербське ѣ = ѣ = е | кеде, искер — |. За слід південнословян-
ської писівні можна вважати в Евсевія ще грѣшнии — замісто — нѣн.

Рукописи неукраїнського походження.

85. З огляду на вище означені риси українського походження памяток дово-
диться відчислити з українського письменства XIII—XIV в. деякі рукописи.

а) Евангеліє Типографської б-ки в Москві ч. 6. (Соболевскій —
Очер. 11—16 ст.) близьке своїми: — ѣниє, — ѣль — ѣть, міноу іє—є, є—ѣ, паскѣ 7. —
до Добрилового Ев. і б) Лѣствици XIII—XIV в. Москов. Архиву Министер.
Иностр. Дѣл № 452,920 (Соболев. — РФВ. 1884, III.) з частю поваює є зам. ѣ:
беду 1 об., простишиши 4 об., обьедаание 57 об., обретохѣ 60, оуспехѣ 61 об.,
разленіє 64, старешина 68, та ѣ зам. є опрѣ — ѣниє: безматѣжноє 25, мѣвъ
28 об.; надѣжно 32 об., 69 об., подѣзьмьныхъ 44 об., беловѣсноу дѣшнѣи 48, 48
об., 53, горѣть 45 об., 52 об., 53, 57 об., та дрїбними: оухѣщраиїи 7, оухѣщраїетъ
36 об., відомоу-невидомоу 9, моужьскѣ 11, ништо 24, аще 28 об., хоротиїи 24, 39, по-
лаща 33, умачиша душоу 57 об. — иждѣхоша 83 — умачено 87, належить зачислити —
до памяток великоруських.

в) Життя св. Сави що його „воронѣ псал“ і „псалѣ попь помонарѣ
а прозвїмь Кохан а справаче чете а нѣ кльнѣнѣ блѣвгитѣ“, та яке „прочѣ аз мнѣ-
грѣшнїи сромонахъ парѣеніє русин влѣто зрлѣ. мѣа маѣ ѣ.“, із-за рівночасности появ:
зѣмн—, сѣвър—, надѣж—, насѣльник — і старейш—, север—, изден—, надеюш—;
влѣзуюшь, сѣмоуцаюшомѣ, оуражонѣ. побѣжченоу, дѣжча, одѣжчивѣ, без-
доучуємѣ, ижченѣахоу, ижченоуѣ, ражчегѣся, та: іещи, іеритикѣ, оу долго время,
оупрашаше, вѣблечемѣ, боговьгодныя — можливихъ поруч з — ѣниє — ѣль, нѣмѣ —
сѣмѣ, навѣт з ѣблѣко -м, в західноруському рукописові, писаному правдоподібно
староруськими путниками в монастирї св. Сави, де його й читав путник Пар-
фен 1628 р.

г) Типографське Евангеліє в № 5, що знає крім: ѣниє, — ѣль, нѣмѣ,
з первісних — єниє, — єль, немѣ також: шѣстю 6 об.—, 52 об., 54, неѣсьнѣ —
52 об., 55 об., 58, 220, плѣмене 37, младѣнѣцемѣ 49, пѣщѣ 55, пѣнѣца 71, трѣтѣю
125 об., 227, мѣчѣнымѣ 127 об., сѣдмѣ 244; міну в—оу: завѣтра 74 об., нѣвъдобѣ
75 об.—, навѣчиша 84, 216, 220, вѣгодьїє 149, нозѣ умьещи — нѣ вѣмьещи 228, нѣ
вѣмью 228, поруч з: шюдѣрї єсть 97 об., блажонѣ 117, анѣголь 206 об., мамелѣхѣ
198, івана коучника 210 об., иврины 214 — виказує знаменні ціхи західноруського
рукопису XIII в.

д) В статтяхъ доданихъ до Ге. 1144 р. л. 229=260 л. написи: пригрѣ-
шнїишѣ 233, — ѣи 238 об., дѣшѣрѣ 234, вѣздвїжѣнїє 234 об., иѣшѣнїи 235 об.,
посѣщѣнѣа 237, знамѣнѣа 239 об., 240 об., 242, камѣнѣе 239 об., избавлѣнїє, оумо-
вѣнїє 240 об., камѣнѣ, прѣломлѣнїи 242, поклонѣнїє 243 бїс, вѣздвїжѣнїє 243 об,
бїс, прїдѣйраденство, прѣсвѣщѣнїємѣ 248 об., вѣзвращѣнїє 249 об., вѣскрѣшѣнїє
251 об., прѣнесѣнїє 253 об., оуспѣнїє 256, прѣображѣнїє 256 об., оусѣчѣнїє, по-
ложѣнїє 257, вѣзнесѣнїє 258 об., вѣси области 259, рївночасно з „прїд тобою 231,
237, пригрѣш — 233, 238 об., приподоб — 242 об., трѣть — 234 об., нѣ—не 234,
236 об., ієгюрь 238, ієрмогона 247, агафонгѣла (= анг —) 249; ієснѣи (= сучас.

в. рус. Оксинія, Акси́ня, Оксюша — Ксенія) 249 об., зеодѣва = зевед—, Орины (= *Ерѣмъ*, в. р. ІЄрина — Юрина гал. — Ярина укр.) 253, Никоульы 247, 253 об., ие-сифа 255 об., іевѣгѣный 247, іевгыный 247 об., іевсѣгный 256 об., фофилакта, фо-ѡана 251, лаврѣньтѣй 256 об. — свідчать скоріше про західно-руську редакцію цього додатку XIV в.

е) Поликарпове Евангеліє 1307 р. (Соболев. Очер. 34—39), що знаменуються частим — ѣниіє, — ѣль, —ѣн — з первісних — сннє, -єль, -єн—, та взагалі появою ѣ на місці в, деякими випадками міни ѣ-и, и-ы, у-в, приставним в-, та міною ц-ч, з-ж (очта, обѣшничн, възизаєть, ѡверзешиса, ложьє, вѣжложить, сѣжижю) належить скоріше до памяток, писаних на гряниці Псковської і Смоленської землі, як до Галичо-волинських.

Х. Греко-словянська звучня.

86. Книжкова передача Греками словянських, та Словянами грецьких слів дає для історії мови чимало дрібних, але мимо того цінних рисів. Згадати-б тільки назви порогів Дніпрових, *Νερογάρδος*, *Βουρογάρδε*, *Τοσριγάρδα*, *Ρωσια*, *Ἐλλα*, *Γλαβ*, *Νεμπεζοι*, *Δανάτρος*, *Δανάτρος*, *Νιτρος*, *Νιστρος* грецьких джерел IX—XI і принагідного XVII в., щоби зрозуміти вагу цих дрібних написів для історії східнословянської мови взагалі, та української в особітні.

87. Передача грецьких назв словянським письменством дає рівнож немало даних для історії поодиноких мов словянських. Католики Словяне, що переняли віру від латинського Риму, переняли від нього й вимову церковних грецьких слів типу: *Basilius*, *Gregorius*, *Gabriel*, *Theodoros*, *psalterium*, *Nicodemus*, *Bethlehem* і т. п., взятих ще в перші часи християнства Римом від Елїнів.

Південні Словяне переняли оці самі назви з Візантії не вчасніше половини IX в., тож на яких вісім століть пізніше латинян, очевидно з сучасною візантійською вимовою, що мала в старословянському письменстві ось такі відповідники грецьким церковнолїтургічним назвам: *ἀλάβαστρος* — алавастръ, *Βασίλιος* — Василини, *βλασφημειν* — власфимисати (хулити), *Βηθλεεμ* — Вифлеємъ, Витлеємъ (МЕ.), *Γρηγόριος* — Григориї, *Γαλιλαία* — Галїлїѣа, *Γαβριήλ* — Гаври(и)лѣ, *Μιχαήλ* — Михаїлѣ, Михалѣ, *Ματθαίος* — Матѣѣи, Матѣѣи (МЕ), *Δαβιδ* — Давидѣ, -идѣ МЕ., *μοναστήριον* — монастирь, *ψαλτήριον* — псалтырь, *Ἑλένη* — Елена, *Ἐλλην* — елїнѣ, *εὐαγγέλιον* — евангелїе (Мир. Е.), *εὐαγγелие*, *ἑβραϊσος* — еврѣи, *σκηνή* — скїнїя, *καίσαρ* — кесарѣ, *ἕτερος* — етерѣ другий хтось, *κῆνος* — кїнсь данѣ, *λειτουργία* — лїтургїя, *Σαμαρείτης* — Самаранїнѣ, *Πελάτος* — Пїлатѣ, *Φαρισαίος* — фарїсѣи, *Χερουβίμ* — херувїмѣ, *Λάζαρος* — Лазарѣ.

З цією звуковою передачею: β=в, γ=г (g), λ=л, η=и(і), ι=і(и), θ=ѳ (Ф), -ηριον=ърь, ε=є, ο, -αι=ѣ; εї, οї=и(і). — грецькі слова перейшли до староруського письменства половини XI в., а від нього до живої мови усього православного Східного Словянства України, Великоруси і Білоруси.

88. Східнословянське письменство не остановилося одначе на перенятті готових зісловяншених назв грецьких, але під впливом живої мови повело й рушення оцих назв. Тож: Петръ, Павль, Лавръ, Гавриль стали скоро, вже на бронзових нагрудних образках (енколпїонах) великокняжої доби — значитися як: Петро, Павло, Лавро, Гаврило; в рукописах читаємо Іоаннь = Іванъ (срб. Јован), кентурїонѣ = кентурїонѣ сотник; Матѣѣи, Матѣѣѣи, Матѣѣѣи; Θεοδωρѣ = Федорѣ, Ходорѣ; Βαρθολομѣи = Варфоломѣи, Вафромѣи, Вахромѣи; Ирини = Ієрина, Орїна; Ἑλένη = Олена; Евстаѣионѣ = Евстафїй, — хїи, Остапїи, Остап, Астапїи, Астап, Стах; Εσθιχιѣи = Євтухїи, Євтух; Кириллѣ = Курило, Кюрило, Чурило, Евдокиѣ = Евдокїя, Овдотїя, Авдотѣя, Авдокїя, (порівнай: тїсто = кїсто), Евдоха; Φομα = Фома, Хома; Σωεμїиѣи = Євфїмїя, Фїмїя, Хїма; Ἐφραїμѣи = Єфре(и)мѣ, Офре(и)мѣ, Охрїмѣ; Євфросїнѣи = Офросїна, Афросїма, Опросїна, Фроська, Прїська; Γεοργїи = Юриї, подїбно як з *ἄγια* — аїя.

89. Зрушенї слова грецькі вїйшли скоро до скарбищи народної мови, та з неї до книжної мови, не вертаючи вже більше до первісного виду, н. п.: τὰ γραμματα — грамота; *Αθανάσιος* — Афанасїи, Опанас; *Αλέξιος* — Алексїи, Олексїи, Олекса; *Ἀνδρέας* —

Аньдр'би, Андрий, Яндрух, Ядрейко (Новг. лтп.); *εξάμιτος* — оксамит; *εμάραρος* — изма-
рагд (п. лт. 1198; *εἰκών* — ікона, образ святого; *ελαῖον* — олії; *οἰκονόμος* — ікономъ,
эконом, (в)оконом, (г)окомон; *εἰς ἕτη πολλά* — ісполать (на многи літа); *χόριε ἔλειπον* —
кирел'бисан' 1151 (Хлеб. кирелеисоу), керьлешь Г. Вол. Лт. 1249, керлюш (Господи
помилуй); *πολοκάδηλον* — паникадило (Дан. Ігум, Іп. Лт. 6683) многосвічч (гуцул.);
πανυγίδες — веснічна служба, всеношне, панахида — поминальна служба; *παλάτιον* —
палата; *σκήτις* — скит, місце уединення, скитатися; *(τε)σαρακοστή* — сороковини, сорочи-
ны, поминки в сороковий день смерти, сорокоуст = сорок служб поминальних за
покійника; *τήγανον* — тигань, таган.

90. Одночасно одначе книжники, можливо що під загальним впливом народної
мови, пробували деякі імена власні перекласти на мову людovu. Завдяки цьому маємо
рівнолежники: *θεολόγος* — богослов (теолог — Галич), *Ευλόγιος* — Евлогій — Благо-
слав (Серб. Болг. Чех.); *Ευρωσύνος* — Благомысль, Добромысль; *Βασίλος* — Володи-
мир; *Γεώργιος* — Юрий, Земевить, Самовить (Чех. Пол.), *φιλόσοφος* — философъ, Му-
дролоб, Любомудр; *Θεοφιλος* — Боголюбъ; *Θεόδωρος* — Федоръ, Богдан, Божидар;
Σοφία, *Πίστις*, *Ἑλπίς*, *Ἀγάπη* — Софія, Віра, Надія, Любов, але Агафія — Гапка, Гельска.

91. На галицькому ґрунті поруч з первісним — Лавро, Хома з Фома, Меласа
— Малашка, Маркел, Малахія, Павло, Пархим з Парфена, Федір, Кирил, Лазар, Пала-
лашка, Лука, Лукіяно подибуємо ще новітню перейнати з польсько-латинського календаря
назви: Тома, Мелянія, Ташіяна, Анастазія, Партеній, Теодор, Теофиль, Іляріон, Теодо-
вій, Пелягія, Зофія, Евлямп, Льонгін, Амфілох, філбозоф і т. п.

XI. Особливості видозміни в пам'ятниках староруського і руськоукраїнського письменства.

92. Давна видозміна східнослов'янських пам'яток залежить перш за все від снов східнослов'янської звучні, що не знає носових звуків, та півголосі заступає самозвуками або зводить їх до глухих. Впрочім види книжкової старослов'янської мови позістають у східнослов'янській книжності, не стільки змінюючися якістю, скільки зменшаючися скількістю, та стаючи більше одноманітними.

93. Коли взяти під увагу тільки датовані записи на рукописах, та пам'ятки письменства загального значіння, то з поодиноких випадків словозміни можна скласти ось які ряди.

A) Слова мужеськкого роду в однині *)

I. Глѣбъ князь 1068, іванъ дякъ 1073, дѣтескъ 946, гомии 1159, батя 1161, вбечь ворогъ 1185.

II. Кърчева, тмутороканя, грѣшьнааго иоана 1076, живота ПВМ, генѣвря ТЦ, дни априла 1103, языка руського Мт. Іл., у зяте 1141, зятя 1144, ѡ цте [гѣтя] 1161, гомиа 1143, у Ярьшева 1149, Дмитрова дни 1179, велика дни 1187, оу тѣстя 1189, Тясмени 1190, сѣделничего своего 1230, до Сяну 1245, Уручего 1259, пламени 1259.

III. Святославу князю, великоуоумоу вѣноукоу 1073, царю нашему МЕ, коневи 988, Георгеви 1120, Яневи идущю 1071, строеви, тѣсти своему 1128, къ зятю своему, зятоу 1143, зятєви 1155, Гомью 1159, Иванови Воитишичю 1146, къ Тумашю 1150, ко цтю 1189, королеви нашему зятю 1151, къ королевѣ зятєви своему 1156, Андрѣвѣ Романовѣ Ростиславичю 1173, Васильєви — люю полови 1182, зятю моемоу 1213, 1226, тєсти своему 1227, ко отцю си 1240, къ Батѣєви 1250, пламени 1259, послѣднему вѣку 1281, въ честь гѣви ПЕГ., рабоу божью марѣвки мнхоу ПА. 1307.

IV. Оубогаго старця вожа ПГЗ.

V. Г[оспод]и Б[ож]є МЕ³, блажениче Мт. Іл., брате и свату 1193, свояче 1268.

VI. Богомъ МЕ, страхомъ ТЦ, Янемъ, княземъ, съ маломъ дѣтськомъ 945, передъ строемъ своимъ 1117, надъ Вягромъ 1152, великомъ гласомъ 1256.

VII. При Святославѣ князи 1076, по леду 1062, при курияцѣ игуменѣ 1120, по голуби — воробѣєви 946, въ монастыри МГр., въ печерствѣмъ монастырѣ Києвѣ, Туровѣ 1110, на княжѣ дворѣ 1113, по святому добромъ князи, по вѣцю 1126, къ домови возвратившуся 1213, по отци 1258, придоша домовъ 1278.

Б) В множині:

I. Игумени, полови 1101, философи, Печенѣзи 992, полкове аки борове 1103, руськыи князи 1101, монастыреве Мт. Іл., голуби, врабѣєве 945, єнове, внуци 1126, кривитѣствѣи кнзѣ 1140, суть ворозѣ всьмѣ намъ 1174, бѣлозѣрицѣ 1174, князѣи 1174, полци половецкии акъ боровѣ 1185, князи пиньсѣѣи, снѣзи вєлицѣ 1253, уноты и мастєрѣ всѣяши сѣдѣлници, лучници, тулници, кузницѣ 1259, ровы глубокѣ 1261, станоєве чинєнѣ соломою 1261, людые кацѣ 1261, конѣ поведьнии 1261, ворози избити 1261.

*) Цифри відносяться до дат пам'ятки, або літописи.

II. Сыновець своихъ 1093, мировъ, князии ПВМ, о[те]ць нашихъ МЕ., инѣхъ кметии молодыхъ ПВМ., монастыревъ 1091, всихъ мужии своихъ 1152, дни 1156, люди 1161, е. дновъ 1170, 1171, 1172, е. вѣрховъ 1175, со множествомъ половець 1184, ѿ огневъ 1261, люди 1281, ѿ различенъ цвѣтець ПГЗ.

III. Людемъ МЕ., хрстіяномъ вѣсьмъ МЕ³, Ятвяземъ 1227, крижевникомъ Тпличемъ 1235, бояромъ многомъ 1249, воемъ всимъ 1253, вѣкомъ ПА 1307.

IV. Конѣ мѣдяни 988, на половцѣ 1110, мѣсяцѣ 1116, кони дикѣ ПВМ, созва философы вся 992, царѣ наши 945, на севѣрскыѣ города 1183, по чегырѣ дни 1261, лучѣ велики 1265, на Ятвязи 1273, оу вѣкы ПА 1307.

V. Братіе 1076 36.

VI. Со инѣми князи Половечскыи ПВМ, вѣми конци Мт. Л., съ бояры новгородскыи 1148, дарми сосуды и порты и комонми одариста 1151, смоужьми своими 1174, со ятвязи 1273, съ ляхы 1273.

VII. по Половцихъ ПВМ., на конихъ 945, въ Угрехъ — Ляхохъ 1150, на пѣсцѣхъ 1151, оу Свинусехъ въ селѣ 1157, о грисѣхъ 1175, в полкохъ роускихъ 1185, при боярѣхъ 1281, на ловѣхъ 1282.

94. А) Слова середнього роду, А) в однині:

I. Студенство ночное Мт. Л., лѣто, море 1062, еуангелие МЕ, блюдо серебряно М. Гр., надѣлѣнья 1167.

II. Добра ПВМ, сѣмене МЕ, црства нбснааго МЕ., дѣля спасения ТЦ., уздиження 1150, наурѣя 1253, убитья 1268.

III. Розлучѣнью 1143, духовному чаду ПГЗ., тѣлоу ПА. 1307.

VI. Имянемъ 968, озеромъ 1016, ужемъ 1147, прозваниемъ 1198, создана бѣлымъ камнемъ 1261, мужественѣмъ сердцемъ 1281.

VII. На удольнемъ мѣстѣ ПДМ, томъ лѣтѣ 1094, семьже лѣтѣ 1103, на поли рожни 1097, о сѣкончаньи МЕ, въ веселии МЕ³ ни въ добрѣ ни въ лисѣ 1152, о извѣжденьи 1160, въ нелюбы 1279, по отшествіи телебузинѣ 1283, при Лвовѣ княжѣны ГЕГ.

Б) В множині:

I. Знаменья 947, мнѡга лѣт[а] МЕ.

II. Злыхъ дѣлъ 1282, дѣтѣи 1287.

III. Дѣтемъ Романовѣ 1211, дѣтемъ Мстиславлимъ шюрятомъ своимъ 1231, къ воротомъ 1253.

VI. Поникадѣлы 1175, круживы златыи плоскыи 1252.

95. Женського роду, А) в однині:

I. Княгини, ладыя 945, яже вѣдома и слышима земля, вѣра благодатная, гостивства велика Мт. Л., княгини Стополча 1125.

II. ѿ братіе 36. 1076, рускыѣ земли 1097, печали МЕ³, какаѣ чѣсти Мт. Л., рускыѣ земля 36. 1076, красоты такаѣ, тоя 987, всякоѣ вещи 1106, недѣлѣ масляноѣ 1112, такаѣ милости 1113, одинои недѣлѣ 1144, у Святославлѣ криницѣ 1150, порозноѣ недѣлѣ 1156, тоиѣ ноци 1183, всеи рускоѣ земли 1189, у теци своеѣ 1190, Романовѣ 1211, со всеѣ земли 1259, ѿ постеля своеѣ 1288, мчницѣ акулѣны ПА 1307, великыѣ лавры ПА. 1307, прѣстыя б-ца ПА. 1307, всякоѣ вѣхы-сласти своеѣ ПГЗ.

III. Росьскѣи земли ПВМ., землѣ роусскѣи 1103, Сновьстѣи рѣцѣ ПДМ, прѣсвятѣи владычици б[ороди]ци МЕ, Ользѣ княгинѣ 1174, Украинѣ галичкѣи 1189, княгинѣ своеѣ 1287, княгини Волзѣ ССС, души ПА. 1307.

IV. Лодью 945, въ стоу трцю МЕ³, Володимирну Ѣфимию 1112, манотью 1147, стрынию 1153, фдину недлю порозною 1162, любовѣ велику равну ПГЗ.

V. Княгине 945, братіе 36. 1076, МЕ., Господо братья ГЕГ.

VI. Рукою 36. 1076, ночью 1015, молитвою МЕ³, душею 1250, нужно 1253, со сулицею 1261, завистью 1268, во твоѣи землѣ 1279.

VII. Не въ худѣ бо и не въ невѣдомѣи земли но въ рускоѣ Мт. Л., въ рускоѣ земли 1157, въ церкѣ Мт. Л., влоды, — ѣ 945, въ любьѣи МЕ., горѣ идѣже естѣ ПДМ, веснѣ 1110, зимѣ ТЦ., въ сѣмьрти М. Гр., оу с[в]я[т]ѣи Софѣѣ 1126, сыночи 1152, на рѣцѣ 1185, въ воли въ татарскоѣ 1274.

Б) В множині:

I. Книгы сѣя 36. 1076, ГЕГ. ПА. 1307, початѣ ГЕ.

II. Мнѡгѣ книгѣ 36. 1076, гривньѣ МГр.

III. Коньчяхъ книжкы сиа Зб. 1076, за моѣ дѣти М Гр., за ноги 1147.

VI. Пивоколами, срѣчьми 1151, иными хитростьми 1252.

VII. По воздухо[р]ѣшахъ 1148, на ратѣхъ 1282.

96. Заіменникова і прикметникова відміна.

I. Азъ, єдинѣ бѣ МЕ,, сєє 1150, 1229, кто 1174.

II. Без одиног ПВМ, ѿ тѣхъ самѣхъ 971, поль третия десяте гривнѣ МГр., своего ему ѿца 1141, тоя ради вина 1226, ко брату си 1234, у тобе 1015, близъ тобе ПВМ;

III. Соушоу, всєволожью МЕ³, правѣдному 1200, противу собѣ 1016, мнѣ МЕ³, собѣ 1174, сєє, кѣте (-тебѣ) ПГЗ, ієму сушоу ПА. 1307,

IV. На тя 1235, попустите ѣ 1268.

VI. Апостольскыи заповѣдми, смногомъ тшаньєм СЕС;

VII. на немѣ 1282, оу конечномъ родѣ, оу стомѣ крщѣни СЕС.

97. З форм двоїни: двѣ части идета 946, вѣ идевѣ 946, сьвкуплена тѣлома — душама — пребываюша — подаюша — даєта-єста заступника русьстѣи земли, сьвѣтилника сїяюща і молящася воину, страстѣтърпца Христова, къ нима — радунтася — къ вама — небєсная жителя — явистася сьвѣтилѣ озаряющи — христолюбивая страстотърпца і заступника наша — покорита [imperat.] сподобита — ваю (gen.) (1015 о убєнені Борисовѣ); има, вама, нама, [dat.] — она же рѣста — не быти нама живома; она рекєста — аще на пустиши — аще наю погубиши — убиша я 1071, оба — обою — обѣима 1151, ѿ наю 1251; бѣ дасть побѣдоу князєма роускыма 1185, в. — порока 1240.

§§ 98—100 на ст. 55—57.

101. Особливости видозамѣни слів в памятникых русько-українського письменства XI.—XIV. в. можна звести до ось яких громад.

А) Слова мужьского роду — зятѣ, тьстѣ — змѣняються на зразок сьвѣтлого камен —, тож: gen. зяте, тьсте, dat. зяти, тьсти, або на зразок путь — днь: gen. dat. зяти, тьсти, дїи, або наконець на зразок конь — мужь: тѣстя, тьстю — цтю, зятю, зятеви.

Нова назва місцева Сянѣ ІЛ. 1245 пішла за відміною сынѣ — сяню, а прикметникові слова: сѣделничий, уручий (пол. XII. в.) пішли по сьвіднословянським зразкам „языка руського“: сѣделничего, Уручего, без заховання повних форм іменно-заіменникової відміни зразку: грѣшьнаго (= -а + ієго), великоуоумоу (= оу + ієму) памяток староруського письменства.

Впрочім прикметникове: дѣтєскѣ, сѣ маломѣ дѣтєскомѣ — заховує форми первісної іменної відміни, по якій йдуть прикметники іменного походження на зразок: великѣ гласѣ, малѣ дѣтєскѣ, княжѣ дворѣ, Янѣ идушѣ, Дмитровѣ дїѣ — Дмитрова дни, велика дни, Яневи идушю, великомѣ гласомѣ, на княжѣ дворѣ

Хоча київський літопис заховує ще особливости м'якої відміни слів з шипячими в основах: царю нашєму, Яневи идушю, Иванови Воитишчию, къ Тумашю, то все таки він вже мало відрізняв мужѣ від мужѣ — рабѣ і зав форму: на княжѣ дворѣ — замість: на княжи, та возвратившуся з — шюся.

Рівнож не всюди заховано в літописеві м'ягке закінчення орудника старословянського і староруського письменства типу: богомѣ, якому протиставиться — сѣ маломѣ дѣтєскомѣ, можливо як слід пізньої великоруської піснїви.

102. В множині стрічаємо напис: руськыи князи 1101 зам. русєстїи князи, подібно до: вѣ печерьстѣмѣ монастырѣ 1110; наьпакиж: инѣхъ кметии молодыхѣ, со инѣми князи Половечьскыи — пішли на зразок тѣхъ — тѣми, всѣхѣ — всѣми. Те саме бачимо в прикметниках: снѣзи велицѣ, ровы глубицѣ, становє чинєнѣ, людые кацѣ, якими в північноруському письменстві XIV. в. заступають властиві — велици, глублици, чинени, каци.

В слові Ятвягѣ стрічаємо ще иншу появу. Множина — Ятвязи — стала основою для відміни: Ятвязѣ, Ятвязємѣ, на Ятвязи, со Ятвязи подібно до — князѣ, очевидно від похідного Ятвязинѣ; але лїси, лїхове, со лїхѣ. Очевидно, словозмінні основи в свідомости староруських книжників перемішалися до тої степені, що: руськыи князи — кривитьсѣи князѣ, ворозѣ, бѣлдозѣрцѣ, снѣзи, полкове — полци половецки, мастерѣ, тулниси, кузницѣ, ровы — були однаково можливими висловами і написами першого відмінка множини.

Наколиб це була редакція південноруська ранньої доби XII—XIII в., то можна говорити про однозвучність кінцевих: — зѣ — зи. В даному разови доводиться злучити цю появу з кінцівками четвертого відмінка: конѣ мѣдьяни, на Полоудѣ, мѣсяцѣ, кони дикіѣ, царѣ наши, на севѣрскыѣ городы, по четьырѣ дни, лучѣ великыѣ, яким в старословянському відповідали: конѣ, мѣсѣца, дикыѣ, царѣ, лучѣ, сѣверскыѣ. А що старорущина взагалі стала вже часно затирати ріжницю між першим і четвертим відмінками множини в словах мужьского роду, зрівнюючи раби — рабы, тож можна допустити і в даному разові зрівнання князьѣ — князѣ — князи, що вплинули на появу вище наведених висловів — написів пом. рл.

103. В родильнику множини злиття основ виступає так же часто, як в інших відмінках: мужи, людїи — людии, дновѣ, вѣрховѣ, огневѣ, що відповідають старословянським: мъжь, людьи — людии, дньѣ, врѣхѣ, огньѣ.

В живій мові зустрічаються ще відгуки давньої відміни — *gn. pl.* рабѣ у виразах: дванайцѣт, пять рік (Мартович — Забобон 42), з пятюро гїн (Василько в. пов. — Київ, в легенді про бідну вдову: А. Афанасєв — Шамбинаго — Народ. рус. легенды, М. 1914. ст. 73).

104. В середньому родові найзамітніша затрата співголосої відміни: тѣлеси, дѣлесѣ, шюратьмѣ — на місце якої виступає самоголоса відміна — тѣлоу, дѣльѣ, шюратомѣ. Характерна також міна основ в слові: имянемѣ, знамянемѣ — з первісних: именьмѣ, знаменьмѣ; тож подібно до телатьмѣ, телата — имѣ, имане. В живій мові заховалися відзвуки давньої видозміни в орудниках множини: крильмѣ — крилѣ, крила — крилля, та в пісні щедрівці: „з трома верхами з двома оконци“ (Головацькій — Пѣсни II. ст. 48) — окбнце, окбнця, оконци. — оконцѣ — оконци.

105. У відміні женського роду злиття основ виступає найкраще в дайникові однини на зразках: земли, землѣ, княгинѣ — замість земли — княгѣни, що очевидно йдуть вже з основами жена — женѣ.

В родильниковій ріжнотатність закінчень: братиє, земли, земля, недѣльѣ, криницѣ, постеля своєѣ, прчтѣгѣ, бца — стоять в очевидному звязку з ріжною передачею старословянських: земля, недѣльѣ, криницѣ, постеля, бца, які можна було передавати ріжно, залежно від: а = и, а = ѣ, а = а.

Особливо замітно це в заіменниковій відміні прикметників: какою чѣсти, красоты какою, тоя, всякою, бещи — масленоѣ, одинои, всеи — всеє, своєи — своєѣ. Старословянське — тоя єсть очевидним зразком для: какою, какою, всякою, своєа — своєѣ, масленоѣ — всеє, та для загальноруського: доброй — вышн'ой.

Постепенне звуження видозмінних ріжновидностей дало в заіменниковій відміні женській *sg. gen. = dat. = loc.*: всеи руской земли — Украинѣ галичькой — вѣ руской земли, вѣ воли татарьской, поруч яких стрічаємо й старословянської: великыѣ Лавры — Сновьстѣи рѣцѣ — не вѣ худѣ земли.

106. В заіменниковій видозміні звертають на себе увагу: сєсь, як здвоєний вказовий заіменник сѣ — сеи — сєсь, заіменники власности: своєго єму ѡца, брату сѣ, що по нині живуть в болгарській мові і в гірських горах Галичини, та особові заіменники: то бє, то бѣ, то бѣ, собѣ замість старословянських те бѣ, се бѣ, звісні що правда й великоруським памяткам і говорам, але загально живі тільки в українській мові.

Сучасні говори галицькі здебільша затратили змістову ріжницю між сєй — сєсь, та то й — то т, вживаючи сєй і то й = то й, а в значінно староруського тѣи — там то й. Тільки в похідних: сегорічний — то горічний — тоді первісне значіння сѣ — сєй, як вказівника для найближчого (сучасного) предмету та тѣ — той для дальшого (минучого) свідчить про оцю колишню ріжнотатність заіменників в мові. Рівнож тільки в похідних заховався порядковий числівник вторьи в виразах: (в)второк, півтора = поль + втора = полтора.

Співголоса видозміна		Самоголоса видозміна																		
		жінська		мужська																
п.п.	пхть	камень	мати	тѣло	црѣкы	кравь	жена	змиа	земля	душа	сынъ	рабъ	мжъжъ	конь	край	лѣто	полѣ	середня		
gen.	и	и	ере	есе	црѣкае	е	ѣ	ѣа	ѣ	ѣ	ѣа	ѣа	ѣа	ѣа	ѣа	ѣа	ѣа	ѣа	ѣа	
dat.	и	и	и	и	и	и	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	
ас.	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	
vos.	и	и	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	
insg.	ьмъ	ьмъ	ьрѣкъ	сьмъ	ькъ	ькъ	ѡкъ	ѡкъ	ѡкъ	ѡкъ	ѡмъ	ѡмъ	ѡмъ	ѡмъ	ѡмъ	ѡмъ	ѡмъ	ѡмъ	ѡмъ	
ios.	и	и	и	е	и	и	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	
п. а. в.	и	и	и	и	и	и	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	
g. d.	ью	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	ю	
i. l.	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	ьма	
поп.	ьіе	и	е	матери	ѣлеса	и	и	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	ѣ	
gen.	ьи	и	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	
dat.	ьмъ	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	ь	
ас.	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	
vos.	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	и	
insg.	ьми	и	и	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	ьми	
ios.	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	ьхъ	
ремень	днь	дъщя	дѣло	сверкы	чудо	сверкы	дт. sg.	рьжѣ	вольт	домъ	лжкъ	родъ	Господь	вольт	домъ	лжкъ	родъ	Господь	крыло, стражие	
тьсть	тьсть	тьсть	тьсть	любы	небо	любы	нозъ	нозъ	нозъ	польт	рогъ	рогъ	царь	гвоздъ	рогъ	рогъ	рогъ	царь	знамение	
зять	зять	зять	зять	неплодъ	око	неплодъ	слъсъ	слъсъ	слъсъ	грьхъ	боже	кънаже	боже	кънаже	божъ	отъче	божъ	отъче	божъ	
корень	корень	корень	корень	дрѣво	дрѣво	дрѣво	слово	слово	слово	божи	божи	божи	божи	божи	божи	божи	божи	божи	божи	божи
іеленъ	іеленъ	іеленъ	іеленъ	слово	слово	слово	исто	исто	исто	імя-імене	імя-імене	імя-імене	імя-імене	імя-імене	імя-імене	імя-імене	імя-імене	імя-імене	імя-імене	
пламень	пламень	пламень	пламень	імя-імене	імя-імене	імя-імене	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	бръмя	
степень	степень	степень	степень	время	время	время	время	время	время	время	время	время	время	время	время	время	время	время	время	

гъ рл. — и.

99. Відміна заіменника.

ОНЬ, ОНО, ОНА	КЪ- КО- КА-	НОВ-	ВЫШЬ-	НЕСЖШТ- нестѣш-	
И ИЕТО ИЕМУ И ИМЬ ИМЬ	ТЬ ТОГО ТОМУ ТО ТЬМЬ ТОМЬ	ЪИ ОЕ АГО УЕМУ ЪИ ОЕ ЪИ ЪИ	Ы ЕЕ АГО НОЕМУ Ы ЕЕ ИМЬ ИМЬ	нестыи -еіе -ии аго уему ы еіе имь имь	азь мене мьнѣми менѣмя мѣножа мьнѣтѣ
ОНА ОНО И И И	ТА ТОЮ ТЬМА	аи ѣи ую ыма	аи иою иима	аи ую иима	въ наю нама ас. на
ОНИ ОНА ИХЬ ИМЬ И И ИМИ ИХЬ	ТИ ТА ТА ТА ТЫ ТЬХЬ	ИИ аи ѣи аи аи аи аи аи	ИИ аи аи аи аи аи аи аи	ИИ аи аи аи аи аи аи аи	мы нась нась нась нась нась нась нась
СЬ СЕГО СЕМУ СЬ СЬ СЬ СЬ СЬ	СИ СЕМА СЕНИ СЬ СЬ СЬ СЬ СЕНИ	ТРЪ ТРЪ ТРЪ ТРЪ ТРЪ ТРЪ ТРЪ ТРЪ			
Днаііс: СИ СИ СИ СИ СИ СИ	Вьса Вьса Вьса Вьса Вьса Вьса Вьса Вьса	Дѣва Дѣвѣ Дѣвѣ Дѣвѣ Дѣвѣ Дѣвѣ Дѣвѣ Дѣвѣ	четыре -и -и -и -и -и -и -и		
Рнаіііс: СИ СИ СИ СИ СИ СИ	Вьса Вьса Вьса Вьса Вьса Вьса Вьса Вьса	Ою Ою Ою Ою Ою Ою Ою Ою			

100. Словозміна.

		дад-, ид-, вѣд- іес-		тек-, хошт-		
P r a e s e n s	plur.	дамь, имь, вѣмь сн сть	іесмь, бждж еши еть	тежж, хоштж течеши—еши	знамь борьж іеши іеть	хваліж иши ить
	dual.	вѣ ста сте	евѣ ета ете		іевѣ іета іете	ивѣ ита ите
	plur.	мь сте ать	емь ете сжтъ, жтъ	тежжтъ хотагъ	іемь іете іють	имь ите ать
	imperat. pl. dual.	1. даждь, іаждь, вѣждь 2. дадивѣ 1. та 2. мь 1. те	бжди ѣвѣ ѣта ѣмь ѣте	тъци хошти	знаи ивѣ ита имь ите	хвали
P a r t i c i p.	praes. pas	дады іады вѣды ідомь, вѣдомь	сы, сжшта	текті хота текомь	знамь борьж знаіемь	хвалямь хвалимь
	praeter. pas	1. давь іадь 2. далъ ылъ данъ іденъ	бывь быль забвень	текъ теклъ (теченъ)	знавь зналь знань	хваль, хваливь хвалиль хваленъ
Infin. praes. Supinum		дати істи даты ість	быти бытъ	тешти хотѣти тештъ	знати знаты	хвалити хвалитъ
I m p e r f e c t u m	plur.	дадѣахъ, іадѣахъ вѣдѣахъ ше ше	бѣахъ, бѣхъ	течаахъ	знаахъ	хвалаахъ
	dual.	ховѣ шета шете		течаашета, теча, [аста, -сте		
	plur.	хомь шете хж		течаашете, [течаасте		
A o r i s t.		дахъ, іахъ-іасъ да, дасть іастъ-іазъ даховѣ ісовѣ ста сте дахомь ісомь сте ша вѣдѣхъ	быхъ бы, бысть быховѣ ста сте быхомь	текохъ, тѣхъ тече текъ текоховѣ тѣховѣ тековѣ текохомь тѣхомь текомь	знахъ зна знаховѣ ста сте знахомь сте ша	хвалихъ и хвалиховѣ ста сте хомь исте иша

XII. Зразки русько-української складні XIII. в.

107. Галичо-волинський літопис дає чималу скількість речень взятих з живої мови XIII. в. Вибираєм на зразок тільки деякі в часовім порядку літ.

1201: Да луче есть на своєи землѣ костью лечи, нєли на чоужѣ славу быти.

1209: Володиславъ княжитє а ятровь мою выгналѣ.

1211: не есть лѣпо боярину княжити вѣ Галичи, но пойми дщєрь мою за сына своего Коломана и посади и вѣ Галичи.

1226: Княже, дай дщєрь свою обрученую за королевича, и дай ему Галичь, не можєшь бо держати самѣ, а бояре не хотятъ тебе.

1231: да и дѣтемъ Мьстиславимъ шюрятомъ своимъ, рекъ имъ — за отца ваше(го) добродѣяньє приимѣте и держите Торцький городъ.

1235: Данилови рекъшу—не лѣпо есть держати нашеє отчины крижевникомъ, тепличемъ рекомымъ соломоничемъ.

(тепличи — зрушенє тепліагіі, подібно до Гарихъ 1252 = Генрихъ, мятель 1260 = *мѣдѣтовъ*)

1249: Видѣвъ же Даниль ляхѣи крѣпко идуща на Василка, керьлєшь поюща, силенъ гласъ ревуше вѣ полку ихъ... Русь тициви суть на брань, да стерпимъ устремленіє ихъ, не стерпими бо суть на долго время на сѣчю.

1251: Даниль возпивъ рече имъ — о мужи воинстїи, не вѣсте ли яко крестьяномъ пространство есть крѣпость, поганымъ же есть тѣснота, деряждєє обычай есть на брань.

1252: што хто приемлетъ себѣ держити . . . не чини има милости . . . время есть хрестьяномъ на поганѣи яко сами имѣютъ рать межє собою.

1254: мнѣ еси учинилъ неправду а себе еси погубилъ, ащє бы Левъ и людье мои сдѣ былѣ вси, то уразъ велїи быша земли сеи учинилѣ и градъ сѣ ачєсь прїятъ бы былъ.

1255: Сыну прїими отъ насъ вѣнецъ королевѣства . . . рать татарскїя не прєстаєтъ злѣ живущи сѣ нами, то како могу прїяти вѣнецъ безъ помощи твоєи . . . помощь имѣти ти отъ папы.

1257: якоже премудрыи хронографъ списа якоже добродѣянья вѣ вѣкы святятъє . . . правдою обѣщахєя отцю си королевєи Угорьскому, не могу послушати тебе, яко срамъ имамъ и грѣхъ не исполнити обѣта . . . сына ми пойми ко дщєри, держите и у тали, а нынѣ городовъ нашихъ хочете, а мы зань терпимъ, а гладомъ измираємъ . . . пришло къ тобѣ Романа и Новогородцѣ, абы пошелъ ко Возвзяглю оттуда и къ Кїєву.

1261: оже есте мои мирници срѣбѣте мя. а кто не срѣбитъ мене тѣи ратнїи мнѣ . . . оже есте мои мирници розмечѣте же города своѣ всѣ . . . Василко, розмечи городъ . . . прислалъ мя Бурундай, велѣлъ ми городъ роскопати . . . твори повелѣное тобою . . . бѣдъ молви горожаномъ, а быша сѣ передалѣ . . . Костянтинє холопе, и ты другїи холопе Лука Иванковичю, се городъ брата моего и мои, предантєє . . . си же слова молвивъ, и потройчи меча каменємъ доловъ . . . Побѣдъ прочъ, аже будетъ ти каменємъ вѣ чело, ты уже не братъ еси брату своему но ратнїи есь ему.

1262: о господинє, людье кацѣ се бѣдутъ за щиты со сулицами, а конѣ сѣ ними поводнїи.

1268: свояче, соимевѣся. — а азъ радъ, и порекоша себѣ снемъ въ Тернавь. И посемъ Василко поиде къ соньмови до Тернави . . . къ соньмови не шли . . .

Не бейте же ся съ ними близъ, попустите ѣ во свою землю, ольны поидутъ роздѣлившеся тоже бѣтятся съ ними.

Согрѣшилъ есмь много передъ Богомъ и челоувѣкъы, ты княжи, а земля ти спасена.

Се ми здѣ близъ мене сынъ мой Шварно а другіи господинъ мои отецъ князь Василко, а тѣма ся иму утѣшивати.

Хотѣль быхъ снѣтися съ тобою абы туто и Воишелкъ былъ . . . приславъ ко мнѣ Левъ а быхомся сняли, а не боися ничегоже.

Куме, напѣмся, и начаша пити.

1274: Дѣти нашѣ видѣлѣ, оже рать стоить за горою, пара идеть изъ коней, а пошлѣте люди добрыи съ нашими татары, ать усмотрять што будетъ.

1277: оже поидемъ къ Новугородъку, а тамо уже татарове извоевали все, поидемъ кдѣ къ цѣлому мѣсту.

1279: Ятвязѣ прислаша послы своя къ Володимерови тако рекуче — господине княже Володимере, прѣхали есмя къ тобѣ отовсихъ Ятвязъ, надѣючися на Богъ и на твоє здоровіе, господине, не помори насъ, но перекорми ны собѣ, пошли, господине къ намъ жито свое продаятъ, а мы ради купимъ, чего восхочешъ, воску ли, бѣли ль, бобровъ ли, чорныхъ ли кунъ, серебра ль, мы ради дамы.

Подъ твоимъ го. одомъ избиты мое людье, любо твоимъ повелѣниємъ или иного, ты вѣдаеши во твоєи землѣ, повѣжь . . .

Безъ лѣпа ти ся прить, а самъ ти избилъ твои люди . . . увѣдаися съ нимъ, великъ бо соромъ возложилъ на тя, а сложи съ себе соромъ свои.

1281: брате, Богъ рци буди отмстникъ твоєи соромотѣ, а се я готовъ тобѣ на помощь.

Строю мои, радъ быхъ и самъ съ тобою шель, но нѣколи ми — ѣду господине до Суждала жениться а со собою поимаю немного людий, а се вси мои людье и бояре Богу на рцуѣ и тобѣ, а коли будетъ любо, тогда ними поиди.

Радъ ти быхъ помогль за твою соромоту, но нелѣзъ ми, занялѣ нами татарове. Братъ ти тако молвить: наряжаиса самъ и лодье наряди возитися на Вислѣ, рать будетъ у тебе завтро.

Братъя моя милая Руси, потягнѣте за одно сердце.

1282: брате, сложимъ съ себе соромъ сеи, пошли возведи Литву на Болеслава Володимире, добрыи княже, правдивыи, можемъ за тя головы своѣ сложити, коли ти любо, осе есмь готовы.

Ты насъ возвелъ, да поведи ны куда, а се мы готовы, на тѣ есмь пришли.

Сыну мои Юрьи, не ходи самъ съ Литвою, убилъ я князя ихъ Воишелка, любо восхотять мсть створити.

1287: брате, видихъ мою немощъ, оже не могу, а ни у мене дѣтти, а даю тобѣ, брату своему землю свою всю и города по своѣмъ животѣ, а се ти даю при царихъ и при его радьцахъ.

Тако и гораздо, оже еси далъ, мнѣ подъ нимъ ци искати по твоємъ животѣ, а вси ходимъ подъ Богомъ, абы мь далъ Богъ и своимъ мочи изволодѣти въ се время.

Се же, брате мой, Володимиръ далъ ми землю свою всю и города, а чего восхочешъ искати по животѣ брата моего и своего, осе же ти царевѣ, а се царь, а се азъ, молви со мною што восхочешъ

А братъ ми Левъ и Мъстиславъ и сыновець ми во здоровьи ли? — Господине, добри вси и здоровѣ и бояре и слуги.

Се лежу въ болѣсти, а братъ мои придалъ ми еще болшее болѣсти. мнѣ еще живу сушу, а онъ роздаваетъ города моѣ и села моя, ольны могль по моемъ животѣ роздавати.

Брате, ты мене ни на полону ялъ, ни копьемъ мя еси добылъ. ни изъ городовъ моихъ выбилъ мя есь, ратью прешедъ на мя, оже сяко чиниши надо мною; ты ми братъ есь, а другий ми братъ Левъ и сыновець мы Юрьи, азъ же у васъ трехъ избралъ есмь тебе одиного, и далъ ти есмь землю свою всю и города по своємъ животѣ а при моемъ ти животѣ не воступатися ни вочтоже, се же есмь учинилъ за гордость брата своего и сыновца своего далъ есмь тобѣ землю свою.

Господине брате, земля божия и твоя и города твои, а я надъ ними не волентъ, но язъ есмь во твоей волѣ, а даи ми тя Богъ имѣти аки отца собѣ, и служити

тобѣ со всею правдою до моего живота абы ты, господине, здоровъ былъ, а большая мѣ надежда по тобѣ.

1288: Господине строю мои, Богъ вѣдаетъ и ты, како ти есмь служилъ со всею правдою своею, им-ль ты есмь аки отца собѣ, абы тобѣ сжалилося мое служ-бы, а нынѣ господине, отецъ мои прислалъ ко мнѣ отнимаетъ у мене города, что ми былъ далъ Белзъ и Червень и Холмъ, а велить ми быти въ Дорогичинъ и въ Мѣлницъ; а бую челомъ Богу и тобѣ строю своему, дай ми господине Берестіи, то бы ми сполу было.

Хотя быхъ ти, рци, братъ мои тотъ вехоть соломы далъ, того не давай по моемъ животѣ никомуже.

Ты же ми братъ, ты же ми отецъ мои Данило король, оже мя еси пріялъ подъ свои руцѣ, а что ми велишь, а язъ радъ, господине тебе слушаю.

1282: Не дай ми Богъ того учинити, оже бы мнѣ пролити кровь неповинную, но я исправлю Богомъ и благословеньемъ брата своего.

Сыновче, оже бы ми ты не былъ на томъ пути и не слышалъ ты, но ты самъ слышалъ гораздо, и отецъ твои и вся рать слышала, оже братъ твои Володимиръ далъ ми землю свою всю и города по своемъ животѣ при царѣхъ и при его ряд-цяхъ, а вамъ повѣдалъ, а я повѣдалъ же: аже чего еси хотѣлъ, чему еси тогда со мною не молвилъ при царѣхъ? а повѣжь ми то, самъ ли еси въ Берестіи сѣлъ своею волею, ци ли велѣниемъ отца своего, абы ми вѣдомо было, не на мя же та кровь будетъ, но на виноватомъ. а по правомъ Богъ помощникъ и хрестъ честный, я же хочу правити Татары, а ты сѣди, аже не повѣдешъ добромъ, а зломъ пакъ повѣдешъ же.

Жалую рци Богу и тобѣ, зане ми, рци, еси по Бозѣ братъ ми еси старѣиши, повѣжь ми, брате мои, право, своею ли волею, сынъ твои сѣлъ въ Берестіи, ци ли твоимъ повелѣниемъ? оже будетъ твоимъ повелѣниемъ се учинилъ, се же ти повѣдаю, брате мой, не тая: послалъ есмь возводити Татаръ, а самъ пристраиваюся, а како мя Богъ разсудитъ съ вами, а не на мнѣ та кровь будетъ, но на виноватомъ, но на томъ, кто будетъ криво учинилъ.

XIII. Загальна характеристика мови пам'яток письменства XI—XIV. в.

108. На основі розглянутого матеріалу письменства XI—XIV. в. приходимо до висновку про незначний вплив живої народної мови на мову книжну Русі-України в ту добу. Пам'ятки письменства русько-української землі цієї доби знаменні перш за все одноманітним правописом т. н. руської редакції, без особливих рисів наріччово-говірних. І так, коли великоруські та західноруські пам'ятки носять на собі виразні ціхи свого національного походження в писівні, то українські здебільша не мають таких ціх. Є це наслідком очевидної більшої книжної освіченості Русинів-Українців, завдяки якій вони могли краще задержати правописний канон від менше вишколених, але за те більше народних книжників-писців північної і західної Русі. Найкращим доказом цьому є писці — Євсей 1282 р., Простен і Кохан Житія св. Сави, та писець Євангелія Верковича, що, не будучи гораздами грамотіями східнослов'янськими — не стали ними і під впливом сербським, перемішавши основи правопису русько-українського (Євсей), західноруського (Простен і Кохан), та великоруського (Єванг. Верк.) з сербським.

109. Не мало впливала на одноманітність правопису русько-українських пам'яток і основна різниця між вимовою русько-українською та книжною старослов'янською.

А) Коли йти за старослов'янською вимовою знаків ϵ — ie — ѣ , i — и — ь , o — у — ъ , то для України дуже легко задержати ϵ — ie — ѣ , бо зелень, земля, з'бло, дьв'в'ноз'б' — в його мові не можна заступити написами на зразок: з'блен'ь, з'бмля, зело, нозе, його вислови близькі в даних випадках до написів: зелень, земля, з'б'ло, дьв'в'ноз'б'.

Б) В групі i — и — ь Українець рівнож відрізняє йотажіне свійство i в написах: Івсифь, іелень, іаковъ — від основного гострого i в написах: хвали'ти', пи'сани'іє, чьтєни'іє, храни' — хрانی. У великорусів і білорусів це і було високом і з йотажіним відтінком, який тільки збільшав піднебінність попередніх шестеживок до виразних: chwal'it'і — chwal'it'ь — chwal'і'є, pisa'nije — pisa'ni'є, czyt'ěnije — czyt'ě'ni'є, chra'ni — chra'ni'є. Тим то належить пояснити в пам'ятках нерусько-українського походження постійне хвилювання в уживанню групи: i — и — ь .

В) В рядові: o — у — ы — ъ між пам'ятками східнослов'янськими XI—XIII. в. ніяких видимих різниць немає. Основна, так сказатиб, потенціална різниця була тільки в живих мовах — північноруській і південноруській — староукраїнській, з яких перша наближала постійно оба кінці ряду o — у — ы — ъ до нових: $\text{мы}^{\text{о}}\text{ю}$ — мою , $\text{бо}^{\text{о}}\text{ро}^{\text{о}}\text{да}$, $\text{мо}^{\text{о}}\text{ло}^{\text{о}}\text{дой}$, а друга заховувала первісні: мыно , бородѣ , молодѣи , наближаючи основне о дещо до у: $\text{бо}^{\text{о}}\text{ро}^{\text{о}}\text{да}$, $\text{мо}^{\text{о}}\text{ло}^{\text{о}}\text{дѣи}$, а первісне ь , ь слів яблѣко , дрѣва , блѣха , слѣза — в гірських говорах до ы — и : яблѣко , дрѣва , блѣха , слѣза .

110. В основному рядові самозвуків а $\frac{\text{e}(\text{ch})\text{и}(\text{ь})}{\text{o} \text{ м } \text{ъ}}$ (и) староукраїнська мова не знала ніяких перемін на зразок північноруського переголосу е — о: з'ел'ен'ь — з'ел'он , брѣза — б'ер'еза — б'ер'оза , крім загальних типу: влькь — чрьмьни — жльтъи : — шлькь . Зате в північно- та західноруських пам'ятках виступає нерідко переголос основних: же , че , ше , ще — в жо , чо , шо , що .

Сказане можна засвідчити деякими прикладами з новгородських, псковських та інших рукописів. Тож до зах.-рус. Життя св. Сави додамо з Празників на крюках новгородського письма XII—XIII в. (Моск. Типогр. б-ка No 152) іегожо 49, альпидефоре 24 об., досточюдные стефанъ 68, къ иісану 77 об., хроста бага 80, (під крюками).

Євангеліє Верковича (Публ. Б-ка Гн. I, 99 описане А. Никольским в Рус. Фил. Вѣст. 1894 кн. IV.) великоруський список XIV в. з середньо-болгарського первня мішаної болгаросербської території знає: вечоръ, вращов, бьчоль, скръжотъ, жонъ, тожо, хошомъ, къ номоу — жалая, одиначадь, давидава — прокоженихъ, носышны, коко — облицѣнь, ноце его, пославшаво, драгого;

Єванг. XIII в. (М. Тип. Б-ки No 71. докаполѣы 28 об. зонофонта 165.

Апост. апрак. новгор. XIV в. (Москв. Синод. Б-ки No 24) аплѣ ижо во іерлѣмѣ 3 об., автомана 31 об., ностасы 38 об., словословые 39 об.;

Часосл. XIV в. (Публ. б-ки О. п. I. No 2) оканьныи плоти 42, всвѣтъ твоюмъ 88, ѿ чертага своего 107 об.;

Пчела XIV в. (Моск. Арх. Мин. Ин. Дѣлъ 370/820) аврипидъ 5 об., къ акаану 14 об.;

Єванг. апр. XIII.—XIV в. (Рум. Муз. No 108.) кака чтоши 79 об., мьглитъ 105 — медлацно 105 об., аныгѣлъ 106 об., 116, одосную 106 об., зооуци 2 об., 13 об.; зооути 64 об., зооушаи 121 об., 123 об.;

Часослов XIII в. (Публ. Б-ка Q. П. I, 57): прастронѣиши нбсь 11 об., недостанаго 62 об., маташа жребиы 90, толда 101 об., ны ты гїи 107, бѣ мои цѣю моуи 115, въ доумоу гїи 150, апустолы 204 об., мѣтъ твая 127, распрастранилъ 134 об., ѿпоушана соутъ безаконии 151, безаконии моѣ 171 об.

111. Поруч з отсами виразно північно- чи там західноруськими тож неукраїнськими появами стрічаємо в неукраїнських пам'ятках східнослов'янського письменства XIII—XIV в. ряд звуково-правописних особливостей, спільних пам'яткам усіх трьох східнослов'янських письменств. Нпр. (Новг. Празн. МТБ-ки No 152) усьрѣтение 88; (Єв. МТБ-ки No 7) не оупрошаєтъ мне 24 об., усретние 165; (А. п. апр. МСБ No 24) благовгодну бви. 11 об¹, 19 об², плотивгодъы 24²; (Часосл. XIV в. П. Б. О. п. I. No 2) зорямі вогненами 27 об., рѣка вогнена 27; Єванг. Верковича: оупроси, оупрашахутии, оукоусити, всоумнитися; Новгород. Парамійни XIV в. (Рум. Муз. No 1364): въ дворѣхъ твоих оусели 37 об.

В області міні ф-х, ѿ-в стрічається таки декільки інтересних рівнолежників в: Єванг. читаннях XIII—XIV в. (Рум. Муз. No 108) іеутоуоуфия (євтихия), ѿ вивсаиды 108 — при загальноруському Матѣи (=Мат'вїи, Мат'вій, Матїй), ерофѣы — мамелхфы, фомы 8.

XIV. Памятки канцелярсько - народної мови.

112. Бібліографія.

- Акты относящиеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, т. I. (1361—1598) СПб. 1863; до 1500 р. 41 NNо.
- Я. Головацкій. — Памятники дипломатическаго и судебно-дѣловаго языка русскаго, Львѣ 1867. (Науковий Сборникъ Гал. Рус. Матицы).
- П. Житешкій. — Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчя, Кіевъ 1876, ст. 353—359.
- Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV-лѣка, изд. А. Соболевскій и С. Пташицкій, СПб. 1903.
- А. Крыжскій. — Украинскя граматика, т. I. вып. 2, ст. 420а—420р, 501—507, 524—545. Москва 1908 — надруковані 43 грамоти XIV—XV в.
- Н. Дурново. — Хрестоматія по исторіи русскаго языка I. Мва 1914.
- В. А. Розсвѣ. — Значеніе грамотъ XIV и XV вѣксвѣ для исторіи малорусскаго языка, Кіевъ 1907.
- _____ Исзлѣдованіе языка южнорусскихъ грамотъ XIV— $\frac{1}{2}$ XV в. (Кіев. Унив. Изв. 1913 скт.), початок монографіи про мѣву українськихъ грамотъ, якъ вступ до критичного видання збірки українськихъ грамотъ, підготовленого автором.
- А. Шахмат. вѣ. — Исзлѣдованіе о языкѣ новгородскихъ грамотъ XIII и XIV вѣка (Исзлѣдованія по русскому языку, т. I. СПб. 1885—1895).

113. Грамоти:

- 1371 р. Галицького старости Оти** Вяцелаву Дмитровскому, писана Гридюковичем (Міський архив у Львові, ПСГ. No 23, Кримський 420а).
- 1378. Хоньки Васковой Дядьковича** Івану Губці, писана Костьком Болестрашицьким в Перемишлі (Ставропигийський Музей у Львові, ПСГ. No 24, Крим 420 б. Дурново ст. 43).
- 1378. Володислава Опольського** на маєтності Бохурь біля Перемишля Ладомирові Волошинові, писана Костьком Поповичем Болестрашицьким (Музей Чарторийских в Кракові, ПСГ. No 16, Крим. 420 б. Дурн. 42 ст.).
- 1386. Михайла Івановича** застав села Черепина біля Львова Осташкові сині Григорія Давидовського (збірка Павліковського у Львові, ПСГ. No 25, Кр. 420 є).
- 1388. Порука Новгородсіверських бояр** за вірність князя Давида Дмитриевича королеві Ягайлові (Музей Чарториских, ПСГ. No 6, Кр 503).
- 1391. Вовводи перемиського Фебруна** затвердження унна — продажу між Фанасієм владикою Перемишльським і Яшком Іспрувським (Б-ка гр. Красінських в Варшаві, ПСГ. No 26, Кр. 420 є).
- 1393. Старости Гнѣвоша** у Вишні дільниця між Ходька Лоевича синівцем Волчком і панєю Ходьковою з дітьми і зятем Клюсом (Б-ка Оссолінських у Львові, ПСГ. 27, Кр. 420 г, Дурн. 45).
- 1398. Староста галиц. і снятин. Бенко** стверджує запис пана Герваса старгренвен жеві Варварі (Б-ка гр. Тарновского в Дикові, ПСГ. 28, Кр. 420 г, Дурн. 45)
- 1400. Вовводи львівського Мацини** ствердження купна с. Шидлова п. Клюсом (Б-ка Оссолінського у Львові, ПСГ. 29, Кр. 420 в).
- 1400. Князя Александра Патрикеевича Стародубського** присяга на вірність Ягайлові (Публ. Б-ка ПСГ. 48, Кр. 507).

1401. Старости Петраша Галицького рішення спору між Кундратом Бореничем і Васьком Мошенничем (Б-ка Павлівковського у Львові, ПСГ. 30, Кр. 420 і).

1404. Бискупів Мац'я і Офанасія перемиських з радою оречення в спорі між королем Ягайлом і Ядвігою Отиною Пилецкою замісто Тичин (Музей Чарторийських, ПСГ. 31, Кр. 420 з).

1409. Старости галиц. Яна Щькотского засвідчення пролажи с. Тристанця Колі Далюевському (Б-ка гр. Тарновського в Дикові, ПСГ. 49, Кр. 524).

1412. Старости Львів. Івана Сремского поділ Сулимова між Прибка Хмеля і Войтка Сулимівського (Архив в Несвіжі, ПСГ. No 50, Кр. 525)

1418. Старости галиц. Михайла Бучацького про заміну селами між Маргаритою Росовою і Іваном Тучняком (Б-ка гр. Тарновського, ПСГ. 32, Кр. 527).

1421. Старости львів. Івана Сремского рішення спору за Білку між Яном Білецьким та Іваном Лопатичем (Б-ка гр. Красінського, ПСГ. 33, Кр. 526).

1424. Чернигів. кн. Швидригайла грамота на Косів з Монастирем на Гуцульщині Владу Драгосиновичеві (Муз. Чарторийських, ПСГ. 20, Кр. 529).

1424. Стар. Галиц. Михайла Бучацького ствердження купна—продажи між братами Ходьком і Жчюржем Головенчичами Перероськими (Б-ка Оссолінського у Львові ПСГ. No 34, Кр. 529).

1424. Стар. Льнька Зудечовського розграничення маєстностей між пп. Юрковським і Івашком Борсницьким (Кр. 531).

1445. Князя Швидригайла Чоботам на маєстности писана в Луцьку на приказъ Оелька Канцл'фрего (Румянц. Муз. — Крим 536).

1446. Кн. Андрея Володимировича завіщання маєстностей своїм дітям і жінці, писане по церковно словянському кивопечерським старцем Пахнотієм (Румянц. Муз., Крим. 542).

Полов. XV. в. Грамота ніби князя Льва Даниловича 1292 р. на маєтки Лаврівському монастирю (Крим. 420 л).

1451—4. Злагода між „паном' Іаном' Бучацким' исъ Литвинова. ис паномъ Михайломъ Канцл'фремъ Александра воеводинымъ предъ княгиною Ілиаши воеводиною і предъ ихъ пани молдавский“, якою вони „стокмилися и оусть мерзачки есми пустиди мимо ся и не имаемъ тыхъ мимошодшихъ дѣлъ и мерзачокъ поминати на вѣки“, писана „у Самборѣ мѣсяця августа у третий день“ (E. de Hormuzaki — Documente privitoare la istoria Romanilor II² Cu unu apendice documente slavone 1451—1517 de dr E Kaŭzniacki Bucuresti 1891 ст. 660—1).

1454. Князя Швидригайла на землі пану Ходькові писана в Луцьку на „приказ пана Оедков кальцл'фревъ“ (Б-ка Красінських в Варшаві, ПСГ. 22, Крим. 537).

1459. Кн. Семена Александровича київського грамота на маєток Еремі Шашкові, писана в Прилуці за Дніпром (Крим. 543).

1464 Добриня Мисютич в Острозі продає князю Івану Острожському маєток (Акты Юго — 3. Рос. I. ст. 291 — Бібл. Оссолінських у Львові)

1467. Лариона ігумена Пересопницького заміна маєтком з Яновичем (Архив в Несвіжі, ПСГ. No 13).

1483. Олизара Кирдіевича маршалка волинського запис с. Доросина Спаському м рєві в Красім біля Луцка (Холм. Ев. 153 об., Кр. 538).

1487. Йогож запис десятини з Серник свят. Спасу (Холм. Ев. 205, Кр. 539).

1493. Княгині Анни Слуцької з сином Семеном ігумену Троїцького м-ря (Акты I. ст. 296—7, Архив уніатских Митрополитов в Синоді СПб.).

1496. Князя Юрія Жаславського в Берестю на проданий маєток на Волині пану Семену Олизаровичу (Акты I. ст. 297—8, Румянц. Музей).

Мова грамот XIV—XV в.

114. Нову ступінь в розвитку мови письменської творять грамоти і всякі урядові письма, мова яких опирається перш за все на щоденній бесіді людовій. Коли мова паматок письменства XI—XIV. в. була вповні книжною, перенятою з чужого письменства для виразно означених церковних цілей та потреб деяких суспільних груп, а мова грамот і актів судових та горожанських була призначена для всіх — тож нич дивного, що мова грамот мусила бути для всіх зрозумілою, отже — звичайною буденною мовою. Через те між мовою книжною XI—XIV в. та мовою

грамот XV—XV в. не має родового (генетичного) зв'язку, єсть тільки природний зв'язок — місця, та послідовний — часу.

На основі цих взаємин годі твердити про походження мови грамот полов. XIV в. від мови книжної XIII—XIV в., або про часове наступство в письменстві одної мови за другою. Обі мови розвивалися на Русі-Україні майже зовсім незалежно одна від другої з давен, що можна було вчисти прослідити на поодиноких записках русько-українських памяток письменства XI—XIV в., а ще краще можна це бачити на правнодержавних актах північної і західної Русі кінця XII—XIII в.

Історикові мови доводиться тільки ствердити факт старої і численнішої появи памяток письменства на книжній мові XI—XIV в., та переходу традицій цієї книжної мови майже до найновішої доби під видом дещо націоналізованої церковно-слов'янщини. Грамот південно-руських з виразними ціхами русько-української мови поки що не має з XI—XIII в., дійшли-ж до нас тільки грамоти з половини XIV в., на основі яких можна скласти образ живої народної мови того далекого часу.

Одинока зв'язь між мовою книжною і грамот є писівня, що в книжку мову внісила деякі риси народної звучні, а в мові грамот XIV—XV в. старістьє стати ще виразничею усього словозмінного багатства і словаря лudoвoї мови. Але й в грамотах русько-українська писівня не стала на природній основі — звучні народної мови, тільки традиційно задержала всі знаки русько-слов'янського письма. Оця писівня стає очевидним об'єднуючим лучником між обома осередками письменської творчості Русі-України: церковно-національною і суспільно-державною, але не виразом питомої звучні української мови.

115 Завдяки традиційній одновидності писівні отсих ріжних діб XI—XIV в. і XIV—XV в., та поодиноких земель Східнього Слов'янства — витворюється нова видимість східно-слов'янської письменської одности. В обох випадках оця видимість одности спирається на чужих ненародних первістках національного письменства — а саме: на книжній мові XI—XIV в., та на писівні народної мови XIV—XV в.

З другого боку одначе й сама мова грамот XIV—XV в. не могла не піддатися значному впливові книжної традиції, особливо в видозміні. Тож ненаціональний правопис і готова книжно-граматична традиція старослов'янщини накладають на народною мову грамот особливої знамена сучасного письменства, так сказати — піднімають народну мову з низів буденщини до висоти книжної і тим робом до певної міри піддержують зовнішній зв'язок між національними письменствами всіх трьох руських народностей.

116. Крім цього народня мова грамот певної доби ставала свого рода зразком для пізніщих діб, отже новою традицією, незмінною формою, бо сама вона була тільки перекладом готових юридичних форм, чи то первісно — Сходу, чи то згодом — Заходу. Першим прикладом такого ненаціонального походження правної форми староруських актів єсть договори Русі з Греками, зладжені на зразок византийських актів; а дальшим грамоти новгородські XII—XIII в., західноруські XIII в. і галицькі XIV в. Тож до ненаціональних — правопис і книжної основи грамотичної, долучається еще правний шаблон, що незмінно переходить з канцелярії до канцелярії, з доби на добу.

Все те є тою шаралущою, під якою доводиться глядати слідів живої мови народної навіть в памятках, складених первісно цією мовою.

117. Знаменними рисами мови грамот українських, писаних на Україні українцями єсть: А) поява нового ь на місце стиснутого е: 1371 — истворьньемъ, полѣпшѣнь Пѣтръ; 1378 ХВД. умышлѣньемъ, успѣнье, благословѣнье, нарожѣньѣ; 1378 ВО. — умышлѣньемъ, княжѣвнѣя, нарожѣньѣ; 1388 — нарожѣньѣ, прилюблѣние; 1391 — умышлѣньемъ, потвержѣньѣ, нарожѣньѣ; 1393 нарожѣньѣ; 1401 — выведѣньѣ, 1454 потвержѣньѣ.

Місце напису оцих грамот — Галич, Перемишль і Луцк, тож західні окраї української мовної області.

Б) Зате перехід стиснених о, е в у, ю є значно більше поширеною рисою українських грамот, присущою не тільки в галицьких взагалі, але й в грамотах наддніпрянської України: 1378 ХВД. — торгувля, Двурьсковичъ, (Мунастьрь, Нѣстюръ — належать до ряду переоголосу грецьких о, е на слов'янській основі); 1378 ВО. — Кракувський, божьомъ; 1391 — Испрувському, у Бышкувскуи граници, по божьомъ; 1393 — мазувшанинъ, по божьомъ; 1398 Бечка: чтюнь, своєю, на своємъ; 1400 Машини — чтюнь, кунь, кундрать; 1401 Кундрата; 1409 — Далюевскому, 1412 ружства, пол. XV в.

ніби Льва — по нюмь; 1459 Прилука — всюю, всіомъ, унь; 1493: отсюль — отуль — потуль — оттоль

В) Третьою характерною ціхою українських грамот є взаємна міна у-в та вставне, або відсутнє в, 1371: вжиткове, вжити, у вѣки, вѣ его брата уздали: 1378 ХВД, уздала, у вѣки, Ларивона; 1378 ВО, вчинили, взозрѣвши, Ладомирови; порівняти до цього: Ладичин = Владичин, ся се = вся все (Горохолина Богородч. пов.); 1391 узоздрять, ужити, уздаль, 1393 узоздрять; 1404 вутрие; 1409 уздали, у тои; 1412 по узнесені; 1418 уздал; 1421 со усѣмъ, узяли есмы, у пятокъ; 1445 вгорского; 1464 вочину; 1493 вриадиль; 1496 усхочетъ, на вжиткы.

Г) Із співзвуків найзаметніша поява х на місці грецького о — ф: 1371 Ходко, Ходор; 1378 Хонька, Ходорови, Ходько, Федуть; 1386 МИ, ходковѣ; 1388 Хвороша, Хома; 1391 1393 Ходько; 1398 Бенка — Хроль; 1400 Машини — Ходоро; 1424 Швидриг. Чернигів, — Ходосова; 1446 Пахнотіи, 1454 Ходька.

Ся поява міни ф — х в живій мові заметна й в давній передачі німецьких слів, нпр. Reifen (обруч) звучить в говірнім галицьким як рихва; а навіть іноді на місце нового дзвінкого ф замість тихого в перед тихою, напр. тхѳрий — вторий (записано автором 1908 р. від старенького міщанина з Адамів передмістя Бережн).

118. Дека частина оцих появ спільна й мові західноруських грамот. Міна у-в, приставнє в звісне грамотам: + 1341 князів Кестутя і Ліборта торунським купцям на торгівлю з Луцьком — у Торунь, (Крим 532); 1350 Евнутія, Кестутія і Любарта: оу Холмѣ, оухочетъ, узяти, передъ вѣгорськимъ королеми (ПСГ. 46 Дурн. 39); Полощ-ка грамота Витовта 1383 Карачовському (ПСГ.17); оу Каменецком повѣтѣ, гдє упадаєть Морашка оу Морахув; 1386 Федора Данилевича (Кр. 501. ПСГ : 9) у Луцьку, усхочетъ; 1387 Панка слуги королевого (ПСГ 12) — оусемъ, оу суботу; 1400 Александра Патрикѣвича (Кр. 507, ПСГ. 48) — у возера.

119. За те не знають західноруські грамоти у ю на місці стиснутих о, е, тільки декуди мають о на місці е, та міну е—ѣ, нпр.: 1350 вѣльми, 1383 Витовта: Карачовському, ведомо; але — всим (и), Стрынов рог — очевидно під впливом місцевої вимови назви; 1387: дєсяторо, какжо, ешо, ведомо оусемъ, последнее, порозтве хве, двесте, на грамоте, завеситою, подѣлеты, по Михайлове дни; Луцька 1388 Федора Данилевича (Кр. 502, ПСГ. 10) — Еско, верно, изменит, привесили, пѣчяти; Судмирська 1389 Князя Семена Лыгвени: осьцашины, милеишины, коруне, сведоцтво, Ядвизе; Житомирська 1433 грам. Швидригайла (Крим. 534, ПСГ. 21); на рецѣ Семеновце сеножати, реками, по Ленкове животѣ, на преде, вграде Житомири; Луцька 1438 Швидригайла (Кр. 535) — нинишином, у повете, слєсы, с пасеками, с сьножатми, Мыше, променити, подѣ детми, двема копыи, сведоки, Самашковѣ.

До сих особливостей західноруських грамот належить зачислити ще передачу литовсько-польського g (г) знаками — к, гк, кг: 1350 шлькѣрта; 1387 Скиригкайла, Сकिргкайла; 1433 Швитригкайло; 1438 Швитригкайл.

З розглянутих західноруських грамот тільки в обох грамотах Федора Данилевича 1386 і 1388 (ПСГ. 9 і 10, Крим. 501 і 502) читаємо: осподарь = господарь, звісне в цю добу й новгородським пмяткам.

120. З північнї західноруської перейнято до українських грамот спосіб для означення звука г через кг: 1388 кгирдивид; 1424 Швидригайла — Швитригкайло; 1445 Олькирдович; 1446 Олькирдовича; 1454 Швитригкаль, Олькирдович; 1487 Мкидеевич.

Рівнож неукраїнського походження є написи в обох волинських грамотах — Луцькій 1454 та Пересопницькій 1467 і Прилуцькій 1459: Луц, у повѣте, на рецѣ на Стыре, среками, сведоки: Прил. лесами, рекою, реки тоіє, над Нестромъ, в себе, сеножатми, дети, у Прилуце за Днепромъ; Перес. вечно, променит, старосте, с сеножатми, з лесы, имено, двесте рублевъ, старосте луцкому, маст вѣрнути, про лепшю.

Новгородсьверська грамота 1388 р. дає дуже інтересний аразок перейнятої живцем з польського первя ріжнотаміности: тонѣ листь, тонѣ исный (ніби зрученє: ten), во вшитки часы, славнему, како кєды, голдованіє В західно-руській грамоті Володислава Ягайла 1394 сі полонизми нашли собі вираз в північнї: вѣликий, зѣмль, верныи, задерѣвешкии, зѣмляини, при томъ всѣмъ, всѣго, зѣмли рускоє, тымъ лепѣи и вернѣи, намєсткомъ, сѣму волѣнї продати, дѣсъято, лесомъ, Пѣтра.

121. З особливостей українських грамот, що можуть знаменувати й західноруські, але в даному разові є тільки появами української мови, належить назвати переголос е в о: 1391 і 1393 приходъши; можливо що цей вислів наявився подібно

до — пришоль 1424 Мих. Бучац. Впрочім волинські грамоти Швидригайла 1424, Луцька 1454, Пересопницька 1467 і українська Прилуцька 1459 знають: 1424 будуць, бичивць; 1483 кровны; 1493 до сосны до нашео, нашего сосонья, старины вашео, на чомь, ничего, Гиковичомъ (dt. pl.) але — почениши; 1496 Бѣлошовь, съ сьчомь, жона, прирочонны. Все це явища оперті на уподібненню (=звуженню різноманітності) видозмінних форм: добр — будуц — чорн — жолт — жон —, або на захованню первісних основ: крвь — кров —, заступлених згодом польським крв —.

122. Особлива любов писця грамоти 1424 Ленька Зудечов. до і зам. и: сїмь лістомь, їли, колї, розвѣхали, границю, закопали, люди, рубатї, паствїті, свїнеї упушатї, свѣдци былї, прї, приложїлі — може бути відгомонем передачі місцевої вимови, яка ще й нинї в Перемиському й по Сяновї знає вислови на зразок: чїтатї, писатї.

Зате передача глухих ъ, ь голосївками о, е, в галицькій грамотї 1418 р.: Бучацекї, кождому, услышите (3 sg.), земляны, Марегорѣтоу, Мерекорѣтоу, земелею, со весѣми ужитькї, вѣкы вѣченѣѣ, Тученяк, Куропотеники, изевѣка, земеского, Галицекї, Грабовецекї, Волочек, Медынескї, свѣдошество, на перевоѣ Матькї, Иванок, Воиток — єсть тїлькы відуком південнословянськєй правописної традиції, але не висловом живої мови, що передавалася інодї близькими до живої вимови написами: 1493 очичь, сосонья — сосонье, Спаськый; 1496 будеть потребѣ (= потрібї в галицьких говорах), живуть, мають, рѣчьками (=суч. рїчка).

123. Міна и ы в українських грамотах XIV—XV в. майже не подібуеться, бо відокремлені випадки не слїд вважати загальним виразом звучнї і писівнї. ВО., сьрѣкы; 1386 Мл. черепане; 1393 Гнев. познавами; 1459 немалимь, отчизни; 1483 Доросын; тїлькы 1496 ближны — ближних єсть висловом злиття рїжних основ.

124. У словозмїні стрїчаються форми, звїсні нам вже з письменства XIII—XIV в. На особливу увагу заслуговують тїлькы: в зах. Полоцькій Грам. 1383 Витовта — кожному, та в Луцькій 1454 Швидригайла — кожному, а в Прилуцькій 1459 р. — сь тоєю рѣкою.

Прочї відмінки заступленї ось якими зразками:

А) **Одинна:** П. рускоѣ землѣ 1371, еѣ 1378 ХВ., Опольскоѣ, тоѣ земли 1378, Рускоѣ земли 1393, другоѣ нашей земли 1404, Матькы божиѣ 1418, Господы нашео старцевѣ 1445, влדця нашеа бїца и приснодѣвы Марїа 1446, тоє отчизни 1459, стое прѣтоє 1467, волянское земля 1467, 1487 всеє ярыны — дне 1386, Пѣстынѣ 1424, каньцлѣрего 1445; 1464 Маршалко князя Ивановѣ острожскоѣ; 1493 до тоѣ сосны, до сосны до нашео до старое монастырское, подлѣ Ивановьскоѣ дороги, старины вашео, тоѣ земли.

III, VII: тои 1378 ВО., Григорєви 1386, Ядвизѣ королицы Польскої 1388 р., у Теревельскїи волости 1393, по стомѣ Михаилѣ 1398, на Войтку Сулимовскомѣ 1412, по Прибокє сестре по Алжбѣтѣ 1412, у волости у Лвовскої 1421, у волости Снятинскої 1424, Швїтр.; на всїхъ 1493.

IV. панюю 1418.

VI. ись земею 1371, волью 1400, 1409, с земльою — подѣ нашую пѣчатью 1409, тим манастирьм 1467; за тьми соснами 1493, зо сїмь 1496.

Б) **Множина:** І. вшитци сусѣде 1371, бояры 1378 ХВ., девяносто 1398, продковє 1459, которые люди — сѣножати 1496.

II. ехъ, всѣхъ трии 1371, инѣхъ добрыхъ 1391, з обудвухъ сторонѣ 1459.

III. дѣтемь — 1378 ХВ.

IV. села вшитка 1393, за нашѣ предѣкы пол. XV. в.; тьи чѣтыри члвкы 1467.

VI. людми — 1378 ХВ., трими срѣлїи 1378 ВО., своєми крылошаны 1391, сполми — ролями 1424 Шв., сь старци 1446.

В) **В двоїні** — два хресты серебряная 1393, дву копу 1400, со двѣма сынма 1378 ХВ.

Г) Час минулий творитьсѣ постійно через зложення дієприкметника (—лѣ) і слова есмь — есми (1464, 1496). Прилуцька грамота 1459 має ще форму: будеть хотѣв — для вираження будучини з поміччю минулого дієприкметника і слова — буду. Подібуеться однакє й вислови для минулого часу без помічного слова: 1493 — бжчиваль, рядиль, не чинили, рекли ітп.

XV. Про мову памяток XVI—XVIII. вв.

125. Описи рукописних збірок з українським матеріалом переважно XV—XVIII. вв.

Владиміровъ П. Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности XVI—XVII в., Киев 1890. (Чтения в Истор. О-въ Нест. Лѣтоп. IV.) Чимало інтересного находится в йогожъ праці: „Докторъ Францискъ Скорина“ Спб. 1888 ст. 15—34.

Соболевскій А. И. Замѣтки о малоизвѣстныхъ памятникахъ югозападно-русскаго письма XVI—XVII. в. (з москов. 6-к 8 рукописів. Чтения в истор. О-въ Нест. Лѣтоп. 1895, IX. 1—24).

Крыжановскій Г. Рукописныя евангелія кievскихъ книгохранилищъ, Киев 1889.

— Рукописныя евангелія Волин. Епарх. Древлехранилища (Волин. Истор. Археологическій Сборник I. ст. 1—75) Житомир 1896.

Бугославскій Г. К. — Волинскія рукописныя евангелія и апостола XVI—XVII. вв. (Труды IX-го Арх. Съѣзда II. ст. 277—307) М-ва 1897.

Описи важнішихъ бібліотекъ Петрограда, Москви, Вильна — названі в Лекціяхъ А. И. Соболевскаго і свящ. І. М. Смирновимъ: Указатель описаній славянскихъ и русскихъ рукописей отечественныхъ и заграничныхъ книгохранилищъ, Сергіевъ Посадъ 1916.

Житомир: **Перетцъ В. Н.** — Отчетъ объ экскурсіи Семинарія русской филологіи въ Житомиръ 1910 г. (Кiev. Унив. Изв. 1911 IX, X, XII).

Катеринославъ; **Перетцъ В. Н.** — я. в. въ Полтаву и Екатеринбургъ (Кiev. Унив. Изв. 1911. II).

Камянець Подл.: **Свѣнцикій Е. протоіер.** — Опись предметовъ старины Музея Подольскаго Церковно-историко-археологическаго О-ва.

Київ: **Петровъ Н. И.** — Описаніе рукописей Церков.-археологич. Музея при Киев. Дух. Академіи, Київ 1875—1879 I—III, (Труды Киев. Дух. Акад. 1874—8).

Петровъ Н. И. — Описаніе рукописныхъ собраній находящихся въ г. Киевѣ (Чтения ОИ. Др. 1892, 1897, 1904 і особно: I. Собр. м-та Макарія, Мълецкаго м-ря, К-брат. м-ря, К. Дух. Семинарію; II. К.-Печ. Лав., Михайла м-ря, Пуст. Ник., Выбуд., Флор., Десят. церкви; III. К.-Соф. Собора.)

Маслов С. — Рукописи Софійської Катедри в Киіві (ЗНТ-ва і. м. Ш. т. 72 ст. 122—140 р. 1906). Огляд українських рукописів з приводу III-го т. Опису Петрова з відривками передмови Решетилівського Евангелія Симеона Могилы 1670 р. (ст. 125—7) та зразками мови 2-гої полов. XVII. в. (ст. 136—140).

Масловъ С. — Описаніе рукописей Истор. О-ва Нестора Лѣтописца XXI) К. 1909.

Масловъ С. — Обзоръ рукописей 6-ки Импер. Университета св. Владимира, Киев 1910.

Требін О. — Матеріяли до історіі української мови з рукописів XV. в. київських бібліотек (Записки Укр. Наук. Т-ва в Київі 1910, VII).

Львoрскій Ю А. має готовий опис власної дуже цінної збірки рукописів, переважно з Галицького західного Підкарпаття і Закарпаття

Львів: **Калужицький Є. І.** — Обзоръ славянорусскихъ памятниковъ языка и письма, находящихся въ бібліотекахъ и архивахъ львовскихъ, (Труды III. Археол. Съѣзда въ Киевѣ) 1877. Kętrzyński W. — Katalog rękopisów b-ki Zakładu narodow. im. Ossolińskich, 1881—1898.

Перетцъ В. Н. — Славянскія и русскія рукописи 6-ки Оссолинскихъ въ „Отчетъ о занятіяхъ во время заграничной командировки“ 1907 (КУИЗв. 1907 XII. ст. 8—17).

Свѣнцицкий И. С. — Церковно и русско-славянскія рукописи Публичной 6-ки Народнаго Дома во Львовѣ (Изв. Огд. рус. яз. и слов. Акад. Наук 1904 III).

— Опись Музея Становиційскаго Института во Львовѣ. Льв. 1908.

Свенціцкий І. — Опис рукописей Народнаго Дома з колекціи Ант. Петрушевича I—III. (Укр.-рус. Архив I, VI, VII) Львів 1906—II.

— Опис рукописів Національного Музею у Львові (ще не друкований).

— Каталог рукописів 6-ки м-ря св. Онуфрія у Львові (рукопис).

Франко І. — Карпаторуске письменство XVII—XVIII. в. Львів 1900 (переважно рукописи власної збірки і 6-ки Наук. Т-ва і. м. Шевч.).

Ньжинь. Сперанскій М. Н. Описание рукописей 6-ки Истор-филологического Института кн. Безбородко (Известія Истор.-филологич. Института кн. Безбородко в Ньжинь XVIII, XIX, XXI, XXI) 1900—1905.

Перетць В. Н. Отчет объ экскурсії Семинарія русской филології въ Ньжинь (Кіев. Унив. Изв. 1914, XI).

Одесса. Рыстенко А. В. — Рукописи принадлежащія 6-кѣ Императ. Одесскаго О-ва Исторіи и Древностей (Записки Импер. Одес. О-ва Ист. и Древн. XXVIII) 1910.

Перемишль: Б-ка гр. к. Капитули.

Петроград. Никольскій А. И. — Описание рукописей хранящихся в архивъ Свят. Правит. Синода I—III, СПб. 1904—1910 (чимало давніх рукописів з західно-української країни).

Майков В. В. готовить опис збірки Н. М. Михайловского, складеної на Україні і набутої Публ. Б-кою.

Полтава. Перетць В. — Отчет об экскурсії семинарія русской филології въ Полтаву и Екатеринославъ (Кіев. Унив. Изв. 1911, II).

Почаїв. Березин В. — Описание рукописей Почаевской Лавры хранящихся въ 6-кѣ Музея при Кіев. Духов. Академіи (Тр. К. Дух. Акад. 1881 No 7—9 і особно) В монастирській б-ці було ще в 1905 р. д у же багато нерозібраних рукописів латинських і польських XVIII. в. з монастирських шкіль, важних як історичний матеріал.

Унгар — в Епископск. б-ці чимало рукописів XVI—XVII в., було децо й в б-ці Духов. Семинарії.

Чернігів. Лилеев М. И. — Описание рукописей хранящихся въ 6-кѣ Черниловской Духов. Семинарії, СПб. 1880 (Памятники О-ва Люб. Дрив. Письм).

Чернівці. Б-ка Митрополита, Православної Семинарії і Краєвого Музею мають децо рукописів і стародруків.

Яцимирскій А. И. Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ (Сборн. Отдѣл. рус. яз. и слов. Имп. Академіи Наук т. 79) СПб. 1905.

Помічні праці:

Новий збірникъ палеографическихъ снимковъ — Акад. А. И. Соболевскаго
Палеографической Изборникъ — И. М. Каманина.

Памятки мови українського письменства XVI—XVIII. в.:

Видання присвячені пам'ятникам історії і культури України-Руси:

Памятники издание Временною Комиссією для разбора древнихъ актовъ, I—IV.

Акты относятся къ исторіи южной и западной Россіи I—XV (I. 1361—1598, II: 1599 до 1637).

Архив Юго-западной Россіи, тт. X—XII, присвячені історії церкви і Львівському Успенск. Братству в Галичині.

Dr. W. Mikowicz — Monumenta confraternitatis Staurupigianae Leopoliensis, I—II. (1518—1600). Leop. 1895—8.

Dr. J. Szaraniewicz — Diplomata statutaria.

Русская историческая Б-ка т. IV. (Пам'юдія Зах. Копистенського і полеміка), VII. (Адама Погія 1595 р. і Апокрисис 1597).

Літописи українсько - руські:

1498—1649 Львівська Літопись (видана А. Петрушевичем в Наук. Сборн. Гал. рус. Маг. 1867 III—IV. ст. 261—291).

1507—1737 Літописець України.

1241—1621 Київська Літопись.

1608—1700 Межигородська лтп.

Козацькі: Величка, Самовидця, Грабянки.

Иполвта Вишгъского Пелгримация или Путешественикъ во святой градъ Иерусалимъ 1709 (Чтенія — Москва 1877), крацій зразок народної мови в книжній формі початку XVIII в.

Поодинокі грамоти:

1511 і 1519 р. Одріхівські умови (Записки Н. Т. ім. III. 1902 т. 50).

1540 Федора Андрієвича марш. Волин (рпк. Муз. кн. Чартор. No 1180 ст. 619).

1561 Петра Кирдієвича (ibid ст. 43—49).

1577², Лист „Петрового Буначскои мари андреевнои Кунеевскою, на томъжо имено — водолугъ свое воли ани тепер взои дати могу — прищодчы (ibid. л. 10—12).

— ¹², положонъ, жоны (л. 14).

1579 волае, шостог мая (л. 51 рпк. Оссолин. No 4044).

1583 (ibid. No 4045 л. 35) волае

1613 ibid. 4044 л. 13: водлуг, при декретъ головнымъ трибунальскимъ.

Рукописи і друки:

Помяник Києво-Печер. Лаври XV—XVII в. (Чт. в ист. о-въ Нест. Льв. 1892—VI С. Т. Голубевъ). Пересопницьке Євангеліє 1556 р. писане Михайлом з Сянока (Труды III. Археолог. Съезда т. II. ст. 221—230 і Приложенія 43—111 статія П. Житецького і Журн. Мин. Нар. Прогр. 1912 IV—V ст. А. Грузинського — Палеографія, і критик, замѣтки о Пересопницкомъ Єванг.).

Волинське Євангеліє 1571 описане: протоер. Н. Трипольським в Волин. Ист. Арх. Сб. II. ст. 1—144. Жигур 1900. А. Назаревським в Отчетъ Семия. В. Н. Перетца в К. Унив. Изв. 1911, IX. ст. 47—49 (XII. ст. 141—144).

1571 пісня про Стефана Возволю записана в Граматиці Благослава (Франко — Студії над укр. народ. піснями I) Зап. Н. Т. і Ш.

1581 Євангеліє перекладене В. Негалевським (рпк. б-ки Києво-Михайловського м-ря) з польського 1577 р. — описане з боку мови А. Назаревським в Київ. Унив. Изв. 1911 VIII. ст. 1—40, XI. 41—78, XII 79—139.

Кон XVI в. Тригорське Учительне Євангеліє в коротці описане А. В. Баргієм в Отчетъ В. Н. Перетца К. Унив. Изв. 1911 X. ст. 89—98

1592 Учитель. Єванг. Катеринославського Музея Поляга г.л. Отчетъ В. Н. Перетца з екскурсії до Полтави і Катеринослава 1910 ст. 72.

1591 (Львів) Аделъфотис' Грамматика доброглаголиваго студіословенскаго языка — студія про неї Дра К. Студинського в Зап. Н. Т. і Ш. VII. 1895 р.

1596 Грамматика словенска (Лаврентія) (Зизанія) — студія про неї Мих. Возняка в Зап. Н. Т. і Ш. 100—102 і особіно 1911 з передруком Лежиса, ст. 93—111.

1597 (Острого) Апокрисисъ зразок мови полежиста.

поч. XVII в. в Лямент (г.л. Зап. Н. Т. і Ш. 1903 т. 51 ст.

1618—9 (Євѣ) Мететія Смотрового — Грамматикі словенския правилое Сантага (студія) дра Е. Макарушк, Львів 1908; П. Житецького — Очерк ст. 76—27; Н. Засадкевича, Одесса 1883 і рец. А. Будиловича в ЖМНП. 1883.)

1627 (Київ) Лежисовъ словенороссій Памѣя Беринди (П. Житецький — Очерк ст. 37—51).

XVII в. Синонима словенороссій, рпк. Києво-Печ. Лаври — виданий П. Житецьким в „Очерку літературної історії малорусскаго нарѣчія в XVII—XVIII вв.“ К 1839 ст. 1—103.

Кон. XVII в. Словник Марша 7-и мов (Извѣстія 1907 IV ст. 113—119 в статті П. А. Сырку про словянскі рпк. Bodleian Library в Оксфордї)

1643 і 1645: Грамматика Івана Ужевича — в Парижі 1643 (Martinov — Les manuscrits slaves de la bibliothèque impériale, Paris 1858 ст. 36—38; рпк. Biblioth. Nationale No 7568 Q; А. Соболевського — Замѣтка в Чтеніях истор. О-ва Нестора Львон. 1906 XIX ст. 3—7.

Ужевича грамматика в Appas 1645 p. V. Jagić в Archiv für slav. Philologie 1907. XXVII. ст. 154—160.

Софійська б-ка в Києві рпк. No 180. Наука християнская за Євглія въ коротцѣ зложобная въ кождою неделю и празникѣ Господскія и Богоматерня, на увѣсь чыйль рокъ, барзо простою мовою и діялѣткѣмъ ижъ и напростѣшему челоувѣкови снадно понається... Не розумій собі тогѣ читѣльнику милѣ! Ісѣ бы то сѣтя учительна Євгліяская книга простою барзо мовою зложена для якои о собі гордины або видкоумія якѣ бы понижаючи авторвъ стѣхъ пешлихъ; которыхъ мѣ теперешні (личу смѣле речи) бурхове бѣдыло: якѣ нбо от земль далеко не тылко од добрыхъ дѣль але напаче и од дарованій дѣхъ стого одстоимо; И за ледво що годны и именья вспомянуты. Але для тогѣ самогѣ и коротко и мовою назбит простою предложилося: Ижъ бы въ церквѣ бѣсо: вше-лякѣ и напростѣши челоувѣкъ моглъ що колавекъ ведлугъ довшилу своѣго поняти и въ Євглію того дня читаноу зрозумѣти, и к пожитку своѣму дешевноу слово хво привлащати не одходячи пороже от дому бѣго... А поневажъ всѣхъ нас заровно и еднаково хс гдѣ вѣрныхъ своихъ ласкою своєю и милосердіемъ даровавши удостоилъ. Прето и слово бѣже наука хва спасителя нашего: дешевны покярѣ всѣмъ звырозумѣнемъ; одкрыто простою мовою: повинна быт въ церквѣ божои от пастыря и учителя проповѣдана: Ижъ бы згода и наподѣлши въ розумъ могъ зрозумѣти и пожитковати: бо широкая а узловатая мова рѣдки пожитокъ члку приносит. Але простая и короткая а дотогѣ з'вырозумѣнемъ одкрытая: в прудкомъ частъ всѣ обширне аргумента, и завыхляные мовы загортуе. И двѣма од трѣма слоувы короткими: барзо много слоувъ можегъ въ собі залкнуты... (Записки Н. Т. і Ш. т. 72 ст. 127. С. Маслов).

З друками українських друкарень можна познакожитися через: И. Каратаева — Описаніє славянорусскихъ книгъ 1491—1652, СПб 1883 та

И. Свѣнцицкого — Каталогъ книгъ церковнославянскои печати Церковного Музея во Львовѣ, Жѣвкѣ (показчикъ по друкарнямъ и друкарням).

Угровускїя пам'ятки показані: Е. Сабовимъ у Христоматїи ч.-слав. и угровускїхъ литературныхъ пам'ятниковъ, Унгар 1893. рец. А. Петрова ЖМНП. 1893 X.

Біленькимъ (Г. Стрипськимъ) — Старша руська письменность на Угорщинѣ, Унгар 1907. та А. Петровимъ в „Матеріалахъ для исторїи Угровскїи Руси“; IV. Пам'ятники угровускїи письменности — СПб. 1906 і V. Первыи печатный пам'ятникъ угровускїи нарѣчія — Урбарь (Марїи Терези) з подрѣбнимъ розглядомъ грамматичнимъ и словаремъ.

Загальний образъ розвитку української мови в письменстві XVI—XVIII в. податюг: мислячи А. Потебня — в „Запискахъ по русскїи грамматикѣ“,

Е. Карскій — Западнорусскїя Псалтыри XV—XVII в. Варшава 1896 та

Тимченко Е. К. Функціи генитива въ южнорусскїи языковой области, Варшава 1913, рец Г. Ільинскаго в „Україні“ 1914 IV. ст. 104—5.

Суцільно говорять про звуковий і видозмінний склад української мови XVI—XVIII в.

Житецький П. — Очерк літературної історії малорусскаго нарѣчія въ XVII и XVIII вв. Київ 1889.

Шимановскій В. — Очерк по исторїи русскїхъ нарѣчій. Черты южнорусскїи нарѣчія въ XVI—XVII вв. Варшава 1893.

126. Декілька записів XVI — XVII. в. на українських рукописах.

Апостол 1502 р. (Капитульна б-ка в Перемишлі) писаний в лист. року з. і. ржкоа Павла попа саноцкаго въ градѣ саноцѣ при цви ст. великаго хва мчн. домит (рія).

Евангеліє (Публичная Б-ка F 1551) л. 109: Влѣтъ знего полужилъ сіе стое егліє къ успленію прѣстѣ бдци налюблинѣ еустаеи ондрѣвичѣ.

Сіє стое егліє вбнови по своему обещанію і положижъ в прѣсте' бжїи цркви успенія прѣсте'бдци на любини елизарей петров снѣ вечеславъ рлаго (1622 р.)

Апостол 1551 р. (Кап. Б. Пер.) Слава гу б-оу помогшоу рукою многгрѣшнаг власіа Мшколѣ сяноцкои. сти бжїи и вы братіє чѣте исправлѣючи, а мене многогрѣшнаго не клнѣте.

Въ лѣто по седмои тысяши него (=1651) поновиль сіж книгж . . . многогрѣшныи рабѣ бжїи іерей василіи поречнны' вѣлынець, намѣсник повѣтоу саноцкого. власны свояк тогож власіа которы' писал апль сей.

Евангеліє 1554 (я. в. Nr. 30): Изволениемъ . . . тетрѣ рукою много грѣшнаг раба бжїи ереѣ адрѣа вселѣ кореници въ ярославскои власти влѣтъ зѣв. . . . за панеи ѣажны панеи андражевои ярославскои панеи . . . за вѣца намесника ярослав. бжїа юан. ино аще братія где есми слово изгрубил албо вписался чѣте . . . грѣхъ бо естъ клати труждающагося.

Сию книгу . . . купил р. б. григориї мамаї и рабѣ бжїи семион логинчя. Купили єи за двѣ копѣ и придали єи вселѣ Кореницѣ ко цркви прѣстѣи влѣдчи нашеи бдци и прно двѣи мрии . . . ино гдѣбы єи хотѣлъ взати . . . вѣтого мѣсца то грин и сенко имаюг суд пред бгомѣ имѣти снимѣ . . . а которы, щенникъ буде на том егліи стоми чти буде то повинен ба ба просити . . . и родитєли их повинни упоминати на вечернях и на заутрѣнях и на службахѣ котории усопшии родители их. Харитона, еврониа, настасіо, ѡгафіо, артимія, агафею, агрефину, удотаю (=Євдокію, Авдотью), лазориа, устиана.

(1604) Рєстрѣ книгѣ и всѣхъ аппаратовъ цєркви Кореницкоє. Напрод єв тетро апль тетрѣ, минеа збрана, фалгыра, лѣхтар мосажны, на б флѣяров. свѣч тры великих, рыз гатласовыхъ двое. покровцов тры, шестодник, апль праѣс ахд

Евангеліє Q 1557 (є. в.): Іерєискимник Касіан придал сіє егліє къ стому преображенію за свое обрущеніє грѣхов и своихъ родитєли бє даим на вѣчную памѣть.

Въ лѣт по седмои тысящи ѣє. го сѣписано бѣс сіє стое егеліє въ обитєли прѣта влѣдча ншеа бжїа прно двѣи мрии и славнаг єа оупєниа въ бжїавѣ манастири И придал сіє стое егліє тетро раб бжїи щєнноскумник Касіанъ къ цркви стго и славнаг. . . . тогож манастирѣ оунава на вѣкы. абы єг никто не смѣлъ одавити ни продати от тоа стѣм цркве под клѣтвоню стѣх отц.

Евангеліє 1561 (я. в. Nr. 20) ржкою. . . , р. б. феѡфана афѣа.

З Библиї 1569 р. написаной „божією помощію повелєніємъ же и пилноєтию хоудаг члєка на имя лоуки въ ненєславнѣмъ же градѣ Тернополї“ виписи в Карского Є. — Западнорускія переводныя псалтыри, XV—XVII в. Варш. 1896 ст. 25—26. Б—ка гр. Краснѣнских в Варшаві.

Евангеліє 1570 (Публ. б-ка F 1 33 гр. Толстово I 138) 191 об.: року бжїа афѣї. ижъ юрєко избратом своим на имя сенем сторговалиєя о отчизну свою за л. гривен при добрыхъ людєх. дал ємоу при могорѣчи єї. гривен, были при том людє. прѣшиї сава суда галкович и сава вачевич и гоускович андрѣшко. иваско глєсакочич. и сенко тивонон (!) и кость боса. и кипрѣв дємко. и оустан дємкович и иванко кєстєвич и грѣць жукович влєхно жидович иван бѣндѣшь михавко кєстєвич и иныхъ людїи много было притом. Тєє писал поп семион Пшєнский рукою власноу.

(Л. 192, верхнїм полєм, скорописом, мїєцями обрїзано): рокс бож афѣ. . . . о. отчизнѣ свою заштоєа згодили были за к. гривен загайко изь иваном. и плативѣ єго часть дал єму яловицѣ задеват вердѣнковѣ и кона засѣмъ золотихъ отбѣл єго статєчнѣ при добрыхъ людєхъ был притом козма лѣкашевич и сєнь бовцал иныхъ добрыхъ людє, было нatto досѣт:

(л. 191 об.) Рокс бжїа ахлг. продал пѣз лукс гдинови отцѣ Максимѣ вѣпшєнє-скомѣ маєт смѣ дати злотыхъ при записѣ, а за дрѣгое повинен єго поховати, а тая лѣка под рокевовъ горовъ, межа межи ѡнискомъ ханєвич и межи шкитємъ илькомъ. а при

том были люди добри наперши судя тишко. в салов' током' иван. стебел кскаш циган-гриц' яць микулич, васил попович, Сень азбучин, иван пѣзувѣ сынѣ, инѣших добрых людѣ' немало. Маѣим попѣ ѡпшенски рѣка власна".

Евангеліе 1571 (гр. к. Капит. Б-ка в Перемишлѣ No 19.) написане „рукою многогрешнаг андрѣя Ѣуниковича спремишла и придана быс ку цркви сѣои столечной до вѣлча манастиря спениа Козмоу Ковалем премыскимъ и ктитором стое столечное цркви премыское при его королевской млти полскомъ августѣ Жижгимонтовичѣ а великом кнзи литовском р. б. аѣа.

1640 р. дали ѡправити р. б рад изжоною . . . посполу ѡшко гаврила сѣй . . . колотом своим дали ѡправити израдом за ѡпущение свое грѣхом . . . вѣнными часи за епископа аанасіа.

Апостол XVI в. направлений 1583 р. (я. в.) „дали направити богобѣных мужи грома(да) родиславска ку цркви бже' гориславской до ѡздвиженѣ чесного крѣста за попа ѡноореа есиѣа на вечность, которые книги жадин (!) поп и дык не маюг привлачати.

З Герляхѣвского толкового Апостола кінця XVI в. (Б-ка Ю. А. Яворского). Продовження 29 зачала: „А хто агглѣ гнѣ пристѣпиль. и иснос са вѣстѣила вѣмахах, а трѣтвиши в'бокѣ петровѣ. ѡбудиль его мовачи встанѣ рыхло. и ѡпали ему ланцюхы зрѣкѣ и реклѣ кнему агглѣ ѡлоашиа а поджаж бюты твои. и ѡчинил так. и реклѣ емѣ ѡблеч на са плащ твои. и ид за мною. и вышедши шед за ним, а не вѣдал жебы то было правдивѣ штос дѣало презѣ аггла. леч мнимал же бы видение видѣль, а гды преминаѣли прѣвшю и вторю страж. пришли до браны желѣзной которая веде во мѣста, которая са им сама ѡворила. а вышедши прѣшли еднѣ ѡлицю. а на тых мѣстѣ ѡшед агглѣ ѡ него. а петрѣ прѣшедши к собѣ реклѣ. тераз знам правдивѣ иж послал гѣ аггла своего. и вываль ма зрѣкы ірдовои и зо вшиткого ѡчєкаваніа людѣм жидовского. [Порівнати з ркп. Публич. Б-ки в Петроградѣ F I No 83].

Прикладу ради, як иноді складалася книжна мова, наведемо з Nowego Testamentu Wuyka 1593 р. ст. 445 Rozdz XII Zacz, 29: „A oto anioł Pański przystąpił a iasność się oświecił w gmachu: a trafiwszy w bok Piotrow obudził go mówiąc: wstań rychło. Y opadły łańcuchy z rąk jego. Y rzekł do niego anioł. opasz się y obuy ubranie twoie. Y uczynił tak. Y rzekł mu: Weźm na się płaszcz twoy a idź za mną. A wyszedszy szedł za nim a nie wiedział żeby to było prawda co sie działo (st. 446) przez anioła: lecz mniemał żeby widzenie widział. A gdy mineli pierwszą y wtórą straż, przyszli do brany, która wiedzie do miasta która się im dobrowolnie otworzyła. A wyszedszy przeszli jedną ulicę y natychmiast odszedł anioł od niego. A Piotr przyszedszy k sobie rzekł: teraz znam prawdziwie iż Pan posłał anioła swego y wyrwał mię z ręki Herodowej y ze wszystkiego oczekawania ludu żydowskiego.

Апостол кін. XVI в. (Публ. Б-ка F. I. 666) 196 об. слд.: „Се книга глаголемы' апостол мене господина ѡца іакова сченика Синавского которюм кнпил за золотих десять ѡ отѣца игмѣна манастиря Киселевского“.

Евангеліе 1591 р. (Публ. Б-ка F. I. 20). „По з ч о. ѡ вѣплѣщеніа избавителѣ нашѣ іс ха лѣта а ф ч а ... Попелевскы' наместник городецкыи вѣдао и приписуо сие еуглие напред гу бувъ чѣт... пррку и прдтчи кртлю гню ивану ку цркви... городку на предмѣсто своим власным накладом вѣвшистким вѣчно а непоршени, приблгочтивом крали полском жижмонтѣ третем и при дрѣжавци ег мл пана іана канцлѣра замоског старосты городецкѣг гетмана великаг полского, при епкѣг нашем Михаилѣ Копыстенскомѣ епкѣ Премышском и самборским, исправивши сию стую книгу новаго закону еуглие мы григоры' попел наместник городецкы' справивши е' дешвнаг ради спсєния и телеснаг здравия и давши ег цркви бжій вгородку солоном на предмѣсто... и прошу ба рад иже бы сиа книга выш писанаа не была порушена и ѡлучена ѡ сиа стѣна цркви, ащели бы ког наваждение диявольское навращало попа или діакона или дяка или простаг члка ижбы искусилсѣ ѡнести сие еуглие ѡ цркви“ (дальше бракуе рукопису).

Евангеліе 1594 р. (Б-ка Перемиської гр. кат. Капітули No 18.) „Исписана быс сиа книга глемое еуглие тетрѣ р. б. Стефаном поповичем трѣшевским и дал заню за писана ѣ. золотых и грошиѣ вѣ. Кром иных подарков нѣктѣрсы' члѣк именем михаило ѡлѣтник издобронила и заплатил ю власными грошми своими изъ жєною своєю татіанюу ...придал кѣ храму цркви рождєства вѣчне и непорушне аж до пришествия хва ... ѡ мѣсца попли мкіи или діак или причетник тєды будєт сѣним имѣти . . .

буде на нем анаѣма мараѣта то ес проклатство вѣчное и мука безконечнаа, кто-рои никды конца не будет як собѣ заслужиш на том надзном съвѣтѣ альбо муку альбо радость нбную так мусиш пріати, а так братія и ѡци не будут лакоми на чужии наклады то ес на црковнии справы, на што есь са не працювал того не рши бо тым ся не споможеш але собѣ болше зашкодиш . . . а так наималшии хртіане паматаймо на тыи д. рѣчи. прѣшее съмртъ. второе дѣи судны. третее муки пекелнии вѣчныи. четвертое цртво нбное безконечное, которымъ радостамъ конца не будет праведнымъ будет покои и живот вѣчныи въ цртви ег стом нбном. а грѣшнымъ будет мука вѣчнаа и огнь неугасимыи и скрежет зубом и червь . . . бже млтвыи и един несмертельныи рач нас захвати ѡ твоего стого срокого гнѣву а дай нам ѡкупительну наш абысмы слышали твои ствыи глас а до нас ласкавыи, гды твоа стая млтв прійдет в маистатѣ ѡца своего и будет мовити твое стое мрдѣе до шиткого народу людского . . . тогда грѣшнии пойдут до мукъ вѣчныхъ и до пропасти пекелныхъ а праведнии пойдут до живота вѣчнаго и до радостѣи нбныхъ неизреченныхъ . . .

Евангеліе з Вильча (я. в.) XVI. в. обновлене 1596 р. „ѡчѣс. повонелена быс сѣя книга рекомаа еугліе повеленіемъ и накладомъ р. б. григорія и сна его семіѡна што былъ ѡказал ѡмираючи тое еугліе подѣти аксамитом и срѣбро положити по тому аксамитѣ и ѡцею григоріи не толко дал што снь его семіѡн ѡказал, але и своего срѣбра причинил ижбы его порадне ѡправил и дал на него оправити блажж срѣбрѡнъ на срединѣ и д. еуглисты и пат пукліи и клезоры . . .

Апостолъ 1596 р. (я. в.) „въ лѣто по з. року бжиа рѣ. а ѡ нарожденіи сна бжиа ѡчѣс . . . рукою григоріа ѡносского кѣшти и ку хвалѣ га ба въ троици единому . . . купиль р. б. гаврилии панцовой снь проскурницѣ до села тѣрпчѣ.

Евангеліе 1598 (Пуб. Б-ка F I 456) . . . давшемо по зачале и конце аминь. Написана быс сѣя книга глемаа тетрѣ евангеліе с бгосісаемымъ граде збаражѣ и ѡчизномъ его мли князѣ ѡнша с воменю збарского воеводы браслав. старосты кременецкого. Влѣто бож нарожниа ѡчѣи-го року с великии пост дописана быст ѡ недли стго великого мученика Ѳедора многогрѣшнымъ рабомъ бжимъ мискомъ павловичемъ рѣскою власною. (5 об. — 16 низомъ скорписом). В лѣто бжго нарожниа ѡчѣи-го придана быс сѣя книга рекомаа евангеліе тетрѣ кѣ храму божию стго архистратига хва михаила многогрѣшнымъ рабомъ бжимъ сидоромъ епимаховичемъ и жоною его ѡсиною при смиреномъ епископе володимерскомъ и берестіскомъ инати при державѣ . . . княжати ѡнша николаевича збарского воеводы браславскомъ старостѣ кременецкомъ) до нового села и ништо ее не мает порушити ѡтого стго храма архистратига михаила ни снь мо' ани дочка моа и ни жадны' близки' приател мо' а хто бы смел ее поршити або ѡдалити или такою рукою скрасти на томъ да будет клетва стых ѡтецъ . . . а ѡ суд хочю мети пред мтивымъ бгомъ снм. а вы ѡци и братія и четцы сию книгу рекомую евангеліе четѣте а за мене многогрѣшного сидора и жону мою ѡсиною и за родители мо' бга млтвивою просите а за ѡсипши' родители мо' поминате заремаж марію злиану феѡдора“.

Церковний устав кін. XVI. в. (я. в F I 102) „Сію книгу рекомую оуставъ кѣпил еи раб божій ѡцко искрѡвич прозвищемъ трѣль за свое ѡпшнѣніе грѣховъ и придал еи храмѣ стго ѡца нашего николы и нѣмает ѡдалена быти ѡ цркви стои а хтобы мѣль еи в'язти ѡ цркви тои да бѣди проклатъ вси вѣк и в'бѡдшии и не прощен и по смрти неразрѣшен аминь“.

Толкова псалтіря 1609 р. (Б-ка СПтб. Духов. Акад. А. 1—136. Р, 1609) Про неі в Христ. Чтенію 1890 № 5—6; А. Соболевскій в Чтен. О-ва Нест. Лѣтоп. IX: Замѣтки о малоизвѣстныхъ памятникѣхъ югозападнарускаго письма та в Е. Карского — Западнарусскія переводныя псалтіри в XV—XVII вѣкахъ, Варшава 1896 ст. 36—41 ст. і 93—103. „ѡлѣтѣрь з выкладомъ, написашася мною многогрѣшнымъ Мартыномъ при цркви богохранимій заложеномъ Пресвятыи животворящей и Нераздѣлимыи Троицѣ, въ градѣ Нѣженковичехъ; влѣто отъ сздания мира зряѣ, а отъ вѣплощенія же Гда Бга и Спса ншго Іу хрта ѡчѣ. мѣа феѡв. з. днь преподобнаго ѡца нашего Вѣжула.“

Сія книга ѡлѣтѣрь толкова власна ес цви св. ѡ. Николы во градѣ Корничахъ. Справиль еи отецъ Петрѣ . . . цви той за отпушеніе грѣховъ. А отъ св. отца Никола же . . . не отдалиль з того села Корничѣ. Кляти, прокляти, анаѣма. Рѣку божью зрѣ-го отъ создания мира, а отъ рѡждства Хртва ѡчѣ мѣа марта дня кѣ. на благовѣщеніе Владычици и Богородици нашеи.

Церковний устав 1610 р. (Пуб. Б-ка F I 104) л. 317: „Слав и хвала

гж бж въ троици единому изволившему тако и повелѣвшему мнѣ недостойному рабу своему именемъ Савы почати и докончати Сію книгу рекомію оуставъ стыхъ шѣхъ дописалса рокъ бжїа хдї мца ген. дна кѣ. ржкою моею бернею прошъ васъ ха ради читателю простите а не клийѣ аще описалса бѣдѣ литерено или вѣнахъ или приложивъ бѣдѣ а вы читаючъ поправляи а мене грѣшнаго не усждадите ей ей аминь.

(л. 1—5 низомъ скорописомъ:) року бжїа хдї (мабуть 1670) а селивестръ купилъ съсми сию книгу рекою уставъ с дѣака топоровскаго на ма василии сна макарова избродовъ.

Евангеліе 1614 р. (я. в. F I 549) з вкладною (165 об.) Семична по прозвѣску Заичика: купилъ емъ сию книгу . . . хртоименитому родѣ въ общію ползу Спеніе и къ наказанію и къ наченію и къ обличенію и къ исправленію еже въ правдѣ. себѣ же и малжонцѣ своєю такъ тужъ и предкомъ . . . въ днѣ страшнаго испытанія . . . и придалемъ е' къ храму спенія прто' влдчѣвъ наше' бѣѣ и прно двѣ мриѣ вмѣстѣ чортковѣ . . . коимъ лиюбо прзвоніемъ ѿ сего мѣста стго . . . ставкомъ судъ хошу имѣти . . . книгу више мѣненію привдѣломъ мксамитомъ чорнымъ такъ тужъ и сѣрбромъ положилъ рокъ хдї мца носвриѣ ѿ днѣ. що повиненъ семичн до смрти то'книги и дозирати и направовати и потомки его.

Апостолъ 1619 р. (гр. к. Капіт. б-ка в Перемишлѣ). Доконанъ ес и выписанъ съборникъ прѣзь цѣлыи годъ днѣмъ . . . зачала епископамъ . . . выписанже вмѣстѣ миколаевѣ при храмѣ стго архіерѣа хва николаи многогрѣшнымъ ѡвомомъ козимчемъ на се'часъ бывшѣ емѣ оучителемъ*) дѣтей. за дрѣжавы . . . старости . . . р. б. хдї мца маа . . . всѣмъ коштомъ своимъ пачже и ржкожъ. Вы же съврѣстници бгдохоннаго писанія мла васъ аще ключитесь . . . не кленѣт но шѣмъ ба млѣте . . .

Евангеліе 1625 р. (О-во Любит. Древн. писмъ. в Птр. CXVI F.) Исписана быс сѣя книга зовемаъ Евгліа престолнаа ржкою много грѣшна и недостойнаго рабомъ бжїимъ священнымъ іереємъ морозовскимъ а дописана быс мца маѣ днѣ кѣ на стго равно апломъ велкаго црѣа Костантина рк. бж. хдї за дрѣжавы короли полскаго Сигмонта(!) и за дрѣжавы его мли старости самборскаго данилевича. И за еппа ншего нареченнаго ісаіа Копинскаго блгочестиваго еппа премискаго и самборскаго и за еппа знѣятаго крѣпецкаго. И купилъ сіе егвліе тетрѣ рабъ бжїи ѡвомъ просимчивовъ сынъ изъ своего женоу ѡкѣненію родомъ исторонноу и купилъ ей за свое ѡпущеніе грѣховъ своихъ и за преставилшихса мѣць и матрѣ и за родителъ своихъ ѿ вѣка смершихъ. И предалъ ей кѣ црквы ст. іерарху хтѣвъ чодотворцю николѣ до села сторонноу до црквы долѣшней а кто бы сіе егвліе ѿ той стѣ црквы ѡдалити мѣлъ кѣда инѣда выдати албо продати хотѣлъ да будетъ проклятъ анаеомъ и марафта. И бѣдетъ снимъ сѣдъ мѣти пререченныи ѡвомъ албо жона его ѡкѣніа съ такимъ предъ млтвымъ бгомъ на страшномъ его сѣдѣ сѣдъ нелицемѣрнимъ. А вы мци чтніи и братія чтите исправляте а мене грѣшнаго не кельнѣте но блгословите а вамъ тужъ сіе гь бгъ да блгословитъ своею блгодатію ѿблагодатит и блгодаритъ васъ во цртвѣ своемъ стомѣ. на вѣкы вѣчныи аминь. Зри и вонимасаъ.

Записъ 1667 р. (на Еванг. Учит. Рохманівському 1619 р. Нац. Муз. у Львовѣ 1306 F.) „Я рабъ бжїи костюкъ прозвикомъ мбченко мбвателъ села поппѣвицъ надаемъ . . . в селѣ поппѣвцѣ за ѡпущеніе грѣховъ вѣчными часи надаю . . . жебы не била ѿ храма . . . отъ послопитихъ людеи, а хтобы мѣлъ отдалити на такового нехаи будетъ клятва року хдї мца априла гї.“

Записъ 1677 р. (на обривку Огородка в Нац. Муз. 12191 Арх.) Сіа книга стѣѣ вѣтелѣ Густинѣ прилуцкаго монастыря наданаго отъ высоче вбгу превелебного . . . при которой книзѣ его млі жадаетъ брати гѣстинскихъ о любовѣ и ѿ стѣ млтвы Подписалъ Авѣенти якимовичъ Ігсмень гѣстински року хдї. октовр. кѣ.

1679. Записъ епископа Іосифа Шумлянскаго на Евангелію цви в Крилосі. „Року бжїа тисащъ шестсотъ седмъ десатъ, девятого мѣсяца юлія второнадцатъ. Пострашиломъ спустош(енно) тѣрецкомъ и татарскомъ подчасъ воиѣ жрѣвенскои Крилоса и всего покѣта и до грѣштѣ спалена и церквѣ) крилоской спенія прстѣ бци зо всего церковнаго аппарата и книгъ злсплена. Азъ Іосифъ Шѣмла(нски) бжїею млтвію еппъ Льовски Галици и Каменца(подолскаго) надаемъ всѣ новіе подлѣгъ потреби церковныи до црквы степенноу спенія прес. бци крилоской Гал(никои) спасенія ради моего з повинности срдѣ еппкаго моего на кождѣ книзѣ такови написъ дадемъ. яко и на то' кни(зѣ егв)ліи. А ктобы зтихъ книгъ котрѣю мѣлъ способомъ якимъ

колвекъ неслушним чеприязним и шкодливим ѡтого мѣсца (отдали) ти сто и то' напис книги которой колвекъ видрати . . . нехай отдаленъ бѣдетъ от ѡблича бжия и (а)бы не вишоль мѣкъ яко дафтанъ и Авирон, ѡколо которых книгъ подтимже неблагословеніемъ ншим и клятвюю аби началникъ крилоски' сщенникъ тераз и на потомъ бѣдѣши' порядкъ перестерегалъ и ляда яко их нехо(гѣль) мѣти хочем. и ѡние до рѣкъ на сеицас честному (Іванну?) дубасовичу сщеннику и наместникови тоеже церкви способомъ вручаемъ. в крилосѣ мца и дня. виже' реченого. Івсифъ Шумляински' Еппъ Львов. Камца под.

Записи 1690 тих рр. (на Евангелію Публ. Б-ки F 136 =Библ. Толст. 1.102).

ахче. дня септемвр з братва лвовского . . . ѡфѣровано егліе до митра.

Сия егліе монастира Подгорецкого, словомаро Пльсницко храмъ преображенія хва записанна естъ року: ахче. за Ігуменства вел. мца Паренія ломѣвского.

Сие Евангеліе кспилъ рабъ божи' васили' Семашенко за злотихъ м: до сокола . . . я василь Яковович Сема :шенко изъ свягаром своимъ иваном изъ свестю своею артемѣю даю сию книгу еглію брату своему по плоти иерею Семиону а он повинен за нас гда благати гдеколвекъ будеть . . . даем рок аѣк.

(Иниий запис по стертому): за свое ѡтпущеніе грѣховъ со родительскою своею парією и со братом своимъ Іваномъ и со подружіемъ своимъ рокъ божія „аѣе. мця юня дня д. бгѣ нашимъ слава во вѣк амин.

(Низом еванг. Марка) запис иерея Симеона презв. Серебрицкого братачеви своему Григорему 1743 р.

127. Грамоти і листи.

(1582). Лист Станислава Герборта сфулзтына каштална Львовского самборского старосты жупника русского. (Націон. Музей у Львові ч. 17271).

Головецькомъ из громадою вишитоку росказую ти под стом гривен вины и под мастностями вашими абысте не были противко томъ зспорными же хочет той поп церковь стогу мѣсця на иншее перенести ближе къ своему обстою теды росказію абы жаден княз и хлоп того не зборонял. а ктобы спротивлял и был зспорнымъ противъ того и трѣнѣльбься на того попа словом или рукою конечно ми вины десат гривен заплатит. а если комъся видит яка кривда зъ стороны пробудована теды я справедливость сѣбно. а приказію вам под такоуж виною абысте емъ были допомочны вишитца так головчане конецъ вышши' яко и громада вицевская до перенѣшца на иншее мѣсце тоѣ цркви и повторем . . . под ласкою моею и на чест . . . ие смѣйе . . . воля моя. Дан всамборѣ въ второк іон. ѡі. аѣфв. го.

1588. Варѣоломѣ Крѣванка подстароста самборски. Липецькии тен поп вицеvский скаржился на попа головецького же ся там впирает в его парафїю на цо он мает привѣле'крол его млти и запис на так оповѣжъ тантому попови албо не знает же овѣде староста и его уряд що ними рядит а он нѣмат там ся паномъ чынити и росказую му под р. гривен абы тому попови дал на вишиткѣ ползу из его парафїе. данъ самбора в второк на покров рок аѣпи. (Нац. Муз. Nr. 17272).

Зразок канцелярськѡі мови на Волині 1594 р. (ркп. 2893 Музею кн. Чарторийских в Кракові) Найясне'ши а млтиви' королю пане а пане и господарѣ нашъ млтиви.

Мы янъ харлински' подкоморы' лѣцки', ѡлоры' олешко писар ваве кр. млти канцлерий коронное и станислав кандыба писар крѡлски' володимерски', ознамсемъ вашо кр. млти нашому млтивомъ пану ижъ што ваша кр. млть росказать нам рачиль через листъ сво гдрьски абыхмо час себе певны' зложывши на ме'сцїю дороги злое до рожыщъ зѣехали где велебны отецъ кирилъ терлецьки владыка лѣцки и остроzски немалым коштомъ и накладомъ здобръ црковныхъ мостъ новозбѣдował через всю рекъ стьртъ и черезъ все болото около тоея реки облеглое направи учинил и накладъ немалы поднял, ино мы найясне'шы королю пане нашъ млтиви заховуючыся водлугъ воли и росказана вашо кр. млти нашего млтивого пана днѣ сегоднеш'него вчетвергѣ мца іюня второго до рожыщъ зѣехавшисе збудованого мосту через велебно владыкѣ луцького в рожыщахъ огледавшы обрѣховали есмо здобримъ розмыслѡмъ збудоване того мосту на чотырьста копъ гроше' литовскихъ окромъ накладу на поправоване его вкожды' год которое теж шацовали есмо на сто копъ гроше' литовскихъ ѡчомъ всемъ ваше кр. млти нашому млтивомъ пану знати даемъ и для становеня певного мита до ваше кр. млти нашего млтивого пана отсылаемъ, залетившы притомъ вашо кр млти верное подданство свое зъ знижоними службами нашими.

Писано врожизах лета бжог нарож тисеча пятсот деведьдесят четвертого мца июня второго дня.

Вашо' кролевское млти пна нашего млтвивога на'нижшеє слуги и верные подданные. Floria' oliessko, Станислав Кандыба рсково власноє. Jan Charlisky.

Грамота К-Печерської Лаври 1659 р. (Музей Чартор. у Кракові ркп. 2893.) Іннокентій Гизієл Архимандрит стое великое чюдотворное Лаври печерское Киевское во всею еже в хте брагтию Капытзлюю тоуж стое чюдотворное лавры печерское. взнамшем сим нашим листом иж што недавно зешлы' славное памяти небожчик Пан Богдан Сомкович во'ть мѣста его црскоє величества киевски, зходячы зсег свѣта, абы задуш его ведлуг принадлежноти християнское гда ба прошоно, и тѣло на мѣстцѣ святом с монастырѣ печерском положено было, на то'же манстыр нашъ печерски' пятсот золотых полских легковал. Которсю ссмы пятсот золотых пани малжонка его еє млт пани Катерина властовска богдановає сомковичоває во'товає киевская при бытноти славетных пана Даниеля полоцкого и пана миха'ла Сасимовича обрмыстров мѣста ег царскоє величества киевског до полати нашеє тоуж монастыра, всю сполна готовыми грошми отличивши отдала и заплатила скоторог отдания тоє ссмы еє млт сим листом нашим квитшем и подате' сег листу нашог так мы сами яко и нихто з братии нашеє тоє ссмы впомянутисч немаєм вычными часы, нашто даємо еи млти Пани Катерины властоскѣ во'товои киевское сєс наш лист спечату и сподписом рски нашеє. Писан с манастырѣ печерском киевском рока а х н о. мца ѡктебра ла. дня. Іннокенти Гизієл архимандр' печерски. † Печать Капытз: монастыра печерска Киев: Klimenty Witoszynsky.

Народна мова в українському письменстві XVI — XVIII в.

128. Розгляд пам'яток письменства України після XV. в. дає чимало доказів про постійну зв'язь традицій письма, мови, змісту поодинокіх діб близьких до нас — з попередними і давніюми. Церква в своїй богослужбі і канонічнодогматичному навчанню заховує як правопис, так і мову первісних пам'яток. Тож, старословянська редакція з усіми її особливостями перекладу як нпр.: кранієво мѣсто алектврѣ, мнась, власфимисит — поруч з: лобное мѣсто, пѣтель, талантѣ, хулити, та із слідами болгаризмів і сербизмів в письмі: ржка, свѣтны — Григоріє, Николає, або зовсім умовний на русько українській почві середньоболгарський правопис з постійною міною обох юсів і чистих голосівок — позістають nadalше зовнішніми формами одної частини письменства України. Правда, на скількисть чималой частини, бо в кожній церкві, не говорячи вже про монастирські й архиєрейські книгозбірні, мусило бути не менше десяти книг (Євангеліє, Апостол, Псалтиря, Служєбник, Требник, Часослов, Осмогласник, дві Тріоди, Анфологіон), з якої й дійшло до нас найбільше пам'яток церковнословянських мови і письменства.

Вистарчити тільки заглянути до монастирських і публичних книгозбірень та музеїв, де збирають і зберігають для публичного вжитку пам'ятки давнього письменства, або тільки до каталогів і описів рукописних збірок, щоби переконатися про перевагу церковнобогослужєбної книги з книжно-старословянською мовою над світською з народною мовою.

129. Але й в світській книзі XVI — XVIII в. не все находимо народно мову. Нерідко буває, що книжна мова старословянського письменства заховується в актах, грамотах, записках і в літописі Руси-України; а правопис позістає незмінно давнім старословянським, або на його зразок складеним церковнословянським і для сучасної мови. Прикладу ради взятиб хоч діловодство Київсько-печерської Лаври, Львівського Успенського Братства, писання Івана Вишенського, граматикі 1596 і 1619 рр., літописець 1507 — 1737, київський літопис 1241 — 1621, та Історію Руссов, де книжна мова переважає над народною; та зважити тільки написи типу: панѣя, навѣть, або-вѣм, мѣч, мождѣрѣ, полѣтиль, артыкуль, мынцарѣ, пани, пожытокѣ, свѣтычѣ, стрѣи, довѣтѣпѣ, ширмѣрство — з очевидним стремлінням українських письменників передати польські ї, је, іє знаком ѣ=і, ї, у з німецького і, й—ы; та і=и, и=ы.

130. В інших випадках, коли в основі письменської пам'ятки нема традиційної книжної словянської мови, нераз доводиться стрінати ще більше чужої духовної складові русько-української народної мови основу, а саме чужинецьку західно-словянську: на території правобережної України по Буги, Сян, Карпати — польську, на угорську-кому Закарпаттю-чехословацьку. Найкрайшими зразками першого впливу єсть Євангеліє

1556 і 1571 та обі граматики Ужевича, а висловом живого переняття польського тексту до русько української книжки еп. перерібки — Негалевського з Чеховича та незвісних з Опеца і Козмограні (рпк. МП.: 59, 256) та Герляхівський Апостол; живі сліди чехословацької основи стрічаємо в Скотарському угоруському учительному Євангелію (Сабов ст. 2.), та хорватської основи в Керестурських рукописах Франка (Апокр. II ст. 78 слд., 239 ст.).

131. Мало того, коли стрінемо де чисту народно мову, то в ній нерідко вразять нас сліди неукраїнської державної мови, незавсігди терміні технісі, що так ярко виступають у виразах угоруських писань XVI—XVIII в.: 1551 немешъ (дворянин), немество шлхество, протештація, вармежь (столиця), негамѣшне бѣзънатство (неложне свідство, (Сабов 50, 51); 1660 марга товарина, 1797 логровъ (=лежи), орсагови (=краєві, келчикъ (=kölcsep довг. позичка. Гуклів. літп.); Уч. Єв. варіш (город-місто), цасар czászár — цісар (Фр. Апокр. II 212); 1763 годнадъ (старшина), протешталую (протестую) марга, вармежь (столиця), фюешпанъ (наджупан, Сабов 53-4); биршага — кара грошева; вендигъ, фюгадовъ гостинница; івсагъ майно, рабагъ — полон задержання (А. Петров — Мат. V ст. 22 і словарик 39—45). — В галицьких: 1551 р. Апостол Ст. М. № 38 (Оп. ст. 13) куплено „за девять верьдунькъвъ“; в Минеі Служебній Ст.М. № 56 (Оп. ст. 19) підписався Стефан „Зиаръ“ (=сучасне складач, наборщик, зецер); вугнівський запис 1592 р. на ркп. НД. № 61 (Оп. ст. 13) споминає: „швакгеръ“ — що тиж варую — до „зонкгъ мѣсцькихъ“; волинський „кандлерри“ Кандиба 1594 р. залетивши — зъехалъ на мѣсто“. Стефан Попович Трушевський біля Доброміля говорить 1594 р. про „надзны свѣтъ (пѣдзну=нужденний), сроки гнѣвъ = srogі gniew, маистагъ = велич, а Перемиські міщане з Вільча вкрашають оправу Євангелія 1596 р. „пуклями“ і „клезорами“. Подтелицькі „мѣшане“ на початку XVII в. живуть „при вытрикъши нашем костевичи“. Запис 1641 згадує вже „малжонку“ замість загально уживаного „подруже“. Пресвітеръ Височанський жалустяся в ркп. 1635 р. (Нар. Д. № 62, Опис. ст. 29) на те, що свята, „изквалтованы суть изъ крунту“. Апостол № 66 НД (Оп. ст. 9) опраив „прещепторъ“ Смеречанський, та хоче за роботу збожа, щоби прогодовати „гагрену“. Апостол НД. № 16 (Оп. ст. 8) опраивив „иньтрилѣгаторъ“, а 1682 р. Юрій Баковецький пробував „на кондиції“ (СМ №-59 Оп. ст. 20).

132. Літописи дають ще більше зразків оцего особливого впливу чужемовних первістків на своєрідні. Мало того, по цим первісткам можна прослідити навіть джерела літопису та добу його походження. Порівнатиб тільки деякі вислови Львівського Літопису з Лизогубівським: Льв. Літп. 1607: дѣло нарихтувати вратуш — трафилъ 1615 в. нѣвошо пообертали, 1626 Дорошенько завѣлѣ былъ ляховъ хорошенько, 1630 предця гарматы имъ оставилъ — впродѣ — потымъ почалися кушити зевсюдъ — сто коней шпиговъ — въ пясти мѣти будемо — конфедерация, 1633 бавзо много, 1634 уфанье малъ, 1635 тьлько раховалисмы, 1636 умеръ князя Заславское Срій, 1637 на велѣю — чистещъ, 1638 потужне — непомнемъ, 1642 кляшторъ, 1646 затялѣ былъ, 1648 (про Хмельницького): ребельзовавши — конюровавши — анѣмушно строфоваль — въ сермизѣ и в блаватахъ — ексукувалася — на конвокацію — обячно было подѣ кондециями певными — презъ комѣсаров — на комбѣю — найвеншей — огуломъ — реиментарами — вотуючи на короля — унѣверсаломъ — повѣтря нѣякоесь, 1649 конклюдовавши кондициями — покой заверши — веней потенжне — одбѣчь — Ганъ Крымский (bis) — обяженцы — впродѣ — пункта одинячатъ въ личбѣ.

О скільки Льв. Літп. нагадує нам постійно про польські джерела виразами: działo — ratusz — narychtować — trafić — w niwec zawiódł — przedcie harmaty — wrzód — poczęły się kupić zewsząd — szpiegi, żołnierzy, szturm — tylko — snąc — pięść — konfederacja — bardzo — wojsko potężne — potęga — rachować — Jerzy — wigilja, wilja — czyszcieć — klasztor — zaciąg — powietrze niejakiєś — siernięga — aparata, punkta i t. d. то Лизогубівський Літопис нагадує про сильний вплив книжно-товариської мови доби Петра I виразами: 1574 виторія, 1650 претендуя Смоленска, 1651 учинили баталю, зплату увойшоль, немаючи суккурсу, чудеснымъ фортелемъ, 1692 конклюзия, орація, 1694 фольварки, 1706 зъфузія, 1716 для визитация і куріозитета, маинхвесты, хоча він знав й слова з польського, 1647 фортельно, 1648 на герцу, 1655 і 1700 плондровати, 1658 пакта утраковаль, 1684 вшлалася воина (wszczęła się), 1715 на кшталтъ, 1718 чрезъ цѣлый годъ бавылыся, 1722 здѣрства вымышляно, 1736 полѣциль.

Одночасно знають оці літописи й чисто українські вирази. Льв. Лтп. має дуже цінні глави народної мови: запис 1621, промову мѣщан і козаків 1636; Лизогуб. Лтп. пересипаний весь яркими виразами живої народної мови: 1648 пацюки = шурі, до шенту, 1651 утекомъ влѣгчѣ пойшли, 1652 отсѣтки, 1661 Юрасевѣ, вспомънать, 1666 тоюю — 1668 тоей (скрізь), 1668 жена Дорошенка черезъ плоть сѣ молодшимъ гасае т. є. по простореченію въ гречку зѣ молодшимъ скаае, 1669 изърадешко, 1672 испросилъ, 1683 турчинови носа утерли добре и гараздъ, 1689 дорожнети училили, 1690 утекъ чрезъ рѣку вилинь; складом дум — оповідання про вагати козацькі, 1706 ругаючи добре горазд — на долгой плотинѣ узкой дуже очень.

133. Те проникання чужомовних первістків до живої народної мови русько-української книжки XVI—XVIII в. стрічаємо на всій території Руси-України на просторі між Дніпром і Карпатами. Воно, одначе, було не висловом дійсної потреби, тільки проявом сучасного звихненого погляду на книжну мову, яку належало пересипати чужими словами в знак освічености — вчености. Прикладом тому можуть послужити лексикони — Лаврентія Зизанія Куколя 1596 р., Памви Беранди 1627, анонимного словника XVII в. і словника Marsh'a XVII—XVIII в.

Чужинець Ідучи за доступними йому джерелами вважає українськими: прислова, отдалони, угарноні, зламую, гвалтом бѣло украсти бѣлокрадча, оскаргац(ч), незрала, скрідла, учіві, бѣдло. — Зизаній перекладає: багряница — шарлат, едвась; бремя—тдумокъ, бѣдство—срокгость, бѣдній — нендзний, срокгій, довѣтбный; безцетѣ — зельжиство, бореніе — валка, беспечаліе — нефрасобливостъ. — Беринда ставить на рівні: голос—дзвенк, брѣнк; глумлюся—учуса, цвичуся, будся цвиčiti в твоихъ приказаняхъ (ст. 43), гной — болячка, врод; гонитель — прѣслѣдѣвца; гордия — пиха, помпа; гортанобсіе — коханєся в роскошныхъ потравахъ, гражданство — смѣхотворство, тrefнищтво; гребло — стир, корма; гребці — флісове, грохот окрик, воланье. — Автор українсько-словянського словника XVII в. ставить вже як українські слова: ваб, вага, валечный, валка, вандрование, вандровний, варги, варстать, варуюся; вацоць або торба, ведлугъ, вездоловокъ, велблю, венць, верутный, весняк, взгарда, взмѣнка, влочня, внетъ, внѣвѣе, воланя, волаю, вонтпливость, вродъ, вспаняле, вострежливость, вшакъ же, вшеляко, вшетечество, выбавитель, выборне, выконтерфектованный, выконтефектованя або кшталъ, вымысли въ уборахъ, вѣлготность, вѣншую.

134. Наколиб виписати всі ці чужі польсько-латино-німецько-французські слова, що рясно були розкинені в творах українсько-русського письменства минулих днів, та більше як щедро були зібрані в згаданих словниках, то могло здаватися, що в Україні не було потрібного запасу слів для вислову в ріжноманітних питаннях і напрямках церковно-політичного і духовного життя. В дійсности одначе, як поодинокі письменники — так і автори словників вживають еще більшу скількість відповідних корінних українсько-русських слів, поруч якої чужі вирази були зовсім зайвими виразами манери і моди, та браку естетично-мовного смаку в письменстві XVI—XVIII в.

Мова книжки новітньої була орудієм для здійснення деяких особливих цілей церковно-релігійного життя, але не свобідною проявою духовного розвитку людини. Давня книжна мова була своєю рода ненарушимою святістю, яку тільки, з огляду на потребу яснішого зрозуміння науки церковної простим людом, можна було перекладати іноді на оцю просту мову; та й то не все воно було порадою, бо „прекляданіємъ давнихъ пословиць на новые помылкѣ чинитися немалая“ (Заблудівське Єванг. 1569 — передмова). Письменникам ходить о якість, себ-то точність думки, але за мову ім байдуже. Тим то вони вживають перше слово, що навинється ім в памати, що сплине на язык, але зовсім не дбають про його мовне походження, звучність та доладність. Мова в русько-українських письменників XVI—XVIII в. не єсть ще предметом мистецько-творчого оброблення, вона не є ще виразом літературного життя, тільки позістає на дальше слугою книжника—начотчика, що перш за все служить певним справам суспільним.

135. Тимто русько-український книжник XVI—XVIII в. мусить стояти на якійсь книжній основі, мабуть залежно від державної приналежности: церковно-словянській або латино-польській, з якої йому найлегче виконувати своє завдання. А що він позістає одночасно в живому громадському звязкові з суспільністю, тож нічо дивного, що він думає переважно в простій мові свого народу, та до неї старється припорувати усі чужинецькі первістки. Тим-то напише він на одному місці „болячка“, а на другому „вродъ“, „лакомий“ — „хтивий“, або доконче вставить — „офірую, гратифі

кую, дегікую, конгентую, вѣншо^а (Беринда), як пояснюючі синоніми до: вношу, присвячую, вдволяю — нагороджаю, зичу ітд. (пор. у Карського Зап. рус. псалт. ст. 133—159: полонизми). А навіть він стане вживати з латино-польського абецдала поодиноких літер для передачі звуків мови, тож: м=m, г=g (гды — НД 103 з 1680 р.; губернатора — СтМ. 41 з 1699 р.); Добр. лтп.: венгерская 1657 — острологове 1680 — дорогутня 1699; п=p (Ровѣншоуаніе Муз. Пт. 218 пол. XVIII в. Оп. II. ст. 221), та для зазначення непростого — вищого положення в громаді вставити цілі написи абецедою, як в метриках (гл. ркп. Нар. Дому), що стало вживають виразів: зацннѣ, працовитѣ, учтивѣ, шляхетнѣ, панна, цѳрка, цурка. Впрочім одначе в правописові, як у видимому відомові звучні, та в словозміні найчастіше передає склад рідної мови.

136. Памятки письменства русько-українського XVI—XVIII в. виразно свідчать про те, що письмнні знаки е, ъ, ѣ, г — передають живі звуки української мови — е, і, и, г(н); вони знають появу — у, ю — на місці стиснутих — о, е — зразку: кунь, вюскъ, на тумъ — сюмъ мѣстци, юй, нюй, але рівночасно вживають dat. рі. сынумъ, конюмъ — що одвічають польських супот, konіот і первісним: сыномъ — конемъ з похідними: сынам — коняем. Поруч — у, ю — зі стиснутих — о, е — стрічаємо вже з раннього XVII в. чисте і, що повнілося на місці майбутнього о не конче через посередництво ѣ: прі обителі Сварічовій (МП 1—І, 28 з р. 1661); ривнъноі землі (СтМ 147 з р. 1754); тилко — отродичивъ моѣхъ — за родичов моѣхъ (СтМ друк 139 — Кат. 60 з р. 1694); попѣдъ Бескѣдъ 1660, вшошов на пѣдгорю, вѣвцѣ 1665, оутѣкъ 1702 (Гукл. лтп. — Сабов. 2—3); Журѣвскій (СтМ 108 — К. 29 з р. 1782); повѣдіе в Поморянах 1733 (Петрушевич — Свод. Гал.-рус. Лѣтоп. 1733 ст. 122), а в Тирнаві волос. по записові Павла Свідзінського 1735 „была повудъ“ (я. в. 1735 ст. 132); знає це нове у й пісня про Стефана Воеводу: ріјмі, ріјмілъ буч.

Загально розглядаючи памятки письменства й мови XVI—XVII в. Подніпрівя й західної пограничної полоси української національної території можна тільки ствердити перевагу появ у — ю замість стиснутих о — е на західній полосі на всій ширині Карпат від їх південної підшоу до верхівя Припяти. Подніпрівя вживає частіше і, хоча місцями знає й говірне у — ю. Прикладу ради візьємо тільки з XV в.: вид прирожені (біс), лекарѣвъ (Требін 14), та з дрібніщих літописів українських. Тож в Лизогу бівському у 1742 р. находимо: пацюкивъ 1648 ст. 9, килько 1694 ст. 37, на Гончаривцѣ 1708 ст. 48 — Пирогувку 1664 ст. 22, впрочім не рідше вживає він первісне о: увойшоль 1638, 1651, довольной 1638, пойшли 1651, войною 1655 ст. 16. Київський літопис Балики після 1621 р. вживає: кильконадцать 1394, подѣ пекелком 1615 і: на мѣдануй кобылѣ 1596, подѣ людѣ 1618; в Измаргаді К—Мих. № 1651 (Петр. II. ст. 207) в Годунувци. Але оба галицькі літописи — Добромильський Коростенського 1700 р. і Львівський полов. XVII в. знають тільки у: вуйна венгерская 1657, Каменец Подулскі 1672, люпѣшью 1683 (лепшюю = lepsza), Ілвувъ 1695, для панувъ полякувъ 1629, вувторка 1700; Льв. лтп. Жолкувскому 1605, панувъ 1616, столувъ 1619, вуспу — воспу 1634, Зѣнкувъ 1649, та постійно — килька 1635, 1637, кѣлька 1638, та тилько 1634, тилько 1635, во вшиткимъ, на мѣстечку Монастырскимъ 1630.

Чимало інтересу представляє в записах бойківського Підкарпаття 1634 р. (СтМ. № 88 — Оп. ст. 33): Чайкувского пресвитера липского (з Липья) і лемківського 1707 р. (СтМ. друк № 30 — Оп. ст. 52): презитера Дошнюнского — поява ю на місці о після очевидно піднебінного к' близького до тюткы Вугн. запису 1592 р., та на місці первісного ъ (Дошьно — Дошьнск — з подвоєним прикетниковим закінченням: Дошьннъ+ск).

137. Другою рівнорядною появою в памятках обох частин України є закінчення середнього роду я замість первісного е, зі здвоєною попередньою шестівкою тільки на Придніпрівю. Льв. лтп.: повѣтря 1630, 1648, мешканя 1636, передмѣстя 1637, Замостя 1648, во всѣмъ обьястѣ 1649; Добрм. лтп. выляня водѣ 1649, повѣтря 1652; Київ. лтп. забита 1610, трясеия землѣ 1619, березя 1645; Лизогуб. лтп.: Запорожье 1648, на веселіе 1652, въ весиллю 1653, Полѣссе 1665, все Подолья 1672, жалованія 1692. Тільки в записові галицької Волянської громади пол. XVII в. (ркп. Ст. Муз. № 1, Оп. ст. 2) читаємо: браттіа.

138. Рівнож спільною появою для обох частин України є міна ф — х, хв. В рукописах Муз. Петр. галицького походження читаємо: № 79 XVI в. (Оп. I. ст. 107) фицнія; № 59 поч. XVII в. (Оп. II. ст. 119) фалишь, форобы; ркп. Ставр. Муз. № 41

(Оп. 14) 1699 р. Форостенски¹; в записові на Єванг. Нар. Дому № 58 XVII в. (Оп. ст. 22) парохв'я — сучас. загальне: парафія з парохія; в Київс. Ізмагдові: вълфованія (Треб. 16); Київ лтп. 1620 (ст. 91) уфалено; Лизогуб. лтп. 1722 (ст. 55) ма-нихвесты.

139. З дрібніших спостережень, одначе не меньше важних — чи то своїм загальним значінням, чи то слідом місцевого говору належить згадати:

а) появу и на місце первісних ь—е, та е на місце сподіваного и, [зап. 1583 жадин, 1619 учитилем, Патер. печ. 1553 р. КПЛ. Оп. Петр. II. 123: не клинѣте, зап. 1610 клинѣт, Лизогуб. Лтп, 1648: ожинилсѣ, Чопленского bis];

б) слово и мя має наголос на другому складові: и мя', з чого пішло: імя'—'мя [1586 р. в пропамятному записові на Єванг. № 1635 К-Мих. М-ря Оп. Пет. II. ст. 132: на'ма; зап. 1610 р. на'ми, СМ № 89 з 1629 р. на'ми Оп. ст. 33, Межиг. лтп. 1637 наймя; 1686 в Гологорох НД № 103 Оп. ст. 32 ст. „при имянахъ нашихъ“ в живій мові мусіло мати наголос — имя'нах, подібно як в Збараському записові 1598: во'меню = вь имѣнію — маєтности];

в) Вугнівський запис 1592 (НД. № 61 Оп. ст. 24) цвѣть поля, цверти — дає один з вчасніших зразків т. з. говору батюків, що цокали, та говорили: у т и с т у й церкви, дѣдицькихъ панувъ,, а напис — малейкихъ 1767 (в друковій СтМ № 11. Оп. ст. 63) єсть доволі пізнім слідом в даному разові говору Бойківського Підгір'я.

XVI. Деякі загальні виснівки.

Методологічні уваги.

140. Вихідною точкою дослідів над історією мови мусить бути жива мова зі всім багатством різноманітностей говірних і письменних. Сама в собі мова може бути одначе предметом тільки описового досліді поодиноких явищ, та порівняного поодиноких громад цих явищ. Це перша ступінь досліді над мовою, як витвором організму, тож досліді спираючого й досвідом над природою звуків і їх змін. Цю ступінь можнаби назвати досвідно-описовою, та зачислити її до праць підготовчих — статистики і природознавства, отже соціально-природничих. На цій ступені досліді над мовою ми маємо до діла переважно з чималою кількістю поодиноких явищ, до того ріжних своїм зовнішнім виглядом та внутрішнім змістом, що для дітини і чужинця, які вчаться даної мови — вони є скоріше виразом якогось первісного хаосу, як органічно-складеної і внутрішньо звязаної цілоти. Тільки дорогою наслідкування — навики, та несвідомого прочуття (інтуїції) доходять дітина і чужинець до свобідного користування мовою.

Дослідник в дійсності стрічається з тим самим хаосом явищ, які він згодом на основі розважання поодиноких випадків самих в собі, та порівняння одного з другим — розділює на громади, та доводить їх до т. з. граматичної системи. Граматика загальна, суцільний огляд говірних різноманітностей і словарь — це dokonечні праці на перших ступнях досліді над даною національною мовою, що мають на меті розібрати всю різноманітність говірних і видових явищ, та скласти з них суцільний образ національної мови.

141. Вже на цій першій шаблевій досліді над національною мовою дослідник стрічається з матеріалом неоднорідним що до свого складу: однорідним загально, але різноманітним в подробицях. Розважати тільки одну частину отсеого матеріялу можна, навіть належить в описовій частині досліді, але робити загальні виснівки кожний дослідник мусить на основі обох частин матеріялу, бо тільки розважання спільного й ріжного дає йому змогу означити дійсну суть мовного явища. Односторонній виснівок, як опертий на часткових явищах, скорше чи пізніше виявиться неповним, неточним, або й хибленим. Тільки шляхом порівняного розгляду всіх громад явищ мови дослідник доходить до пізнання і вияву належної часткової правди про мову даної плеємної одиниці. Такою частковою правдою є твердження про загальну одність національної мови, про сучасне єствовання одної національної мови, але не многих національних мов.

142. Сучасний стан дослідів над українською національною мовою дає нам основу говорити про її одність на великому просторі від південно-західного півніжжа Карпатів поуз Попраду, Сяну, лівим сточищем Буга, Припятью, Доном і Донцем до північних берегів Чорного моря, та Дністром через верхній Прут до Карпатів. Ця одність означається як однаковими правами звучні, видозміни та складні, так і словарним складом та однорідним наголосом, що лежить в основі всіх важніших наріччів і говорів цієї мови. Цєю одністю пояснюється й внутрішні ріжничі говірні, що так ясно виявляються: а) в колиханню перезвуків стиснутих голосівок о, е; б) у відтінках звуків на місце первісних и=і, ы, е; в) у пережитках складотворчих

р, та ь—ъ в гірських говорах, та г) у відгомоні колишнього ґ=je [сучас. і=ji] в північно-західних говірках української мови.

143. З огляду на часткову правду про внутрішню різнотатність української мови через оці вище згадані місцеві особливості дослідникові доводиться глядати за загальною правдою в окресленню поняття українська національна мова. Ї найде він як у твердженню про нерівномірний розвиток поодиноких мовних явищ на просторі даної нації, так і про майбутню розбіжність аж до повного відокремлення якоїсь громади одних особливих мовних явищ від загальної української мови в грядущій будучині.

Загальна правда про національну мову окреслить не тільки її зовнішню загальну одність, але й заперечення цієї одности — говіру різнотатність, як скриту внутрішню творчу силу майбутніх, окремлішніх мов. До цього виснівку доводять нас досліди над однією національною мовою.

144. А що досвід навчає нас про тожсамість цієї загальної правди про одну національну мову й для інших національних громад, то на дальшому щабелі розвитку нашого знання про національні мови ми мусимо дійти до виснівку про одність — рівнолежність розвитку людства у всій збірности, та в одиницях. Усе те можна перевірити кожної хвилі на сучасних мовах, досліджуючи кожну з осібна що до їх одноцільної будови з різнотатних частин.

145. Ще ясншою стане для нас ця загальна правда про національну мову, коли розглянути її в історичному розвитку по пам'яткам письменства, та розважити новопізнані явища мови в часовому і внутрішньому звязку їх з сучасною мовою. Таке розважання явищ мови дасть нам основу для окреслення майбутнього пня національної мови з її говірними галузями, та ствердження не тільки живучости поодиноких видів цієї мови, але й кута їх відхилення, напр. первісне: отьч, отьци — сучасне: отец(ь), ві́ця; (перв.) конь — (суч.) ку́нь, кінь — (постійне) коня; (перв.) тьнь, тьсто дьдь — (суч.) ґнь тьсто ґід ле́днь; (перв.) цркъї цркъъ церковь — (суч.) церква църква; (перв.) врхъ врхъ — (суч.) верх вѣрх(ь); (перв.) писати пьати — (суч.) пи́сати; (перв.) быти — (суч.) бути бѣти; (перв.) быкъ — (суч.) бик бѣкъ; (перв.) пещь пещь — (суч.) печ пічка пѣц; (перв.) сѣсти — (суч.) сісти сісти.

Обличча національної мови пізнаємо тільки у звязку минулого, доступного нам у зломках, з сучасним у всім багатстві різнотатностей, що вяжуть національну мову з її минулим, та її область з мовами сусідів.

146. Досліди над історією мови ограничені кількістю звісних нам пам'яток письменства, що не виходять поки що поза границі певного часу та числа, то мимо цього одначе не можна думати, щоби кожна ново пізнана пам'ятка давнього національного письменства основно зміняла наше знання про національну мову. Вони здебільша тільки дещо розширяють обем предмету досліду, але не зміняють сути нашого знання про національну мову, бо сучасна мова національної області з усею різнотатністю її говірного багатства, та дані поодиноких діб розвитку мови в національному письменстві дають дослідникові дуже багато конечно потрібних пересланок для відтворення недостаючих посередних огнив.

І хоча пам'ятки письменства дають дослідникові не багато слідів давніх говірів, то все таки в мові давнього письменства находить він чимало рисів, якими можна пояснити й говірні особливості, нпр. яблико, блиха, слиза силза, дрижати, църква, вѣрх, дом'в-домови, долів-долови, гороу-горов(ь) гороу-горож, рікоу-ріков(ь) рікоу-рѣкож. Мало того — видозмінні, наголосові, складневі й словарні особливості поодиноких говірів сучасної української мови можна в значній частині пояснити лише даними мови давніх пам'яток національного письменства й тим робом встановити похідний звязок між мовою сучасности та мовою давнини.

147. Дослідникові й цього еще не вистарчає до повного пізнання і окреслення явищ мови. Він глядає за відповіддю на питання — як виглядала первісна мова даного племені-народу; в якому відношенню була вона не тільки до мови письменства поодиноких діб, та до мови сучасности, але й до мов сусідів. Для цього він мусить ступити на шлях археології мови, себто дрібних дослідів над місцевими назвами, виразами чужого національного походження в даній мові, та з даної мови в інших. Спускаючись таким робом все більше в глибину віків, дослідник мови в дійности підіймається на вищий щабель мовознавства; він переходить до розгляду явищ мови на основі порівняння однієї мови з тими, з якими вона колись була в певному звяз-

кові. Звідси один крок і дослідник опинюється на розлогіму полі порівняного загального мовознавства.

148. Розгляд поодиноких мов людських веде дослідника до звісного йому вже з дослідів національної мови висновку про певну одність звучні й вилозміни при рівночасному багатстві різноманітностей в одних мовах, та про цілковиту різноту тих же мов з іншими. На основі цього він збирає громади мов споріднених деякими рівноважниками звучні й вилозміни разом, ділячи їх на більше й ближче споріднених, та на більше й менше.

Тож при розгляді української мови порівняно з іншими слов'янськими дослідник стверджує ближче споріднення її з мовами білоруською і великоруською, як з польською або сербською. Але рівночасно він бачить цілий ряд огнів, спільних для мови української з білоруською, або з польською, чеською, сербською, яких годі найти в великорущині, та навпаки — для дослідника ясно, що великорущина має багато спільного з польською, сербською, словінською і болгарською мовами, чого зовсім не має в українському. На цьому полю можна вчинити дуже багато зовсім інтересних спостережень, але тільки спостережень — окреслень, що сами собою, відірвані від загального звязку, ніколи не дадуть нам тривкої основи для виснівків. Тільки порівняний розгляд усіх спільних і особливостей поодиноких мов слов'янської громади дає дослідникові основу й право, а навіть обов'язок чинити загальні виснівки про міжслов'янські мовні взаємини в сучасності і давнині.

149. В області ріжниць між мовами ближче спорідненими дослідник мусить ствердити дорогою звичайного розумовання на основі розглянутих спільнот — пізнішу появу української ітації презвучних *o*, *e*, або ітації первісного *i=i*, білоруського дзекання і цекання, великоруського акання, йокання і вовання, як загально-руські спільноти.

150. Дальше розважання особливостей української мови у звязку з особливостями інших слов'янських мов допомагає дослідникові дати одвіт на появу тихого короткого, взривного *h*: гость—город || gosti—gorodu || Gast—Gard, Garten || hostis hortus, та ітації *ъ=je*: лѣсъ || las || ліс, вѣра || wiera || віра. Одвіт находити він тільки через порівняння громади мов слов'янських з іншими європейськими що до звукової рівноважності в основах подібних слів. Оцим шляхом доходимо до виснівку про колишнє стовання й в українській мові звуків *g=g*, *ъ=je*, *i=i*, та носових *a e*. Було це в добу загальнослов'янської спільноти, коли **roni*, **nocis* стояли ближче до лат. *ronis*, *nocis* як пізніші ст-слов. *pъtz*—ношь, та суч. *путь*—ніч.

151. Це поступене вилучування з мови живої ріжниць і спільнот з іншими спорідненими, та рівнолегле розважання спільного, що лучить дану мову з багатьома іншими мовами певної мовної сімі, звужає значно обшир нашого досліді, але зате поглиблює простір часовий. Цим робом дослідник витворює основу всестороннього досліді явищ якої-б це не було мови; він тим повніше розбирає і прозоріше зображає явища мови — чим більше спирається на порівняному досліді, находячи обяснення для явищ певної мови в однородних та подібних явищах інших мов, та навпаки, причиняючись доладним і суцільним розглядом явищ певної мови до встановлення спільних окреслень розвитку мов. Знання особливого і загального дає дослідникові спромугу встановити між обома рядами похідний звязок, та з великою правдоподібністю вносити з одного явища на друге.

152. Заміти про умовність розділу мов на більше й менше споріднені, та на поодинокі громади — є виразом тільки однобокого розважання явищ мови, що не замічає дійсної поступенности цих явищ. Прикладу ради візьмемо: *кінь—коня—конем*, *конь—ко^аня—ко^ан'ом*, *кѡн—konia—koniem*. У всіх трьох мовах ті самі закінчення вдові, але наголос інший в польському, в якому й вода—земля матиме рівноважників в *woda—ziemia*. Рухомий по одним правам для української і вел. руської мови наголос лучить ці мови тісніше за непероголошені в українському й польському склади похідних відмінків: *ko—wo*. Інший приклад: *béreg—bép'er—brzeg* у всіх трьох мовах своїм звуковим складом по части згідні, по части ріжні, але опять наголос бєрега ітд. та повноголос — *єре* — лучить обі мови вел. руську і українську тісніше одна з другою, як одну з них з польською. Навпаки польський наголос, та між іншими й переголос колишнього м'якого *p'* у *pъz*, та *t'*, *d'* у *ц'*, *дв'* брѣгъ—brzeg, тѣло—ciało, єсть такою особливістю цієї мови, що належить бути дуже осторожним у виснівках про ближче споріднення одної із східно-слов'янських мов з польською, як української й білоруської з великоруською.

Те саме доводиться сказати й про спроби зблизити українську мову до сербської, з якої її — мимо деяких очевидних спільнот — безумовно розезднюють дієсловні форми — aor. impf. supin., та загально вживана двоїна, не згадуючи вже про свет, меѣа—пеѣ з піднебінними дж', тш=ч', особливе х=h=нулю, л.

153. Спільноту мовну встановлюється тільки на основі особливих рис, присухих — без огляду на ріжні звязки — певній громаді мов і кожній з осібна у всіх її говорах, але не на випадкових явищах деяких говорів. Тож поодинокі випадки складового р в бойківськім църква, втрх моглиб дати привід до теорії про чехословацьке або сербо-болгарське джерело цієї появи, наколиб це явище не було знане й Лемківщині та Мазурам-гірнякам Татр. Ввиду цього доводиться глядати джерела в території самій, але не поза нею в чужих мовах. А про цю територію ми знаємо, що вона була колишє заселена Білými і Чорними, себ-то хрещеними і нехрещеними, як говорить Константин Багрянородний, Хорватами і Сербами. В VI-му вікові одні й другі вже посунулися карпатськими перевалами поуз Унга, Тиси до Дунаю, й за нею на Балкан, та на Адрійське море. В одну таку вандрівку втягнули вони й тих своїх сусідів, що дали почин оселям в південній Еладі — Горощанам, Бережцям, тож членам східно-словянської повноголосної мови. Але з Карпат виийшли не всі сербохорватські племена, тож сербохорватське населення стало приймати в себе населення східнословянське, витворюючи з ним новий тип племінний: Гуцула, Бойка з їх особливими говорами та побуатами, що нині девчím нагадують Сербів і Хорватів. Оце — дійсний звязок Українства з Сербщиною, але він так невеликий і місцевий, що на його основі годі ставити теорію про близче споріднення української мови з сербохорватською.

154. Чимало виразів спільних Україні з Польщею, деякі особливости говірни західноукраїнські (ходивем, вінса сьміяв, булисте), немало слідів носовости і постійний наголос на другому з кінця у Лемків, свідчать доволі ярко про давній звязок між обома мовами — українською і польською. Сей звязок одначе так пізній (словарь) і місцевий (галицькі міста, частина на захід від Буга—Липи) та обмежений (Лемківщина), що годі говорити про загальні українсько-польські звязки мовні, можна-ж тільки розглядати історію та вид взаємин між обома мовами на території колишньої польської державности.

Лемки одні дають привід як своїм зовнішнім виглядом, так і мовою та побутом до гадки про деякі глибші взаємини між обома народами, але й то тільки на тлі історії карпатських Сербо-хорватів та їх відношення до Чехословаків та Ляхополян.

В кожному разві Лемків доводиться вважати скоріше зрученим племенем західно-словянського походження, як сильним висловом мовного переходу від східнословянської громади до західної. Свідчать про це: чимале число виразів з носовою голосівкою (Верхтурській — Про говір Лемків ст. 44—5); перехід л в љ; неозначений вид в піснях на — ц: пісац, читац; повноголос поруч з первісними — ра, ла, рѣ, лѣ, (Верх. 54—55), та переважно постійний наголос на другому складові з кінця (Верх. 56—58). Наколиб вони були висловом переходу від мови східно-словянської до західно-словянської, то в говорі Лемків можнаби помічати ті самі явища, які стрічаємо в говорах Посяння і Побужжа — Підляшша тож пізні впливи польської мови в словнику та видозміні, без основних змін в звучні та иаголосів.

155. Якже належить розуміти загально-словянську, та руську спільноту мовну? Перш за все як вираз дійсного стану спільноти — загальної між усіми словянськими мовами нпр.: rabota — robota але не arbeit, boroda — broda — brada але не barba — bart, bereg — bereh — brzeg — břeh — brjeg але не berg, wodá — wóda та не wasser, Вод, unda, та спільноту часткових між поодинокими словянськими мовами. Тим то ріжниця boroda — бр^ада — борода виходить меншою, як boroda — bart.

Зате в окресленню взаємин між мовами українською і південно-великоруською бр^ада — борода є виразами сушної ріжниці, але не в окресленню взаємин між українською й східні північноруською окаючою мовою, де борода=борода. Первісне є оканя, воно й спільне для усього Словянства, та й для східного особливо. Всі-ж зміни в цему напрямові: акання, ітація, укання — пізніші явища після доби первісного споріднення — одности.

156 Споріднення цих мов мусило бути в якусь добу еstownання племен так значне, що вони дійсно могли бути в очах чужинців одномовними, а навіть у власних вочах

— словінами, між тим як інші були тільки німотою, чудю = чужиною як твердить людова етимологія.

Наколиж знаменними рисами східнослов'янської спільноти мовної були такі звуки замість носових, повноголос, ж—ч замість жд—шт; початкове о з іє, а відгомном всеслов'янської спільноти, що була тісно зв'язана з балтослов'янською добою Ъ—je, і ріжне від Ъ(у), загальне g(г) — то очевидно, що говірни ріжниця у східнослов'янській мові могли витворитися тільки згодом в міру розселення первісного племені на широкому просторі землі. Та частина східного Слов'янства, що була ближче до Чехословаків з їх ітацією, середне—передній у, та протяжним придиховим ħ (vira' guba, bieh) розвинула отсі риси й в себе, затрачуючи рівночасно піднебінність перед і, та пересуваючи його ближче до у, себто ітацією рівноважучи ітацію. Належить думати також, що близьке сусідство західної частини східного Слов'янства з Сербохорватами Карпатів причинялось таки до деяких звукових змін в мові предків пізнішого Українства.

157. Зате допустити, що прामова сучасного Українства естувала самостійно вже у Праслов'янщині, се значить тільки ввести одним звеном більше в розважання про мову в ту добу, коли такого звена еше не могло бути. Чи й які говірни особливості були в праслов'янському, цього нам зараз не дано знати, бо нам звісні тільки взаємини між Праслов'янством та Балтами, Германями, Романями і другими членами індоєвроп. сімі, але не Слов'ян з Слов'янами, що зарисовуються для дослідника значно пізніше.

Переходити зі стану сучасної мови до прамови можна тільки шляхом недоомовлених та неокреслених належно пересланок, в роді ось такого розумовання: між мовою письменства поч. XIX в. та мовою письменства XVIII в. майже нема ріжницї; між мовою письменства XVIII в. та XVII в. ріжниця дуже незначні — не сушні, такіж ріжниця між мовою пам'яток XVII в. і XVI в.; мова письменства й канцелярська XVI в. майже не ріжниться від мови грамот XV і XIV в. — тож очевидно, що між мовою XIV і XIII в. і т. д. не було чималої ріжницї, тож прामова Українців майже не ріжниться від сучасної мови: українська мова в своїм виді існує споконвіку. — Подібне розумовання спирається на припущенню, що: майже нема, дуже незначно, не чимало — рівнозначні з нолям, тож їх сума рівна таки нолю, хоча в дійсности в мові подібно як і в природі сума найдрібніщих часток рівняється певній величині, що не може безслідно пропасти.

158. Ще про одно належить пам'ятати при дослідах над мовою. Шляхом порівняння дослідник старається відділити часткове від загального, та дійти таким робом до неділимих первістків мови на кожному шаблєві її розвитку. Цими первістками є поодинокі спільноти мовні — українська, східно-слов'янська (руська), слов'янська, балтослов'янська, приморсько середньоєвропейська, європейсько-стєпова (Скифи, Сармати), стєпово-іранська, індоєвропейська.

Часткові останки кожної доби мають виразно означений родовід часовий, через що не можуть бути перенесені до діб вчасніщих. Хтож на цєму настоюваби, то він посередно стояби за незмінність станів мови, тож за споконвічність сучасної мови, що противорічилоби всім досвідам нашим в цій області.

Мова постійно розвивається від загального до ріжноманітного, але не навпаки, бо вона єсть вислідом перемоги сил відосередних над доосередними. Часткове, як вислід явних сил відосередних, ми пізнаємо дорогою досвіду, поки не спинимось над першим загальним неділимим первістком. Щоби пізнати його нам доводиться перейти від досліду над національною мовою до дослідів над національними мовами, та до творчого об'єднання наших подрібних спостережень і дослідів на цєму полі.

Національній мові від цєго не може бути ані обиди, ані шкоди, коли подрібні порівняні досліди означуть певне належне їй місце в рядові усіх звісних сучасній науці мов. Це ані похідна залежність, ані природна низищность, тільки наукова система, коли мова національна стане на рівні й поруч зі спорідненими під одною спільною назвою. Такою спільною назвою в науці для української, великоруської і білоруської мов є східно-слов'янська або руська мова.

Причїм належить усе пам'ятати за те, що: східнослов'янська-(загально)руська, подібно як і всяка інша спільнота мовна, єсть тільки свого рода виразом розхилу (ampliudo) між первісним загальним та пізніщим похідним особливим.

Розселення й первісна мова східного Словянства.

159. Відповідь на питання про спільного-ріжноти між руськими мовами можна знайти тільки в поступенному розселенню східнослов'янського племені зі східних окраїв Праслов'янщини між верхів'ями Висли і Дністра, Припяти, Дніпра та західно-середніми Карпатами в доріччя зах. Двини, середнього Дніпра, та верхів Дону й Волги.

Причиною цього здвигу з місця могли бути тільки рухи на степовій полосі з-над нижньої Волги на нижній Дунай, що викликало напір з полоси між Дунаєм і Адриєю на германські племена центральної Європи. Цей напір на доріччя середньої і нижньої Лаби і Одри передався західнослов'янським племенам на південний схід від Лаби й Одри на Вислу, з якої викликав поступенний напір на південний і північний схід. Південно-східний напір виправ племена між верхів'ями Висли й Дністра, а північно-східний передавався Прусам і Литві, що спихали майбутнє розселення Слов'ян поза верхів'я Припяти і Дніпра. Таким чином встановлюється західне пограниччя Східного Слов'янства: Ільмень — верхів'я Дніпра, Припяти, Західний Буг, Сян, Карпати.

Першими посуваються Слов'яне з Радимичами і Вятичами (=Vent-, Ant-) у північносхідному напрямові на місця для них, можливо що рухливих торговців, найбільше відповідні. Мовою не ріжнилися вони значно, хіба що Радимичі й Вятичі могли мати дещо в своїх говорах „отъ ляховъ“, біля яких вони первісно сиділи, тож виразно піднебінні шестівки перед е і ѣ; Слов'яне зате, що сиділи між Ляхами і Чехослов'янами, принесли на нові місця на Ільмери в своїй первісній східнослов'янській мові особливше ѣ=і в деяких випадках, та ц=ч. Тільки Сіверяне, що сиділи в масі одноплемінників, перейшли на лівий бік Дніпра в напрямові середнього Дону—Донця, без всяких всобливих відрубностей говірних. Майбутні Поляне-Деревляне-Волиняне, що сиділи в клинові між Чехословаками, карпатськими Сербо-хорватами, та Слов'янами й майбутніми Сівер'янами, мали в своїх говорах спільне з Чехослов'янами **h**, а в прічм з кожним племенем дещо іншого спільного.

160. В міру цього, одначе, як поодинокі частини східного Слов'янства позістають довше на первісних місцях свого побуту в сусідстві з іншими Слов'янами, що переживають також деякі внутрішні переміни, вони переходять на нові місця з дещо зміненним складом своєї мови, тож з ріжницями між своєю мовою та мовою тих племен, що вчасніше відірвалися від первісного зв'язку. Звідси майбутня ріжниця в чистих шестівках перед і, е, ѣ, та ясному **h**.

Не на одному місцеві й станові розвитку задержується й мова попередних виходців. Тимто в історичні доби пізнання мови населення Подніпр'я, Подністрів'я й Побужжя ми стрічаємо вже виразні ріжниці між мовою північно-східної, західної та південно-західної Русі. Найяркішим виразом чому єсть новгородські мінеї, та дещо пізніші пам'ятки мови Смоленська, Ростову, Рязані, Москви.

Тимто Кривичі й Дреговичі, що жили первісно в клинові між Радимичами і Вятичами з північного-сходу, та Полянами-Ляхами на заходові, спіраючися південним боком голови клина на Слов'ян, винесли найбільше особливостей мови, фізіологічно близьких до польської, якими згодом могли вливати на мову північно-східно-руську по її південній границі (зубні відтінки -ть, -д).

161. Тільки отсим поступенним розселенням з первісних осель праслов'янської доби Східне Слов'янство могло витворити ту спільноту говірно-словарну, що замітна між говорами Карпатів-Поділля та між Ладогою і Онегою. Тільки з первісного близького сусідства східного Слов'янства з Полянами-Ляхами, Чехослов'янами та Сербо-Хорватами можна зрозуміти причини тої спільноти мовної, що знаменує усі слов'янські мови і говори. Тільки завдяки тому, що середущі Карпати й верхів'я Дністра були природним осередком зародження й розвитку Східного Слов'янства, після заняття Праслов'янами поясу між Балтом, Лабою, Вислою та середніми Карпатами, можна пояснити словарну і грамагічну архаїчність говорів карпатських, та відосередну розбіжність поодиноких рисів східнослов'янських мов, якими вони лучаться з іншими слов'янськими.

Тільки відосереднім стремлінням Східного Слов'янства від середніх Карпат в одиноко можливому напрямові ramen кута між Ільмерем і Дністром до Балту і Чорного Моря можна зрозуміти слабій порівняно напір Східного Слов'янства на Карпатське доріччя Дунаю, та найисильніший на Придніпр'я, Подоння, Поволжя та

Подвиння. Тут для них розгорталась простора й багата країна, за яку йде їх боротьба від історичної доби появи Норманів над Ільмерем і Дніпром.

162. На нових місцях побуту Східне Слов'янство всає в себе давніх насельників, та ділиться на виразно відокремлені племінні громади, що своїм побутом значно різняться одна від другої. Свідчать про це як питомі літописні джерела, так і чужі. Тай назви поодиноких племен, придавані взаємно сусідом сусідів, є виразним свідченням завершеного розділу племінного, що безперечно міг та мабуть й мусив відбуватись в парі з далшим різнюванням говірним.

Які були оці говірни ріжні, та скільки їх було в першу добу розселення на нових місцях, тож перед VI-им століттям, коли про Східних Словян говорять Юрнанд і Прокопій, цього не можна покищо встановити прямо. Але що вони були, про це свідчать назви місцеві, пережитки говірни, та дані староруського письменства, починаючи від XI. в.

163. Правда, що не всі говори проявляються в пам'ятках письменства з самого початку; але рядом одних особливостей посередно означаються другі. Тож з огляду на визначні говірни особливости пам'яток Новгородської землі (Мінеї 1905—7), Смоленської (грамоти 1229—1230 р.), Рязани (Кормча 1284), Подвиння і Полоцка (грамоти XIV—XV. в.), та на ряд точно означених пам'яток Київщини (Збірники 1073 і 1076) і грамот південно-західноруських пол. XIV. в., ми можемо окреслити чимало говірних особливостей і русько-української мови. Тим паче, що вже від XIII. в. ми маємо такі виразні риси української мови, як: 1) нове *ѣ* з придовженого закритого *е*; 2) закінчення середнього роду — *и* з первісного — *иє*, — *ыє*; 3) міна *и—ы*; 4) *оо*, *оу* на місце довгого *о* (воовця, роужьствоу), та *ю* на місце *е* (грамоти: ной); 5) привставне *в*, та міну *у—в*; 6) *х* на місце *ф*, *ѳ* і 7) від XIV. в. новий знак з західнорусини для звінкого горлового *кг=г*. В словозміні найяріше виступає український характер пам'яток письменства в дайникові однини жен. р. зі сталим захованням перезвучного складу — *цѣ*, — *зѣ*, — *сѣ*, на місце якого великоруські пам'ятки виказують — *кѣ*, — *гѣ*, — *хѣ*, та: *нѣмь*, *сѣмь*, *нѣй*, *сѣй*.

164. Отсі особливости української мови, в пам'ятках від XIII. в. починаючи, не виключають одначе давніх рисів східно-слов'янської спільноти. Вказати-б тільки на загально-українські: *отецѣ* (ѣ) — *вітѣця* — *вітѣця* — *вітѣцем*, против загальновеликоруського: *отець* — *отца* — *отцомъ*, з прямим доказом колишньої піднебінности складу — *те-(тѣ-)* в українському. Отсю саму колишню піднебінність складів з *е* стрічаємо ще в виразах середнього роду: *море*, *поле*, *серце*, *село*, а саме в їх похідних: *мор'а*, *пол'а*, *серц'а* — *сердечний* — *шній*, *с'іл(ський)*, та складів з *и*, *ѣ* в приказовому видові: *будѣ—те*, *иди—ід'іть*, *пиши—іть* з первісних: *мор'е*, *с'ело*, *ро'ѣ*, *с'ерц'е* *буд'і*, *ид'і*, *р'ьс'і—пис'і*.

165. Говірни особливости русько-української мови, та її самобутність порівняно з двома іншими східнослов'янськими мовами — білоруською і великоруською, засвідчені розглянутими пам'ятками від XIII. в., та посередно книжним правописом від кін. XI. в. Значно сильніше проявляються вони в актах і грамотах від XIV. в., та згодом виступають основою української книжності XVI. в., що поступенно ставала й своїм змістом загально народною.

Народна мова ставала виразницею народньої думки, народнього життя.

166. Розважаючи особливости української мови в часовому звязкові балтослов'янської і східнослов'янської спільноти (*terminus*, а *quo*), та ступнювочо розвитку її говорів аж до сучасности (*terminus*, *ad quem*), ми доходимо й до деяких виснівків про обличчя первісної т. н. загальноруської мови. А саме: повнота складу звукового в перших пам'ятках письменства Київ—Галича свідчить виразно про те, що мова Придністрів'я і Придніпрів'я до XI. в., як прддставниця цієї повноти ясних (не редукованих) звуків, мусила бути первісним осередним пнем пізніщих говірок, що витворилися на окраях східнослов'янського розселення з рядом похідних (редукованих) звуків.

Просто сказати-б: тільки мова з повним складом ясних звуків могла стати джерелом нових говірок на нових місцях, та найдовше остоятьсь проти природного стремління всякої мовної особовости проявитися в письменстві. Завдяки усеуму, мо-

лодші говірки Словін з над Ільмеря проявилися вчасніше (Миней), як говірки мовного загальноноруського осередку Придніп'рвв і Придністрввв.

Згодом одначе говірні особливості окраїв і осередку, останучи одиноку в певісному звязкуві спільного східнословянського мовного походження, розвинулися в громаду самобутних мов з перевагою рядів особливих говірних шіх не тільки в поточній мові, але й в письменстві. Ріжніці місця, часу, побуту, сусідів, одним словом культурно-історичного розвитку — викликали й основні ріжніці в мовах: українській, великоруській і білоруській, що вийшли з одного пня, який коріниться між середніми Карпатами і верхівями Дністра та Дніпра.

Показчик граматичний.

Велика цифра означає рік, мала перша сторінку, друга §.

іє замість є 25, 39—30, 46а
е „ іє 25, 40
е „ о 25, 40
е „ ъ 25, 39—40
е „ и 80, 139
и „ е, ь 80, 139
и = і 27, 44а—28, 44 в
і замість и 25, 39—40; 46а, 1424 р. 67, 122
и „ ы 25. 39—40; 46. 83—67, 123
и „ ъ 25, 40
ы „ и 26, 42
ы = оі = ои 26, 41
ѣ = је 26, 42—28, 44г
друге ѣ з первісного є в закінченнях
зразку: -ѣль, -ѣнь, -ѣние 30, 46 б
— 45, 79—80; 47, 84а—65, 117а
о з іє в іменах власних 35, 63а
о „ в після шипячих 66, 121
о, е з первісних ѣ, ь 47, 84 б—67, 122
і „ о 79, 136
оу „ о 46, 83
у, ю зі стиснутих о, е XIV в. 65, 117 б
— 79, 136
сліди нових звуків 36, 67
у, ю з љ, љ 26, 42
у „ в 46, 81—66, 117в
складовість ѣ, ь 32, 52
говірні ѣ, ь 27, 44а
ѣ, ь міна о, е 25, 39—26, 42
ѣ замість ы 25, 39
ь „ і 27, 44а
ь „ ѣ 25, 39
здвоєння голосівок 25, 39
повноголос 34, 58—60
приставні а (льта), і (спас), в (овця)
36, 63г
приставне в 45, 81
в з первісного у 45, 81

г = g (r) 27, 44 б
гы, кы, хы 32, 52
г = к, кг, гк 66, 119—20
— дл — 37, 68
піднебінні д', т' з первісних г', к' 31,
46
піднебінні к' г' замість т' д' 35, 61
чрь—, крь—, 36, 63в
жд — жч 30, 46г
жч — жд 46, 83
ц — ч 26, 41—80, 139в
з — ж 26, 41
переголос шт, жд 35, 61
„ піднебного с' у ш 36, 65
тлѣт— 37, 68
ф замість х, хв 79, 138
хв, х „ ф, ө 46, 82—XIV в. 66, 117г
—(є)ть+и=—(є)тии 25, 39—33, 53
—(а)ть+и=—(а)тъи „
ям купил XVI в. 72—67, 124г
закінчення середнього роду — я з пер-
вісного є 79, 137
здвоєння шелестівок в закінч. серед.
р. типу: —ння 79, 137
видозміна XIV—XV в. 67, 124
назви на —(j)ата і похідні від них на
—тин 36, 66
назви родові жіноцтва 37, 69
назви прикметникові (городів) від стар-
оруських імен власних через за-
кінчення —ь 35, 62 (36, 64)
особливості складні XII в. 38, 71
чужомовні впливи в українському сло-
вниці 78, 133—79, 135
мадьярські слова в мові Угросусів
XVI—XVIII в. 77, 131
полонізми в українських літописях
XVII—XVIII в. ГА 72; 77, 132

Показчик слів

з деяким матеріалом для історично-етимологічного словаря української мови.

або 1377 з алибо
абы 1557, 71
абысте 1582, 72
абыхмо 1594, 75
але 1340, 1375, 1388
альбо 1594, 73
ани 1598, 73
апарат 1679, 74
артыкуль 1388

баба 12, 16 б
балта 16, 17 б
бан 17, 27, бановья ІпЛт. 6658
батог 37, 70—1093
батько 3, 10
бать 51, 93 І., ІЛ. 6650
бджола 5, 51
белз 17, 26
бенева 17, 26
берег 13 і 24 ст.
береза 6, 80
біб 6, 73
бик 17, 27
благослав 50, 90
блідий 16, 17 б
блоха 5, 47—12, 17а, д
блюдо, блюдники 17
бляха 1594, 73
бо || ибо
бобер 5, 56
бовван 17, 27
бог 8, 150 — 17, 26
богдан 50, 90
боголюб 50, 90
богослов 50, 90
божидар 50, 90
божськ 35, 62 — 1100
бойки 17, 26
болоние Пов. врем. лѣтъ 6604
болото 12, 17 б
боришь 35, 62 — 1187

борода 13 і 24
бороздо ІЛ. 6680 борзо
борошьно РПр. ак.
борть РПр., бортники
босий 7, 116
бочка 17, 27
бойрин 17, 27
брага 17, 26
брагинка 17, 26
брат 4, 17—12, 16 б
братаничъ Переясл. Лтп. 6494
братач 1743, 75
бросквина 17, 27
буг 17, 26
бужськ 35, 62—1100
бук 6, 82—17
бурмыстр 1659, 76
буск 17, 26
бути, 12, 16 е
бытность 1659, 76
бюты к. XVI. в. 72
бър — 27, 44 а

вабити 38, 70—1097, ЖБ і Гл.
вапа — вапъ — вапью
варую 1592, 77—131
ватага ІЛт. 6698
вахром'ї 49, 88
вдова 8, 143
ведлуг 1659, 76
везтися на ону страну. ЮЄ 1120,
ІЛ. 6739
велебныи 1594, 75 — 1361 велебныи
великъдень 37, 70 — ОЄ.
вельми Сб 1073
вельможа Сб 1076
вепр'ь 5, 60 — (ПВл. Мон.)
вера 24
верблюд 5, 63 — 17
вердунковъ 1570, 71
весна 8, 134

вехоть Г-Влт. 1288
 вехть Пов. пр. Л. 6578
 вечір 8, 131—12, 17 г.
 вивірка 5, 62
 вид 12, 16 д
 видра, 5, 55 — 12, 16 е
 вижу 24
 вино 7, 127 — 17, 27
 вир 27, 44 а
 вира 8, 139
 вирва 12, 16 е
 висла 17, 26
 вислока 17, 26
 висса 17, 26
 вишня 17, 27
 (ві)второк 54, 106
 віця 4, 29
 відун 8, 149
 віз 7, 111
 віл 17, 27
 вільха 6, 86
 віно 8, 142 — в'їнити, продовати
 вінок 12, 162
 вісім 9, 164
 вісь 7, 112
 вітка 6, 81
 вічі 16, 24
 вічливий 35, 61 в'їждьливий
 віщий 8, 149
 власний 1570, 71 — 1594, 72
 власть = в(о)лость 1554—71, 126
 вмерти 8, 140
 вовк 5, 58 — 13
 вовна 4, 31
 водлугъ 1594, 75 — 1388
 водохрци 53, 95 VII — Ллт. 6656
 войт, войтовая 1659, 76 — 1351
 володимеръ 35, 62 — 980
 володимеръ, — яя (я. в.)
 володіти 12, 17 б
 волоть — ~~уца~~, волотів
 волохи 17, 26
 волочу 12, 17 б
 (в)ольга 35, 62 — 945
 вороп 37, 70 — 1093
 ворота 12, 17 б
 ворскла 17, 26
 воръ 37, 70 огорожа, ворини
 воса 5, 53
 вpirати 1588, 75
 вplднъ 78, 132
 вpучини 35, 62 — 976
 всеславичъ 35, 62 — 1106
 всеволодъ, — ожъ 35, 62 — 1097
 вуголь 13
 вуж 6, 70
 вуйко 4, 24
 в'їкраинца Ллт. 6790 (ГВлт. 1282)
 в'їлгъкий I. екз. Болг. — вохкий
 в'їлна 24

в'їлны' прагъ 19, 30
 в'їлн'гъ 27, 44 а
 в'їручи 19, 30 — 27, 44 а
 в'їшткни 1591, 72
 в'їшитки 1594, 73 — 1582, 75
 в'їтрило 37, 70
 в'їче 37, 70
 в'їянути 13

габание — напасть 1388
 гадяч 17, 26
 галич 17, 26
 гапка 50, 90
 гаразд 78, 132
 гарихъ 37, 67
 гасати 78, 132
 гаська 50, 90
 гатлас 1604, 71
 гать Ллт. 6652
 гдеколвек 1720, 75
 гдуня = дуля XVI в.
 гды 1594, 73
 глина || гнила || гнести || гнилички
 глукъ || глькъ || гьлка = гук
 глумитись ехерсегі
 гнида 5, 48
 година 12, 17 б
 годитися 12, 17 б
 гоїти 12, 17 в
 голдование 66, 120
 голова 12, 17 б — 13
 головня 37, 70
 голос 12, 17 б
 гомии = гомель 51, 93 I.
 гордятин 35, 62 — 945
 гораздо || гаразд
 горі 38, 71 д
 горнець 38, 70
 город 4, 27
 городня Новг. Лт. I. 6651 часть
 мосту між двома биками
 горох 6, 74
 горуха = гірчиця || горуцко
 горькавий — заїка || Хоркавий
 господар 1594, 75
 господин = священик 1633, 71 —
 XVI в. 72.
 госпожинъ днь 35, 62
 гостивства 37, 70
 грамота 12, 16 б
 грамота 49, 89
 грек 17, 27
 грекини 35, 62—976; 35, 63 б
 гречин я. в.
 грин(ь) 1554, 71
 гриц(ь) 1570, 71 — 1633, 72
 гріх 12, 16 г
 гробля 38, 70 — 976
 грошми 1659, 76
 (до)грунту 1679, 74

гуня 17, 26
 гург—, гюрг—, гюрд 35, 61—2
 гусь 4, 35 — 12, 17 в

давити 12, 16 б
 два 9, 157
 дваццати двадцять || раіти раяти ра-
 дити || котць косьць клітка

двір 12, 16 а
 де || идѣ, иде || гдѣ
 дебел 38, 70
 девяносто 1398 Бенка
 девять 9, 165
 демня || дѣмница домна || рудня
 день 8, 129 — 13 і 24
 дерево 6, 79
 десять 9, 166
 дим 8, 144
 дишель 7, 113
 дівер 4, 20
 дідинець || дітинець || дѣтина купець
 дімброва 37, 67
 днесь 27, 44 а
 дни (gen.) 51, 93 II.
 дніпро 17, 26
 дністро 17, 26
 доброго 24
 добромисл 50, 90
 добрыѣ 24
 дождь — дождж 35, 61
 дозирати 1614, 74
 долі 38, 71 д
 долото || дльб— || довбати довбти
 довбало || длубало дулиба

дон 17, 26
 допомочныи 1582, 75
 доплати || тѣпѣтати
 долобьскѣ 35, 62—1103
 дорожнята 78, 132
 досити 38, 70
 доця 38, 70
 дочка 4, 16
 доч(ь)ка 38, 70
 дощ 24
 прочитися 36, 1073, 1076
 прѣжавци 1591, 72
 дуб 13
 дубенѣ 35, 62 — 1100
 дубно 17, 26
 дубрава 38, 70
 дуда 17, 27
 дудніти 11, тутнѣти
 дунаець 17, 26
 дунаїв 17, 26
 дух 8, 145
 дѣжгь 24
 дѣжчѣ 24
 дѣмкѣ 26, 41
 дѣдина 38, 70
 дѣтескѣ 53, 101

ѣвдоха 49, 88
 ҃емь = ҃есмы = ҃есмы ЖБ і Гл. || ро-
 бивем

ерина 49, 88
 есиоѣ 1583, 72
 еско 66, 119
 есть 9, 154—24

҃адати = сильно бажати
 жаден 1582, 75
 жадин 1583, 72
 жадныи 1598, 73
 желізо 12, 17 в
 живий 12, 17 в
 жид 17, 27
 жила 12, 17 в
 жито 17, 27—8; 18, 28
 жінка 4, 25
 жовтий 7, 103
 жолудь 6, 76—18, 28
 жорна 12, 17 в
 жупан 17, 27
 жупник 1582, 75
 журавель 5, 65

завтра 8, 130
 засьць 5, 54
 залетити = поручити 1594, 75
 залізо 6, 101
 заморозь 37, 70 — 1016
 запис 1588, 79
 захарыч 35, 62 — 1106
 збороняти 1582, 79
 (и)збрана 1604, 71
 збруч 17, 26
 збудоване 1594, 75
 збудовати 1594, 75
 з(ѣ)вати 8, 148
 звичай || сѣвичай
 звір 12, 17 е
 згодили 1570, 71
 здоровля || сѣдоровіе ІЛт.
 зегзиця 12, 17 в
 зеленій 7, 104 — 12, 17 е
 земевитъ 50, 90
 земля 13, 24
 зерно 4, 38
 зешлыи 1659, 76
 зима 8, 139 — 12, 17 е
 зілля 12, 17 е
 злуплене 1679, 74
 зналізне 38, 70
 знаменіе 24
 знати 12, 17 е
 зовиця 4, 21
 золото 6, 102
 зрада | израда Соф. Вр. 6955, 7006
 зуб 3, 4
 зумбела 37, 67
 зупорний 1582, 75

зять 4, 23 — 15, 24 — 53, 101
зятье 51, 93 II.

ива 6, 85
иванко 35, 62 — 1106
ігорь 19, 30
іда 7, 119
іжак 5, 57
ізба 17, істьба НЛт. I. 6600 Stube
измарагд 50, 89
изърадецо 78, 132 | израдьца 1494 Гр.
изъяславль 35, 62—1102
ікона 50, 89
ільник 35, 63 а
ільця — —
илъко 1633, 71
ім 7, 118
(й)менє 1598, 73
імення 8, 141
имян— 54, 104
(и)мя 80, 139 б
ингътрилѣгаторь 77, 131
исньи Гр. 1383
исполать 50, 89

кабать Ник. Лт. 6936
кажному 1454—67, 124
казаніе поука Панд. Ант. XI.
казати говорити Пов. вр. Л. 6572
казитися 38, 70
казнити карати
камінь 7, 110 — 12, 17 б
камѣннє 24
канцлерьи 1594, 75
канцлѣр 1591, 72
капыгула 1659, 76
карпати 17, 26
кашталян 1582, 75
квилити | цвилити Гр. наз. — квіт |
цвѣтъ
квитуем 1659, 76
квгалтовъный, квгалтъ 1388
кеды 66, 120
кельнѣте 1625, 74
керез 18, 28
керьлешь 50, 89
керлюш — —
керчъ 27, 44 а
киів 17, 26 — 19, 30
кирелѣисан 50, 89
кінь 12, 16 з
кінья 27, 44 а
клезоры 1596, 73
кліть 17, 26
кльн— 27, 44 а
кмах ГА. 72
кметии 52' 93 II.
книга 17, 27
кнорозъ Варл. Іоас. XV в.
княгини 35, 62 — 1107; 37, 70

князь 17, 26 — 35, 63 б
кѣнязь 27, 44
княз 1582, 75
кобринь 17, 26
ковърь Пврл. 6485, 6623
кожному 1383 — 67, 124
коза 17, 27
колвек 1679, 75
колиба 17, 27—8
колиндяни 37, 67
коломище = могилище
коломия 17, 26
колоти 17, 26
коляда 17, 27
комин 17, 27
комора 17, 27
кондиція 77, 131
конецъ 27, 44 а
конкольники 37, 67
конопля 6, 72
копа = 60 штук 1351
корабель 17, 27—8
короз 18, 28
король 17, 26
корчевь 27, 44 а
кошь (ниця) ОЕ | кошьль
крильми 54, 104
криниць 52, 95 II., криниця = дже-
рело ПЛт 6658
кріль 17, 26
крісло 12, 62
кров 3, 9
крук 5, 67
кум(а) 17, 27
кусок 12, 17 е
куча 4, 28
куынь 12, 16 з

ладити ПЛт. 6657 мирити
лагодъный Панд. XI. в. легкой
лакомы 1594, 73
ланцох XVI в. 72
ласкавыи 1596, 73
ляти 38, 70
лев 17
лекговати 1659, 76 завіщати
лен 6, 71
летское поле 35, 62 — 1016
леч XVI в. 72
лизати 12, 16 д
лин 6, 68
линути || лигнути прильнути 36. 1076
липа 12, 16 д
литера 1610, 74
лікаръ 8, 151
ліпити 12, 16 г
ліс 6, 87
літо 17, 26
ловы дѣяти Пврл. 6544, ПВлМ. ПтПч.
логинча 1554—71, 126

лошак 17, 27
 лука 6, 88 — 12, 16 в
 лучсьскъ 35, 62 — 1035
 лыскаръ = рискаль ПврЛ. 6582
 льто 35, 62 — 1015
 лѣпши, лѣпш ПВл. Мон.
 лѣто 24
 лѣхтар 1604, 71
 люблю 13 і 24
 любомудр 50, 90
 ляда яко 1679, 75

мает 1598, 73
 маетность 1582, 75
 маистат 1594, 73
 мак 17, 27—8
 малашка 50, 91
 малейкии 1767—80, 139 в
 малжонка 1614, 74 — 1659, 76
 мама 3, 13
 манотья 52, 95 IV.
 мармур 17, 27
 мастер ПЛт. 6760 magister
 матвій 49, 88
 мати 3, 14
 мгла 12, 17 а імла
 межа 6, 89—13
 мелю 5, 44
 (й)мень 1598, 73
 мень 6, 69
 местцо 1594, 75
 меч 7, 108—17, 26
 микулин 35, 62
 милий 12, 16 д
 мило 13
 милость 12, 16 д
 миска 17
 мистишин 35, 62—945
 мис(ь)ко 1598, 73
 мито 17, 26
 михавко 1570, 71
 михаль 35, 62 — 1074
 міхаїль я. в.
 міць неміч || мощь
 миша 5, 46
 мід 5, 52
 (за)міна 12, 16 г
 міняти 8, 137
 місяць 8, 132
 мовити 1596, 73
 могорич 1570, 71
 могти 17, 26
 можджѣръ 76, 129
 молвити 37, 70 — 1097
 молодь 24
 молодь 38, 70
 молоко 13—17—24
 молот 7, 109
 мольба 12, 17 б
 мосяжны 1604, 71

мотыка 38, 70
 мочи 12, 17 г
 моя 24
 мудрый 12, 16 в
 мудролюб 50, 90
 муравель 5, 50
 муха 5, 49
 мынцарь 76, 129 — 1388 Гр.
 мѣнескъ 35, 62 — 1067
 мѣсто 1659, 76
 (и)мя 80, 139 б
 мяжкии 12, 16 в — 13
 мясо 7, 123—13
 мясопуци 38, 70 — Зб. 1073, ЖФеод.
 мятель 37, 67
 мяти 12, 16 в

навѣтъ 76, 129
 нагий 7, 115
 надзныи 1594, 73
 наклад 1594, 73 і 75
 налѣзти 38, 70
 напрасныи Зб. 1076, ЖФеод. гнѣвли-
 вий, суворий
 напред 1591, 72
 напрод 1604, 71
 напръжье 19, 30
 небожчик 1659, 76 — Гр. XV.
 недугъ ОЕ. ЖФеод.
 недужии ПврЛ. 6479
 недужный ОЕ. безсильный Гр. XI.
 немочь НЛт. I. 6728 хороба
 неня 3, 13
 неретва 17, 26
 неслушный 1679, 75
 нестерович || нестера небога
 несть 24
 несьпи 19, 30
 нетягъ Ж. Андр. Юр. лїнивецъ
 нецки || неца Прл. 1432
 неясатьсь 19, 30
 никды 1594, 73
 ниса 17, 26
 нихто 1598, 73
 ниць ОЕ
 ницовати || нице на виворіт. Злтстр.
 ніготь 3, 6
 ніс 3, 3
 ніч 8, 128 — 12, 17 г
 носа утерти 78, 132
 нощьлѣгъ 38, 70
 нуряти 12, 16 е
 нѣктуры 1594, 72
 нѣмат 1588, 75
 нюхати 12, 16 в

оба 9, 158 — 12, 16 а
 обарінок || необ(в)ареный || об(в)еселити
 Зб. 1076 || об(в)ладати || об(в)лак
 обоз 12, 16 а

оболок облако ІпЛт. 6757
 оболость ЖФеод.
 обороньца 1388 Гр.
 образ 12, 16 а
 обраховати 1594, 75
 овес 4, 37
 овруч 35, 62 — 976
 овъде 1588, 75
 огледати 1594, 75
 огнища горячка
 огонь 7, 122 — 12, 16 з
 одва 37, 70 — 980
 одобелѣти 38, 70
 один 9, 155 — 13
 одрины 37, 70 — 946
 ожерелие = комнір, виріз для шиї
 || горло
 озеро 13
 ознамуемъ 1594, 75 — 1659, 76
 око 3, 1—12, 16 а — 16, 24
 оконом 50, 89
 (з) оконці 54, 104
 окромъ 1594, 75
 оксамит 50, 89 — 1614, 74
 олекса 49, 89
 олена 35, 62 — 955; 49, 88
 олень 5, 61 — 13 — 24
 оলেখно 1570, 71
 оলেখко 1594, 75
 олій 50, 89
 олово 7, 106
 ольга 19, 30
 ольжин, ользин 35, 63 б
 оногда 37, 70
 опанас 49, 89
 оправити книжку 1594, 73
 опроче, -чь Л Лт. 6745
 опять 37, 70 (назад), ПврЛ 6454,
 Р Пр.
 орати 38, 70; ОЕ
 орачь Ник. Лтп. 6684
 орел 5, 66
 орина 35, 62 — 882; 49, 88
 орудка | орудіє діло ПврЛ 6582
 ЖФ, ЖБі Гл. ІпЛт 6669, ПВЛ
 Мон. РПр.
 осе ПврЛт. 6708, ІпЛт 6659
 осел 12, 16 а — 17
 осподар 66, 119
 остап 49, 88
 осторонь | сторонь Нвг І. Лт. біла
 островны прагъ 19, 30
 островны 27, 44 а
 отказати = завѣщати 1596, 73
 откупитель 1596, 73
 отличити 1659, 76
 отець 3, 12
 отомкнути 37, 70
 отселѣ 38, 70
 отсѣкти 78, 132

отчизний 1598, 73 | отчизна
 офѣровати 1679, 75
 охрим 49, 88
 оцет 17, 27
 очі 12. 17 г — 15, 24
 паганий 17, 27
 паздіри | паздеріє
 пазуха Пт. Пч. ЖФеод.
 палата 50, 89
 палашка 50, 91
 палища 38, 70
 пан 17, 27 — 1349, 1388 Гр.
 пани 1372 Гр.
 панахида 50, 89
 паникадило 50, 89
 паном чинитися 1588, 75
 парафѣя 1588, 75
 паробокъ 38, 70
 паропци
 пастухъ ОЕ
 патна 36, 67
 пахнотій 66, 117 г
 пацюк = щур 132, 78
 певний = якийсь 1594, 75
 пекти 7, 121
 передже, бойк. | переже ІпЛт. 6648
 перти | перети | прати
 перець 17
 перший 9, 156
 печенѣзин — -жин 35, 63 б
 печь 24
 пиво 12, 16 д
 пити 7, 120—24
 півтора 54, 106
 пінязь 17
 піч 13
 плесков 35, 62 — 1034
 пльсковъ — псков я. в.
 плиса 17, 26
 листи 12, 16 е
 плуг 4, 41 — 17, РПр. ВлМ.
 плювати 12, 16 ж
 плюща | плюща, легені
 Ж КозДам., Кир Єр.
 повний 8, 152
 повсть 7, 117
 повѣдати ОЕ. Мт Іл. о Зак. Вл Мон.
 повѣтриє, сприяючий вітер Гр. Наз.
 ХІ, мор 1498 Гр.
 поганий 17, 27
 погань ІЛтп. 6683
 подлуг 1679, 74
 подоба Гр. Наз. ХІ.
 подобник 38, 70
 подобньни ОЕ. ЮЕ. відповідний,
 належний
 подружіє = дружина 1715, 75
 подьгнѣтъ 36. 1073 розпал
 подьшьва ІЛт. 6737

подѣти = покрити 1596, 73
 поеднатися 1397 Гр. умовитися
 пожыток 76, 129 — 1396 Гр.
 полкня 35, 63б
 полова 4, 39
 половий 12, 17б
 полонина Биб. XIV в. долина
 полотескъ 35, 62
 полоцк я. в.
 польмь 24
 польскыи Зб. 1073, ЮЕ 1120 пиль-
 ний
 польщина Зб. 1073. Злтст. XII. се-
 лянин
 полядвиця | лядвия Зб. 1073, Панд
 XI. нирки
 попер 17
 попередити ІЛт.
 пополох 38, 70; ІЛт.
 поправоване 1594, 75
 порекло Корм. 1280. назва
 порозноѣ недѣли 52, 95 II. IV.
 порох Зб. 1076
 порося 4, 34,
 портки | порты, пѣртъкъ
 порошане 35, 62 — 1149
 послушний 12, 17д
 поставѣ полотна Гр. Наз. XI. Панд.
 Ант. XI. в.
 потокъ ОЕ. потік
 починокъ ПтПч. початок
 працовал 1594, 73
 пребошь ІЛт. 6760
 презь XVI в., 72
 прецепторъ 77, 131
 привлащати 1583, 72
 привѣлеи 1588, 75
 пригѣрша ЖФПеч.
 придушее лѣто 37, 70 — 1102
 приклякати Биб. XIV в.
 прилѣбица ІЛл 6677, ІЛ 6749
 приналежность 1659, 76
 приодѣти 1614, 74
 приплодъ ЮЕ 1120
 припятъ 17, 26
 присъпа ПврІл 6496 насип
 пришедшее лѣто 37, 70 — 1102
 причинити = додати 1594, 73
 приська 49, 88
 прогѣхъ НЛт IV. 6890
 прозвютеръ 47, 84 а, — зву—
 прокльони 27, 44а
 проклятво 1594, 73
 проскурница 1596 Ап., 73
 просторонство ПврІл 6604
 прут 17, 26
 прѣзь 1619, 74
 пукля 1596, 73
 путь 7, 114
 пух 12, 17д

пѣра = супірка, спір
 пѣсть = кисть руки, пѣстук РПр.
 ІЛл 6701
 пѣть 9, 161

рава 17, 26
 рагоза Пск. I. Л. незгода
 рада 1361, 1388 Гр.
 радити ОЕ дбати, радѣть
 рало 4, 41—13
 рамено 3, 5
 рата 17, 26
 раховати 1388 Гр.
 рач 1594, 72
 рим 17, 27
 рись 5, 59
 рихва 66, 117 г
 рідька 17
 ріпа 6, 75 — 17, 27
 рогиня 35, 63
 рогъволодъ, -ожь 35, 61 — 980
 розглядати ІЛт. ЖФеод. Ст.
 розмысль 1594 75
 роль, роля 38, 60 — 1103, Кир. Тур.
 рольний 1340 пильний
 росказую = приказую 1582, 75
 роскаль = болютна | раскалия Ник
 ІЛт. відлега
 руда 6, 100
 роужство 46, 83
 ружство 65, 117 б
 рука 12, 16 в — 13
 русалиі, -лки 17, 27
 русинъ 35, 62 — 976
 русьскыи 27, 44 а
 роуьск — 35, 62—976
 (не)руш 1594, 73
 (по)рушити 1598, 73
 рша 35, 62 — 1067
 рыба 24
 рыхло ГА. 72
 рѣнь 37, 70 — 988

саж(д)а ЖАЮр.
 саква 17, 27
 самовитъ 50, 90
 свекор 4, 19
 свестъ 38, 70 — 1720, 75
 свиня 4, 33
 свит(ѣ)ка 38, 70 — Зб. 1076.

ЖФеод. ІЛт.
 свѣт 12, 16 г
 свѣчка 13
 своякъ ІЛт.
 свѣтычъ 76, 129
 святый 8, 146 — 12. 16 в — 13
 святополчъ 35, 62 — 1097
 святославль 35, 62 — 1100
 сенко 1554 і 1570, 71
 сень 1570, 71 bis

сень 1633, 72
 серет 17, 26
 серіжка 17, 26
 сермяга Вс Лт. 6933
 серп 5, 45
 серце 3, 8
 сестра 4, 18
 сестричичь 38, 70 — Ілт. ЛЛт.
 сесь 12, 17е — 27, 44а — 54, 106;
 Ілт. Ев. 1307, Гр. XIV в.
 сила Іл. ЛЛт. багато
 син 4, 15
 сито 12, 16д
 сіль 7, 125
 сім 9, 163
 сімя 5, 43
 сію 5, 42
 скакати в гречку 78, 132
 скарга 1388 Гр.
 скаржитися 1588, 75
 скибка 17, 26
 скит 50, 89
 скло 12, 17а — 17
 склязь ОЕ, ГЕ. шеляг
 скоморох Ілт. Георг. Зар.
 скоронь ЖАНор. висок
 слава 12, 17е
 славетный 1659, 76
 славята 35, 67 — 1095
 слеза 13
 слово 8, 147
 словутьный Іл 6749
 слои 17, 27
 слота Панд. Ник.
 слуга 17, 26
 служити 12, 17е
 смаглий 36. 1073. КирТур. | смага
 смик 12, 16е
 смолинескъ 35, 62
 смутний 12, 16ж
 снасть XIII в.
 сніг 8, 135
 снідання | снѣданне НМін. 1096.
 ПАНт. XI.
 снятися 38, 70
 собі—себѣ 54, 106
 сокаль 17, 26
 сокира 7, 107 — 38, 70
 солодкий 7, 126 — 12, 17б
 солокія 17, 26
 солотвина 17, 26
 сон 13 — 24
 сонце 8, 134
 соньмь 38, 70, сьн—
 сороковини 50, 89
 — -уст я. в.
 сорочини я. в.
 сорочька 38, 70
 сполна 1659, 76
 споможеш 1596, 73

справа 1594, 73
 спустошене 1679, 74
 срібро 7, 105 — 1614, 74
 строки 1598, 73
 ставлю 13
 становище 38, 70
 статъкъ Іл. майно
 стах 49, 88
 стир 17, 26
 сто 9, 167
 стодола 17
 стонжка 17, 26
 стрій 17, 26
 стрипа 17, 26
 строи, стрѣи ГВЛт. дядько
 стрыиня 38, 70 — 52, 95 IV.
 стрьмь главъ 36. 1073
 стрѣча КирТур.
 студенство 37, 70
 студеныи 38, 70, студеньць ОЕ.
 кирница
 стужка 17, 26
 стюденецъ 38, 70
 стяг; -жка 17, 26
 судъ 17, 26; Ілт. ЖФеод. Пч. по-
 судина
 сума (гроший) 1659, 76
 суніці 37, 68
 суть 24
 сутѣскъ 35, 62 — 1097
 сухой 12, 16ж і 17д
 считати 12, 17г
 сь 27, 44а
 сѣделничі 53, 101
 сѣньнича Ілт. 6658 ганок
 сѣча 38, 70 — 1016
 сыновець 38, 70 — 52, 93 II.
 сынъмь 24
 сян 17, 26 — 53, 101
 таган 50, 89
 такъ якъ 1582, 75
 тамтой 54, 106
 тантой 1588, 75
 тато 3, 11
 тебінки | тебенюкъ = частина сідла
 теды 1582, 75
 тежь 1388 Гр.
 тезь 38, 70 — 1097
 телица КТур.
 теліга 17, 27
 тепличі 38, 67 ГВЛ.
 тераз 1679, 75
 теребити 38, 70
 тетеря 5, 64
 тин 4, 26
 тисяча 9, 168
 тишина 12, 17д
 тісто 17, 26
 тматорокань 27, 44а

тобі тебѣ 54, 106
товар 17, 27
товкмачити | истѣкмѣти
тогид 54, 106
то(го)річний 54, 106
тожство 36. 1073 тожність,
тожсамість
тоее рѣки 1594, 75
тоено 1459 — 67, 124 — 78, 132
то і 54, 106
тонъ = теп 66, 120
топерво 37, 70 — 988
торг 12, 17 а — 13
торокъ ЛЛт.
трембита 37, 67
третій 9, 159
три 9, 159
троскотати ПврЛ.
трѣгнути 1582, 75
тумашю 51, 93 III.
тур 4, 32
тустанъ 37, 68
тутьнати 37, 70
тыж = також 1614 і 1625, 74
тъ, то, та (члени) 38, 71e
тѣргъ 24
тѣрнъ 24
тѣсть 53. 101 — -я 51, 93 II
тясмин 17, 26

убрусъ ЮЕ 1307.
удотая = евдокія 155, 71
уживати 1400 Гр.
уздвигеня 1583, 72
узъкъ 24
уласный 1598, 73
унижоны 1594, 75
упоминатись 1659, 76
уроки | урѣканіе
уручи 53, 101
уса 17, 26
уста 3, 7
установлене 1594, 75
усъница Злтст. XII.
утекомъ 78, 132
утка 4, 36
утѣха ОЕ. 36. 1076
ухо 3, 2 — 12, 16ж
учинити 1582, 75
уша 17, 26

федор 49, 88
фроська 49, 88
фѣляр 1604, 71

хазяїн 17, 27
хапатися 38, 70
хижа 4, 28 — 17; хыжа ІвСкзБолг.,
хызина 36. 1076
хитрий 12, 17 в

хліб 17
хліб 17
хлоп 1582, 75
ховстати || охластати ЖАЮр.,
Злстр. XII.
ходор 49, 88 — 66, 117 г.
ходота 35, 62
ход(ь)ко 66, 117 г
холм 17, 26
холопъ 37, 70—997
хома 49, 88
хомякъ 37, 70—997
хонька 66, 117 г
хорвати 17, 26
хорол 17, 26
хортичий островъ 35, 62—1103
хоругвь 17, 26 — овь 38, 70
хторий 66, 117 г
хусти 37, 68

цве(р)ть поля 80, 139 в
цебръ 37, 70—997
цетиня 17, 26
цетуля 17, 26
ціна 8, 138 — 15, 24
цісарь 17, 27
цте 51, 93 II—III
цѣжь 37, 70—997
цѣръ 37, 70—946
цята 17, 26

чаръ 36. 1073
частити = вчашати 37, 70
черевьи 38, 70
черниціа 38, 70—976
чертеж, чъртежь 1391 Гр. граница
черторьескъ 35, 62—1100
четвертий 9, 169
черешня 6, 78 — 17, 27 — 18, 28
червень 35, 62 — 1097
черезъ 18, 28
честникъ 38, 70
чинитися паном 1588, 75
чир 37, 70
чотири 9, 160 — 18, 28
чужий 13
чурило 49, 88
чѣт — 27, 44а

шаг 17
шацовати 1594, 75
швакгеръ 1592 — 77, 131
швагромъ 1720, 75
шелом 17, 26
шелэг я. в.
шість 9, 162
(за)шкодяти 1594, 73
шкодливий 1679, 75
шляхтичъ 1388 Гр.
шоломия 17, 26

што 1594, 73
 швьць = кравець, швець

(до)шенту 78, 132
 щит 17, 26
 щитать 12, 16 д
 щілина 12, 17 г

ргя 35, 62 — 1107
 рий 35, 61 — 49, 88 — 50, 90
 юрина 35, 61
 юшка 7, 124

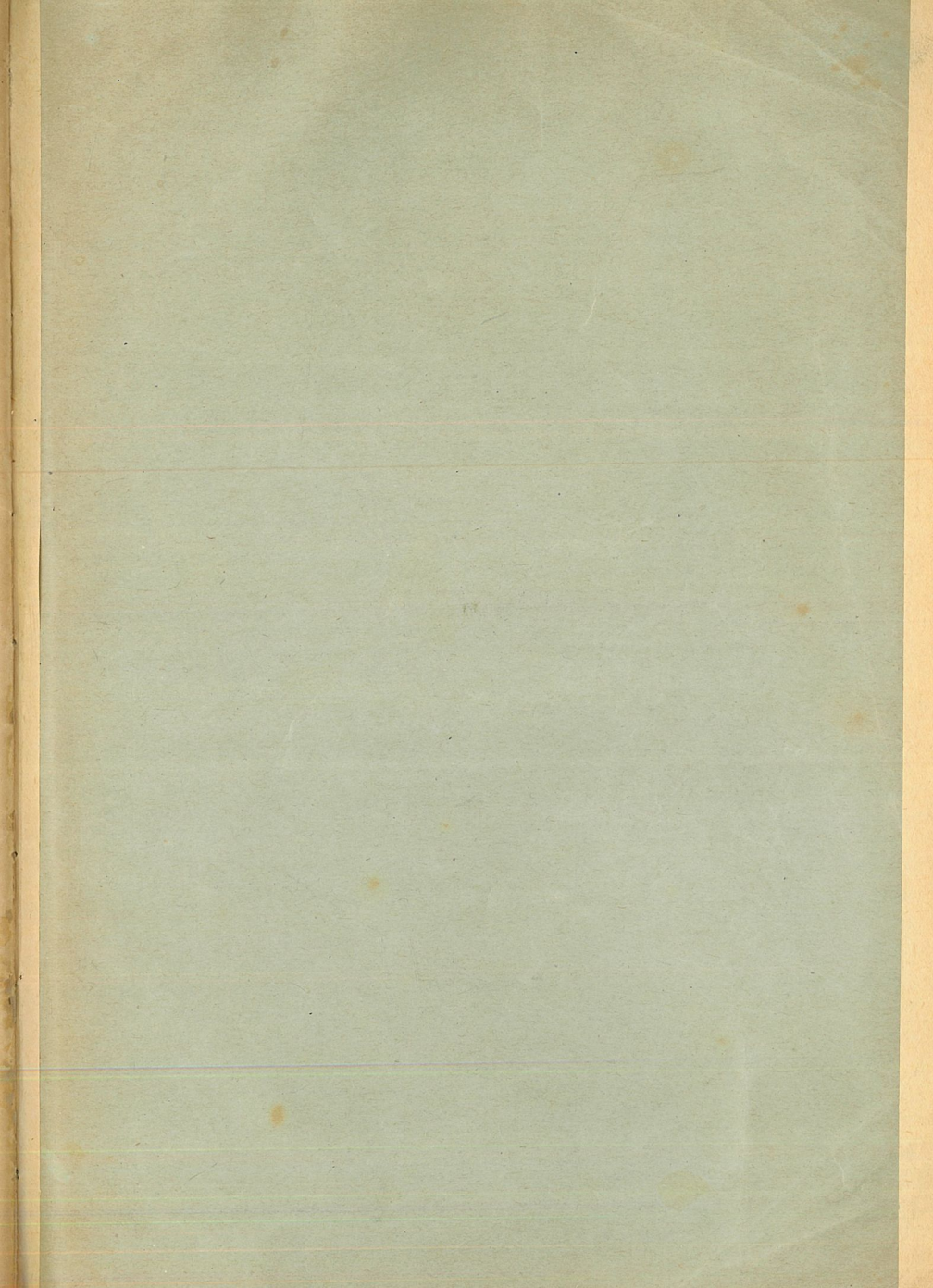
9, 153
 блоко 6, 77
 вдоха 49, 88
 вір 6, 83

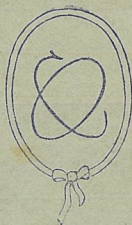
явтух 49, 88
 ягня 4, 30
 языкъ 24
 якорь 17, 26
 ялин(ковате) 35, 63
 яловица 1392 Гр.
 яндрух 50, 89
 янь 35, 62
 ярополчь 35, 62—980
 — ичь 35, 62—1102
 ясень 6, 84
 ятвязи 53, 102
 ятрівка 4, 22
 ячко 1640, 72 — XVI в. 73
 яць 1633, 72
 ящик 17, 26

Библиотека
 Рос. Рязанского ИРЛИ
 Славянской Отделение

Оглав.

Передмова	1
I. Загальні ваги про мову	1
А) Приналежність української мови до індоєвропейської мовної громади	3
Б) Українська звучня в світлі балто-словянських взаємин звучні й словотвору	12
II. Словянська спільнота мовна	13
IV. Теорія про мовну спільноту	15
V. Історичні наверхствования в мові	16
Основи історичної фізіології звуків	
VI. Східне Словянство - Русь	19
VII. Слов'яноруське письменство XI. в.	22
Склад пам'ятників	
Взаємини між староруськими і старослов'янськими пам'ятниками письменства	23
Приміти редакцій пам'яток письменства	24
Ближчий огляд пам'яток ст.-руського письменства XI. в.	25
VIII. Розгляд пам'яток ст.-руського письменства XII. віку	29
Записи XII. віку	31
Дані пам'яток письменства XII. в. і живої мови	33
Загальний огляд великокняжчої доби	39
IX. Огляд пам'яток XIII—XIV в.	41
Записи: Георгія Зарубського	42
" Іїева	43
Назва Русь - Україна	44
Княжнє багаттво	
Знаменні риси пам'яток українського письменства XIII—XIV. в.	45
Записи 1283, Георгія, 1307 р.	46
Рукописи неукраїнського походження	47
X. Греко-слов'янська звучня	49
XI. Особливості видозміни в пам'ятниках староруського і русько-українського письменства	51
Зразки старослов'янської видозміни	55
Відміна заімєників	56
Словозміна	57
XII. Зразки русько-української складні XIII. в.	58
XIII. Загальна характеристика мови пам'яток письменства XI—XIV. в.	61
XIV. Пам'ятки канцелярсько-народної мови	63
Бібліографія. Грамоти	
Мова грамот XIV—XV. в.	64
XV. Про мову пам'яток XVI—XVIII. вв.	68
Бібліографія	
Деякі записів XVI—XVII. в. на українських рукописах	71
Грамоти - листи: 1582, 1583, 1594, 1659	75
Народна мова в українському письменстві XVI—XVIII. в.	76
XVI. Деякі загальні висівки	81
Методологічні ваги	
Розселення і первісна мова Східного Слов'янства	86
Показники	89

541